

Vâhidî

Tecâribü'l-İnsân

[İnceleme-Metin-Açıklamalar-Dizin]

Dr. Ahmet ALKAN



Vâhidî Tecâribü'l-İnsân

[İnceleme-Metin-Açıklamalar-Dizin]

Dr. Ahmet ALKAN

Editör: Doç. Dr. Muzaffer Kılıç
Son Okuma: Rabia Gül Ilgaz

ISBN: 978-625-5972-95-8

PA Paradigma Akademi Yayınları
Sertifika No: 69606

PA Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Tasarım&Kapak: Himmet AKSOY

Matbaa: Meydan / 99 Baskı
Sertifika No: 76711

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığında alınan bandrol ve
ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Ocak 2025



İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖN SÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

I. Bölüm

Vâhidî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı	7
1.1. Tecâribü'l-İnsân'ın Kimliği Müphem Bir Vâhidî'ye Aidiyeti	13
1.2. Eserleri.....	22
1.2.1. Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân.....	22
1.2.2. Cinânü'l-Cenân	23
1.2.3. Kissa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde Arab	24
1.2.4. Gülistân.....	25
1.2.5. Dürc-i Lugat	25
1.2.6. Saâdet-nâme	25
1.2.7. Şifâü's-Sudûr	26

II. Bölüm

Tecâribü'l-İnsân'ın İncelemesi

1. 3. Tecâribü'l-İnsân'daki Sayı Sistematiği ve Dört Sayısı.....	27
1.3.1. Dört Sayısının Başka Nasihat-nâmelerde Kullanımı.....	32
1.3.2. Tecâribü'l-İnsân'ın Türü.....	33
1.3.3. 16. Yüzyılda Dört Sayısı Esas alınarak Kaleme Alınmış Nasihat-nâmeler	34
1.4. Eserin Adı ve Yazılış Sebebi.....	56
1.5. Eserin yazılış tarihi	57
1.6. Muhteva Hususiyetleri	57
1.6.1. Nasihatlerin Konuları	63

1.6.2. Eserde Nasihatleri Yer Alan Şahıslar.....	64
1.7. Şekil Hususiyetleri.....	65
1.7.1. Nazım Şekilleri.....	66
1.7.2. Aruz Kullanımı	66
1.7.3. Seci ve Kafiye	68
1.7.4. Redif	71
1.8. Dil Özellikleri	72
1.8.1. Ek Kullanımındaki Hususlar	72
1.8.2. Eklerin Yazımındaki Farklılıklar	73
1.8.3. Farklı Saha Eklerinin Kullanımı	73
1.8.4. Farsça Ekler	73
1.8.5. Yazım Farklılıkları.....	73
1.8.6. Ek fiil kullanımı	74
1.8.7. Edatlar	74
1.9. Üslup Özellikleri.....	75

III. Bölüm

Tecâribü'l-İnsân

1. Nüsha Özellikleri.....	79
1.1. İstanbul Üniversitesi Nüshası (İÜ.).....	79
1.2. Topkapı Nüshası (T.).....	80
1.3. Gazi Hüsrev Nüshası [GH.]	80
2. Metin Tesisinde Kullanılan Yöntemler.....	81
SONUÇ	83
METİN.....	85
KAYNAKÇA	119
AÇIKLAMALAR	127
DİZİN	141

KISALTMALAR

vr.:	Varak
bkz.:	Bakınız
a.g.m:	Adı geçen makale
a.g.t.:	Adı geçen tez
a.g.md.	Adı geçen madde
a.g.e:	Adı geçen eser
b.:	Beyit
g.:	Gazel
haz.:	Hazırlayan
çev.:	Çeviren
MÖ.:	Milattan önce
MS.:	Milattan sonra
vd.:	ve diğerleri
vb.:	ve benzeri
İÜ.:	İstanbul Üniversitesi Nüshası
T.:	Topkapı Saray Müzesi Nüshası
GH.:	Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi Nüshası
TDVİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
C.:	Cilt
s.:	Sayfa
dr.:	Doktor
müs.:	Müstensih
ö.:	Ölüm Tarihi

ÖN SÖZ

İyi ve ideal olanı bireysel ve toplumsal açıdan arzulayan insanlık, bu arzuyu gerçekleştirmek için zamanla kendi normlarını oluşturmuştur. Bazen farklı toplumlarca oluşturulan normlar birbiriyle çelişecek unsurlar barındırsa da genel olarak dünyanın her yerinde aynı özelliklere sahip ideal bir insan formu kendini göstermektedir. Bu anlayış, süreklilik arz eden insan neslinin evrensel zihniyetine yerleşerek yeni kuşaklar için bir tür yaşam felsefesi, kutsal bir öğreti haline gelmiştir. Bugün bu aşkın felsefenin sezgisel ve içsel bir yolla izhar edildiği ifadelerle öğüt adı verilmektedir.

Öğütler; dünyanın her yerinde farklı şekillerde insanlara aktarılan, ahlâkî yönden ideal insan tipini oluşturmaya ve kişinin eksik yönlerini tamamlamaya çalışan evrensel mesajlar olarak tanımlanabilir. Kutsal kitapların ve hikemî metinlerin içeriklerine bakıldığında insanı ahlâkî yönden iyi ve ideal bir zemine yöneltme çabasının varlığı görülür.

Öğütler genel olarak ahlâkî olmakla birlikte tamamı aynı evrensel yankıları taşımaz. Kimisi de insanın günlük sıkıntılarını gidermek, belli kararsızlıkları çözüme kavuşturmak, bazen de gündelik hayatta insanın karşısına çıkabilecek muhtemel sıkıntıların önünü almak için söylenmiştir. Bu tür öğütlerde de içinde yaşanan toplumun gelenek ve göreneklerine ve öğüdü kaleme alan müellifin tecrübelerine dayanan çözümlerin salık verildiği görülür.

Zamanla öğütlerin insanlara ulaştırılma biçimi farklı formlara bürünmüş, bu yollardan biri olarak edebî metinlere de yansımıştır. Özellikle masallarda, kahramana yol gösteren ve kendileriyle çeşitli formlarda karşılaşılacak bilge kişilerin sözleri veya yola çıkmadan önce kahramana yolda başına geleceklerle ilgili yapılan uyarılar bu duruma örnektir.

Doğu medeniyetlerinde öğüt nitelikli eserlerin sayısı, bu metinlerin Doğu toplumlarının düşünce dünyasında önemli bir yeri

olduğunu gösterir. İslâm öncesinde masal ve hikâyelerle varlığını sürdüren öğüt geleneği, yeni dinin aynı zamanda bir nasihat dini özelliği taşımasıyla seyir değiştirmiştir. Özellikle insanları doğru olanı yapmaya ve ilahi emirlere uymaya yönelten İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in nasihat-âmiz üslubuyla bu gelenek daha fazla önem kazanmıştır. Zamanla dini ve dünyevi meselelerle ilgili yazılan nasihatler ve nasihat biçimleri zengin bir nasihat literatürünü beraberinde getirmiştir. Nasihatlerin bir araya getirilmesiyle pend-nâme, nasihat-nâme adı verilen kitaplar vücuda gelmiş ve yaygınlık kazanmıştır.

Anadolu sahası Türk edebiyatında öğüt muhtevalı pek çok eser yazılmıştır. Özellikle ilk dönemlerde Kur'ân'ı anlamak ve ahlakî meseleleri kavramak için yazılan Arapça ve Farsça eser tercümeleri sayıca çoktur. Zamanla Türkçenin dil ve üslup bakımından edebi bir hüviyete bürünmesiyle telif eserler de kaleme alınmıştır. Nasihat-nâme türünün gelişerek muhteva bakımından zenginleşmesiyle yazılan eserlerin yazılış amaç ve içeriklerine göre farklı isimlendirmeler meydana gelmiştir.

16. yy'da Vâhidî adlı kimliği bilinmeyen bir müellif tarafından kaleme alınan *Tecâribü'l-İnsân* da bir nasihat-nâmedir. Bilim adamı, filozof, dinî şahsiyet, devlet yöneticisi ve efsanevî şahıslardan oluşan bir nâsîh kadrosu tarafından dörtlü öğütler halinde söylenmiş nasihatlerin yer aldığı *Tecâribü'l-İnsân*, bu sayı sistemine sahip az sayıda nasihat-nâmeden biri olması açısından önemlidir.

Bu çalışma ile Vâhidî'nin *Tecâribü'l-İnsân* adlı eserinin içerik ve yapı açısından tahlil edilerek neşri amaçlanmaktadır. Üç bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında nasihat kavramı ve nasihat-nâmeler üzerinde durulmuş, türün Klasik Türk edebiyatındaki yaygınlığı ana hatlarıyla çizilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde eserin müellifinin hayatı ve eserleri ele alınmış, ikinci bölümde eserin benzerleriyle karşılaştırması yapılmış olup eser; tür, içerik ve üslup yönünden incelenmiştir. Üçüncü bölümde *Tecâribü'l-İnsân*'ın nüshaları tanıtılmış ve iki nüshasından hareketle tenkitli metni verilmiştir.

Son olarak eseri tespit ederek çalışmaya vesile olan ve yönlendirmeleriyle son hâlini almasında büyük katkıları olan

muhterem hocam Doç. Dr. İsa AKPINAR ile yoğun mesaisine rağmen kitabın editörlüğünü üstlenme nezaketinde bulunan ve çalışma boyunca kıymetli görüşleriyle eserin şekillenmesine katkılar sunan değerli dostum Doç. Dr. Muzaffer KILIÇ'a; eserin Gazi Hüsrev nüshasının teminini sağlayan değerli dostum Dr. Ferhat MUSLUOĞLU'na, eserin inceleme kısmını oluştururken ihtiyaç duyduğum kaynakların temininde önemli rol oynayan değerli dostum Dr. Uğur ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmamı hayatım boyunca sevgi ve emeklerini benden esirgemeyen kıymetli anne ve babam ile ilgi ve desteğiyle yanımda olup teknik konularda yardımlarını aldığım kıymetli eşime ithaf ediyorum.

Ahmet ALKAN

İstanbul-2024

GİRİŞ

Söz, her asırda insanlığın yol göstericisi olmuştur. Liderlerden din adamlarına, yazarlardan şairlere, alimlerden hatiplere kadar söze hükmetmesini bilen herkes, kendi kabiliyeti ölçüsünde toplumları etkilemeyi veya peşinden sürüklemeyi başarmıştır. Nitekim tanrının insanlarla kurduğu iletişimin aracı söz ve onun kalemde hayat bulmuş biçimi yazı olmuştur.

Sözün kıymetinin anlaşılmasıyla anlamına ve yerine uygun kullanımıyla ilgili bir ilim gelişmiş; bu ilim Batı'da retorik, Doğu'da belâgat olarak adlandırılmıştır. Söze verilen önemin artması edebiyatın da gelişmesine zemin hazırlamıştır.

İnsanı doğruya ve güzele iletmeyi amaçlayan ve ahlâkî açıdan ideal insan olmayı öğütleyen söz ise nasihat olarak adlandırılmış ve zamanla bu nasihatlerin bir araya getirilmesiyle nasihat-nâme adlı eserler ortaya çıkmıştır. İlk edebî örneklerinin Fars edebiyatında ortaya çıkmasından dolayı pend-nâme şeklinde adlandırılan tür, Türk edebiyatında hem pend-nâme hem de nasihat-nâme olarak anılmıştır.

Nasihatlerin söylenme amacına bakıldığında genelinde muhatapta doğru davranış ve düşünceyi geliştirme anlayışının hâkim olduğu görülür. Attar'ın *Pend-nâme* adlı eseri de dahil bu tarz eserlerde nihai amaç belli bir dünya görüşünü kazandırmak ve belli bir insan tipini oluşturmaktır. Bu tip de dünya kaygısından uzak, statik bir yaşam çizgisine sahip ideal insandır.¹ Bu anlayış, nasihatlerde ahlak kavramını ön plana çıkarmıştır.

Ahlak, başlangıçta felsefenin bir dalı olarak ele alınsa da Pisagor, Sokrates, Eflatun, Aristo gibi Yunan filozofların sayesinde ayrı bir ilim haline gelmiş, özellikle Aristo ve Eflatun, İslâm

¹ Rıdvan Canım (2015). *Pendnâmeler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları*, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, 1988/3, s. 158.

filozoflarının etkilendikleri iki isim olmuştur.² Nasihatlerde esas amaç olan ahlakın İslâm'da kaynağını dinden alması³ nasihat amaçlı kaleme alınan eserlerde hareket ve referans noktasının dine dayanması sonucunu doğurmuştur.

Nasihât-nâme/Pend-nâme

Sözlük anlamı “Saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak, iyi niyet sahibi olmak ve başkalarının iyiliğini istemek” olan ve “nush” kelimesinden türeyen nasihat: “Başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret” gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Arapçada “va’z”, Farsçada “pend” kavramlarıyla karşılanan nasihatın Türkçedeki karşılığı “öğüt”tür. Pend aynı zamanda Avestâ ve Pehlevî dillerinde kullanılan “pantay” ve “panti” kelimeleriyle eş anlamlı olarak “râh, yol” anlamına gelir. Bu nedenle “pend dâden” öğüt vermek, mecazlı bir söyleyişle “yol göstermek” anlamındadır.⁵ Bununla birlikte İran edebiyatında pend ile birlikte “enderz” ibaresi de nasihat konulu kitaplar için kullanılan bir kavram olmuştur.⁶

Nasihatlerin çeşitli esaslara göre belli bir düzen içerisinde tertip edilmesiyle nasihat-nâme adlı eserler meydana gelmiştir. Türün bilinen en meşhur örneği Ferîdüddin Attâr’a nispet edilen *Pend-nâme* adlı eserdir. Nasihat-nâmelerin bazılarının özel adları varsa da çoğunluğu Attâr’a nispet edilen eserden hareketle “pend-nâme” adıyla yazılmıştır. Yıldız’a göre pend-nâme geleneği *Pend-nâme* adlı eserin tesiriyle başlamıştır.⁷ Türk edebiyatına tesiri açısından Molla

² Agah Sırrı Levend (1963). Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, C.11, s. 89.

³ Agah Sırrı Levend (1963). *a.g.m.*, s. 89.

⁴ Mustafa Çağrı (2006). “Nasihât”, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXXII, s. 408-409.

⁵ Nimet Yıldırım (2005). Fars Öğüt Edebiyatı, *Nüsha*, Yıl V, sayı 16, s. 51.

⁶ Musa Balcı (2013). *İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, s. 102.

⁷ Alim Yıldız (2015). “Şemseddin Sivâsî’nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pendnâme”, s. 102, <http://akmb.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 12.03.2023].

Câmî'nin *Baharistân*, Sâdî'nin *Gülistân* ve *Bostân* da zikredilmesi gereken eserlerdir.⁸

Nasihat-nâme türünün örnekleri Pehlevîce *Pançatantra* diye bilinen fabl türü eserin İbnü'l-Mukaffâ tarafından Arapçaya *Kelile ve Dimne* olarak çevrilmesiyle çoğalmıştır. Câhız'a ait olduğu söylenen *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*, Nizâmülmülk'ün *Siyâset-nâme*'si bu türün olgun örneklerindedir.⁹

Nasihat-nâmeler pek çok kaynaktan beslenen eserlerdir. İslâm edebiyatındaki nasihat-nâmelerin temeli Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler ile Hz. Muhammed'in "Din nasihatten ibarettir."¹⁰ hadisine dayanmakla birlikte tasavvuf, Eski Yunan-İran mitolojisi ve Türk gelenekleri de bu türün diğer kaynakları arasındadır.¹¹

Toplumların çözülme dönemlerinde kaleme alınan nasihat-nâmelerde mevcut toplumsal problemlerin çözümüne yönelik nasihatler kaleme alınmıştır. Tarihsel şartların değişimi nasihatlerin muhtevasını da değiştirdiğinden nasihat-nâmelerin içeriğine bakılarak bazı toplumsal değerlerin gelişim ve değişim süreçleri de izlenebilir.¹²

Nasihatler, içerdiği konuya ve muhataba göre alt dallara ayrılmış ve bu dallar ayrı türler olarak gelişmiştir. Fars edebiyatında nasihat-nâmeler öğüdün verildiği muhataba göre farklı isimler almışlardır. Mektuplaşma yoluyla verilen nasihatlerin adı olan "mukâtebât", dinî önderlerin ve babaların kendi çocuklarına tavsiyelerinden oluşan "enderz"; padişahların vasiyetleri için kullanılan "vesâyâ", padişaha iletilen taleplere padişah tarafından verilen cevapları içeren "tovkiat" İran edebiyatında kullanılan ve bazıları klasik Türk edebiyatında da etkili olan nasihat-nâme

⁸ Rıdvan Canım (2015). *a.g.m.*, s. 155.

⁹ İskender Pala, (2006). "Nasihatname", İstanbul: *TDVİA*, C. XXXII, s. 409-410.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî (2000). *el-Câmî'u'l-Müsnedü's-Sahîh* (Thk. Muhammed Zuheyr b. Nasîrî'n-Nâsır), Beyrut: Dâru Tevkî'n-Necât, s. 42.

¹¹ Rıdvan Canım (2015). *a.g.m.*, s. 153.

¹² Reyhan Keleş(2010). "Türk Edebiyatında Nasihat", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, s. 185.

türleridir.¹³ Nasihat-nâmelerin devlet yöneticilerine devlet yönetimi hakkında fikir verenleri de siyaset-nâme türünü doğurmuştur.

Nasihat-nâmeler manzum, mensur ya da manzum-mensur karışık üç biçimde kaleme alınmıştır. Bunlardan manzum olanları ya müstakil bir biçimde mesnevî nazım şekliyle ya da kaside, gazel, terci-bend olarak divanların içinde yer almıştır.¹⁴

Nasihat-nâmelerin Tasnifi

Nasihat içerikli kitapların artmasıyla eserler belli kurallar etrafında sistemli bir şekilde kaleme alınmaya başlamıştır. Zamanla fert ve toplumu eğitmek, devlette dirlik ve düzeni sağlamak ve bazı konularda tecrübeleri aktarmak gibi amaçlarla eserler tertip edilmiştir.¹⁵ Bu durum nasihat-nâmelerin çeşitli şekillerde tasniflere tabi tutulmalarının yolunu açmış; araştırmacılar, literatürdeki örnekler üzerinden muhtelif sınıflandırmalar yapmıştır. Öğüt içerikli metinlerle ilgili tasniflerin ekserisi, konu ve muhatap odaklıdır.

Agah Sırrı Levend nasihat-nâmeleri ahlak konulu kitaplar arasında sayar ve bu kitapları şu şekilde sınıflandırır:

Genel ahlak, siyaset-nâmeler, nasihat-nâmeler, mevza yollu eserler, ahlakî güzel sözler, fütüvvet-nâmeler, *Kâbus-nâme* çevirileri, *Kelile ve Dimne* çevirileri, hikâyelerle süslenmiş ahlâkî eserler, ahlakî fıkralar ve hikâyeler, atasözleri, türlü eserler.¹⁶

Nasihat-nâmelerde yer alan konuların tasnifi Kaplan tarafından şu şekilde yapılmıştır:

1. Dinî-Tasavvufî Konular:

2. Genel Ahlakla İlgili Konular:

a- Kişide Bulunması Gereken Sıfatlar: Kanaat, sabır, tevekkül, edeb, sıdk, tevazu, çalışıp kazanmak.

¹³ Musa Balcı (2013). *a.g.t.*, s. 102-114.

¹⁴ Mahmut Kaplan (2002). "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler", *Türkler Dergisi*, Vol. 11, s. 1546.

¹⁵ İskender Pala (2006). *a.g.md.*, s. 409-410.

¹⁶ Agah Sırrı Levend (1963). *a.g.m.*, s. 96-97.

b- Kişide Bulunmaması Gereken Sıfatlar: Nifak, buhl, tama, kizb, israf, tûl-i emel, haset, gıybet, başkalarını kınama, gadab, kin gütmek, gurur, kat-ı rahm, kat-ı rızık, atalarla övünme, hezl ve mizah, keyif verici maddelerden sakınmak.

3. Sosyal Hayatla İlgili Konular

4. İlim Konusu: Naklî İlimler, Alet İlimleri

5. Sosyal Eleştiri.¹⁷

Klasik Türk Edebiyatındaki Önemli Nasihat-nâmeler

Klasik Türk edebiyatında Kutadgu Bilig'le başlayarak gelişen nesihat-nâme türü büyük ilgi görmüş ve zengin bir nasihatname literatürü oluşmuştur.¹⁸ Anadolu'daki ilk nasihat-nâmeler 13. yüzyılda görülür. Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye'si*, Ahmed Fâkih'in *Çarh-nâme'si* Anadolu sahasındaki nasihat-nâmelerin ilk örnekleridir.¹⁹ *Atabetü'l-Hakayık*, *Divân-ı Hikmet* gibi eserler de nasihat-nâmelerin ilk örnekleri arasındadır.²⁰ Yıldız, Amasyalı Ali b. Hüseyin'in *Tâcü'l-Edeb'i* (15. yy.) ile Kınalı-zâde Ali'nin *Ahlâk-ı Alâî'sini* (16. yy.) nasihat-nâmeleri arasında gösterir.²¹

14. yy'da Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr'ı*, Âşık Paşa'nın *Garib-nâme'si*, Kul Mesud'un *Pend-nâme'si*²², 15. yy'da Ahmed-i Dâî'nin Farsçadan tercüme ettiği *Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil be-Pesereş'* adlı eseri, Sinan Paşa'nın kaleme aldığı mensur *Maarif-nâme'si*, 16. yy'da adı bilinmeyen bir şairin II. Bayezid ümerasından biri için kaleme aldığı *Nasihat-ı Günahkâr'ı*, Derviş Şemseddin'in Yavuz Sultan Selim'e sunduğu *Deh-murg'u*, Şah İbrahim Gülşenî'nin 196 beyitlik nasihat-nâmesi, Güvâhî'nin 2133 beyitlik *Pend-nâme'si*, Gelibolulu Mustafa

¹⁷ Mahmut Kaplan (2001). "Manzum Nasihatnâmelerde Yer Alan Konular", Konya: SÜ. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: IX, s. 133-179.

¹⁸ İsa Akpınar (2023). *Emûrî-Râz-nâme (İnceleme-Metin)*, 1. Baskı, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, s. 9.

¹⁹ İskender Pala (2006). *a.g.m.*, s. 409.

²⁰ Alim Yıldız (2015). *a.g.m.*, s. 103.

²¹ Alim Yıldız (2002). "İbrahim Gülşenî'nin Pendnâme'si", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:16, s. 60.

²² Ridvan Canım (2015). *a.g.m.*, s. 156.

Âlî'nin *Nushatü's-Selâtîn'i*; 17. yy'da Sâfî Mustafa Efendi'nin *Gülşen-i Pend'i*, Veysî'nin *Hâb-nâme'si*, Koçi Bey'e ait *Risâle*, 18. yy'da Nâbî'nin *Hayriyye'si*, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ'sı*, Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye'si*; 19. yy.'da Erzurumlu Mehmed Şerîfî'nin *Pend-i Gülistân-ı Şerîf'i* diğer önemli nasihat-nâmelerdendir.²³

²³ İskender Pala (2006). *a.g.md.*, s. 409-410.

I. Bölüm

Vâhidî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Kaynaklarda Vâhidî mahlaslı birkaç şairden bahsedilmektedir.²⁴ 15. yüzyılda bir, 16. yüzyılda üç, 17. yüzyılda bir ve 18. yüzyılda bir olmak üzere Vâhidî mahlaslı altı şairle karşılaşmaktadır. *Tecâribü'l-İnsân*'ın kaleme alınış tarihi 16. asır olduğundan bu dönemde yaşamış Vâhidîlere yoğunlaşmak yerinde olacaktır. Latîfî, tezkiresinde II. Bayezid devrinde yaşamış asker kökenli Balıkesirli bir Vâhidî'den [ö. 1505] bahsedilir.²⁵ Gelibolulu Âlî ise *Künhü'l-Ahbâr*'da hem-şehrisi olan başka bir Vâhidî'yi kaydeder. Bu Vâhidî ise renkli gazelleriyle bilinen divan sahibi bir şairdir.²⁶ Kınalızâde Hasan Çelebi ise Kara Davud-zâdeler adlı ulema bir aileye mensup olan Bursalı Vâhidî'den bahseder. *Tecâribü'l-İnsân*'ın müellifi olan Vâhidî'nin eserleri bu Vâhidîlerden Kara Davud-zâde Vâhidî'ye atfedilmiştir. Bu Vâhidî'nin ismi Abdülvâhid [ö.1577] olup genç yaşta

²⁴ Latîfî (2000). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (Haz. Rıdvan Canım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 560-561; Gelibolulu Mustafa Âlî (1994). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, (Haz. Mustafa İsen), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 283.

²⁵ Vâhidî Balıkesrîdendir. Beyne'l-akrân Hacı Hasan-zâde dimekle şöhret bulmuştur. Selâtîn-i "Osmâniyyeden Sultân Bâyezîd Hân-ı vâcibü'l-gufrân devrinde gelmiş ve kadî asker olmuştur. Beyne'l-ahâlî ehliyyetle mevsûf u muttasîf ve mevâlî mevleviyyetine mukîr u mu'terîf idi. Hattâ tâc-ı fuzalâ Tâc-zâde Heves-nâme nâm risâlesinde mevâlî-i medâris-i Semâniyyenün dört nefer e'âli-i ehâlisin ifrâz u intihâb idüp 'âlem-i 'anâsırda çâr-'unsûra teşbîh ü temsîl itmişdür. Ol tafdîl ü tercîh olunan mevâlî-i e'âlinün biri Mevlânâ-yı mûmâ-ileyhdür ki bu ebyât ile meziyyet ü fazîletine şehâdet itmişdür." Bkz. Rıdvan Canım (2000). *a.g.e.*, s. 560-561.

²⁶ "Vâhidî: Geliboluludur. Küttâb zümresinden olmağla benî nev'inün makbûlidür. Latîfî kavline mükemmel dîvânı ra'nâ gazeliyyâtı ve isgâya kâbil muhayyel mü'ellefâtı vardır. El-hak bu sözleri tahsîne sezâvârdur.

Nazm:

Zerd olsa n'ola kaşlarun ey ruhları gül-gûn

Ser-sûreler mushafın ekser olur altûn" Bkz. Mustafa İsen (1994). *a.g.e.*, s. 283.

epvey ilim sahibi olmuş Bursa'da kadı danişmendiyken dervişlik yolunu seçerek bu görevden ayrılmış ve genç yaşta vefat etmiştir.²⁷

İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* adlı eserinde Abdülvâhid Vâhidî hakkındaki bilgileri detaylandırır. Daha önce Hasan Çelebi'nin verdiği bilgilere ek olarak onun 1003/1594-95'te Bursa Kadısı Nâzır-zâde'nin danişmendi olduğunu, bu görevdeyken Zeyniyye tarikatından Abdülaziz Efendi'ye bağlanıp vefat ettiğini ve dedesi adına yapılan mescidin hazîresine defnedildiğini söyler.²⁸ Ölüm tarihi verilmeksizin benzer bilgiler Baldırzâde Şeyh Mehmed Selîsî tarafından da tekrarlanır.²⁹

Son devir Osmanlı kaynaklarından *Osmanlı Müellifleri*'nde Bursalı Mehmed Tâhir, Abdülvâhid Vâhidî'yi İstanbullu olarak zikretse de diğer tezkirelerin Vâhidî hakkında verdiği bilgileri tekrarlamaktan öte gitmez. Ancak Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi'nde *Saâdet-nâme* ve *Şifâ'üs-Sadr* adlı eserlerinin var olduğu bilgisini kaydeder.³⁰ Vâhidî'nin ölüm tarihi olarak Mehmed Süreyya 975/1567-68 tarihini³¹ verse de Ahmed Cevdet Bursalı Hâşimî'yi kaynak göstererek onun Vâhidî ile ilgili "Vâhidî reft ez

²⁷ Vâhidî: Nâmı Abdülvâhid olmağla mahlas-ı mezbûrî ihtiyâr itmişdür. Merhûm Kara Dâvud Efendinin oğlu Süleymân Çelebi'nün ferzendidir. Gül-berg-i ruhsârî reşk-i gül-i gülzâr iken rûzgâr-ı zûrkâr evrâk-ı vücûdın bâd-ı helâk ve bevârla târumâr itmişdür. Tarîk-i ilmde dânişmend iken tevbe vü inâbet idüp meşâyih-i aliyye-i Zeyniyye irâdet getürdükden sonra âlem-i ukbâya rihlet itmişdür. Bu matla' zâde-i tâb'-ı dürer-bârundandur:

İtdürür handelerin lü'lü-i lâlâ seyirin

Gösterür la'l-i lebün sâgar-ı sahibâ seyirin

Bkz. Kınalı-zâde Hasan Çelebi (2014). *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 1029.

²⁸ İsmail Belîğ (2016). *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı* (Haz. Suat Donuk), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, s. 471.

²⁹ Baldır-zâde Selîsî Şeyh Mehmed (2000). *Bursa Vefeyât-nâmeleri 1: Ravza-i Evliyâ* (Haz. Mefail Hızlı ve Murat Yurtsever), Bursa: Arasta Yayınları, s. 205.

³⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333 Hicriyye, C.2, s. 475.

³¹ Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmânî*, (Haz. Nuri Akbayar), C.5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1649.

cihân derdâ" tarihini düştüğünü ve buna göre ölüm tarihinin 985/1577 olduğunu ifade etmiştir.³²

Abdülvahid Vâhidî'yi ilim dünyasına Abdülbâki Gölpınarlı tanıtmış, Vâhidî'nin *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* adlı eserini tanıttığı makalesinde şairin İstanbullu olduğunu ifade etmiştir.³³ Latîfî'ye atıfla Vâhidî'nin bir gözünün kör olduğunu, bu nedenle sonradan Vâhedî mahlası aldığı bilgisini kaydetmiştir.³⁴ Günay Kut ise British Museum'daki bazı yazmaları tanıttığı yazısında eserden *Kitâb-ı Tevâif-i Aşere* adıyla bahsetmiş, yazarı ve eserin özellikleri üzerinde durmuş, Vâhidî'nin gözünün kör olduğu bilgisinin Latîfî tezkiresinde yer almadığını da eklemiştir.³⁵

Vâhidî'nin eserlerinden *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* üzerine kapsamlı bir doktora tezi hazırlayan Ahmet T. Karamustafa, eser üzerine kaleme aldığı *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* maddesinde eserin müellifi Vâhidî'nin *Kıssa-i Seyyid Cüneyd*, *Saâdet-nâme*, *Gülistân*, *Dürc-i Lugat*, *Cinânü'l-Cenân* ve çalışmamızın konusu olan *Tecâribü'l-İnsân* adlı eserlerin de müellifi olduğunu söylemiştir.³⁶ Ancak bu eserlerin müellifi Vâhidî'nin Kara Davud-zâdelere mensup Abdülvâhid Vâhidî ile karıştırıldığını, 1522'de kaleme alındığı bilinen bir eserin doğum tarihi 1540'tan sonra olması lazım gelen ve genç yaşta vefat ettiği bilinen Abdülvâhid Vâhidî'ye ait olamayacağını belirtmiştir.³⁷

Vâhidî'nin eserlerinden *Cinânü'l-Cenân*'ı İkdâm Matbaası'nda yayımlayan Ahmed Cevdet, yayımının sonunda eserin hangi Vâhidî'ye ait olduğunu tartışmaya açmış ve eserde müellifin danışment olduğuna dair işaretler bulunması, bir tarikat mensubu

³² Süleyman Efendioğlu (2013). *Cinânü'l-Cenân (Giriş-dil İncelenmesi-Metin-Dizinler)*, İstanbul: Fenomen Yayıncılık, s. 540.

³³ Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*, (haz. Ali Fikri Yavuz; İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, s.422; Abdülbaki Gölpınarlı (1935). "Menâkıb-ı Hâce-i Cihân", *Türkiyat Mecmuası*, C.3, s. 130.

³⁴ Abdülbaki Gölpınarlı (1935). *a.g.m.*, s. 130.

³⁵ Günay Kut (1971). "British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar ve Tevaif-i Aşere'den Taife-i Bektaşiyân", *TDAY Belleten*, 1971, sayı: 338, s. 214-221.

³⁶ Ahmet T. Karamustafa (2004). "Menâkıb-ı Hoca-i Cihân", Ankara: *TDVİA*, C. XXIX, s. 110.

³⁷ Ahmet T. Karamustafa (2004). *a.g.md.*, s. 110.

olması ve eserin edebîlikten ziyade didaktik bir üslubunun olmasına dayanarak; Vâhidî'nin eseri kaleme alırken çok genç olduğu için olgun gazeller yazamayacak olması ve *Cinânü'l-Cenân*'ın şairane üsluptan uzak olması gibi sebeplerle eserin müellifinin Abdülvâhid Vâhidî olduğunu kesin bir dille olmasa da dile getirmiştir.³⁸

Vâhidî'nin *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* adlı eseri üzerine yapılan bir ekip çalışmasında Ahmet T. Karamustafa'nın eserin Abdülvâhid Vâhidî'ye ait olamayacağına ilişkin görüşleri aktarıldıktan sonra eserin bazı nüshalarındaki müstensih notlarına dikkat çekilmiş ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3032 no.lu nüshadaki "*Tavâîf-i Aşere mü'ellifi Vâhidî'dür. Tarîk-i Zeyniyyeden inâbet itmişler. İsm-i Şerîfi Abdülvâhid imiş. Kara Dâvûd Efendi oğlu imişler*" müstensih notu örnek verilerek eserin müellifinin Abdülvâhid Vâhidî olduğu dile getirilmiştir.³⁹ Vâhidî'nin eserlerinden *Gülistân, Saâdetnâme, Cinânü'l-Cenân* üzerine yapılan çalışmalarda da bu notlar, Ahmet Cevdet'in tespitleri ya da tezkirelerin Abdülvâhid Vâhidî ile ilgili ittifak halinde olduğu noktalar dile getirilerek eserin müellifinin Kara Davud-zâde Abdülvâhid Vâhidî olduğu vurgulanmıştır.⁴⁰

Biz bu konudaki kanaatimizi belirtmeden önce bazı hususlara değinerek kronolojik bir çerçeve çizmenin daha yararlı olacağı kanaatindeyiz:

Abdülvâhid Vâhidî ile ilgili elle tutulur bilgiler veren ilk kaynak Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresidir. Hasan Çelebi, edebî bir üslupla Abdülvâhid Vâhidî'nin çok erken yaşlarda -muhtemelen yirmilerinde- vefat ettiğini ifade etmiş, onu takip eden diğer kaynaklar da bu bilgiyi tekrar etmişlerdir. Vâhidî'nin ölüm tarihi - Mehmed Süreyyâ tarafından 975/1567-68 olarak belirtilmekle

³⁸ Süleyman Efendioğlu (2013). *Cinânü'l-Cenân (Giriş-dil İncelenmesi-Metin-Dizinler)*, İstanbul: Fenomen Yayıncılık, s. 4.

³⁹ Turgut Karabey; Bülent Şığva; Yusuf Babür (2015). *Vâhidî: Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân (İncelemeTenkitli Metin)*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1-3.

⁴⁰ Elif Şimşek (2020). *Vâhidî'nin Saâdetnâme'si (İnceleme- Metin)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, s. 12; Fatma Özçakmak (2021), On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinden Vâhidî ve Gülistân-ı Vâhidî Adlı Eseri, *Selçuk Türkiyat*, Sayı 53, s.252-253; Turgut Karabey vd. (2015). *a.g.e.*, s. 70; Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*, s. 4.

beraber⁴¹ Bursalı Hâşimî tarafından 985/1577 olarak kaydedilmiştir.⁴² Ölümü için verilen tarihlere ve genç yaşta vefat ettiği bilgisine istinaden Abdülvâhid Vâhidî'nin doğum tarihi 1540-1550 arası olmalıdır. Ancak Abdülvâhid Vâhidî'ye atfedilen eserlerden *Saâdet-nâme*'nin telif tarihi 927/1521⁴³, *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*'in telif tarihi ise 929/1522-23'tür.⁴⁴ Vâhidî'nin bir diğer eseri olan *Gülîstân*'in telif tarihi 937/1530'dur.⁴⁵ Dürç-i Lügat 1531'den önce kaleme alınmış olup⁴⁶ *Cinânü'l-Cenân*'in 936/1529⁴⁷, *Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab*'in 924/1518 ve çalışmamızın konusu olan *Tecâribü'l-İnsân*'in telif tarihi ise 942/1535-36'dır.

Eserlerin kronolojik sıralamasına dikkat edilecek olursa tamamı 1540'tan yani Abdülvâhid Vâhidî hakkında verilen biyografik bilgilerin işaret ettiği tarihten öncesine aittir. Bu durumda iki ihtimal öne çıkmaktadır. Birinci ihtimal tezkirelerin verdiği bilgilerden kaynaklanan bir hata sonucu Abdülvâhid Vâhidî'nin daha geç bir dönemde doğmuş gösterilmesidir. Bu durumda Vâhidî'nin ilk eserinin telif tarihinin 1518 olduğu düşünülürse en geç 1500'lerin hemen başında doğmuş olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde bir varsayımda bulunursak bu olasılığı başka verilerle de karşılaştırmak gereklidir. Öncelikle Abdülvâhid Vâhidî, Kara Davud-zâdeler adıyla bilinen ünlü bir ulema ailesinin mensubudur. Bu ailenin bilinen ilk temsilcisi Bursa, Edirne, Trabzon medreselerinde müderrislik yapmış, Bursa Kadılığı gibi önemli bir görevde bulunmuş Kara Davud İzmitî'dir. Kara Davud İzmitî'nin çocukları da babalarının yolundan gitmişler, çeşitli medreselerde müderrislik yapmışlar ve önemli bölgelerde kadılık görevinde bulunmuşlardır. Mehmed Efendi, Mustafa Efendi ve Abdülvâhid Vâhidî'nin babası olan Süleyman Efendi Kara Davud İzmitî'nin oğullarıdır.⁴⁸ *Delâilü'l-Hayrât*

⁴¹ Mehmed Süreyya (1996). *a.g.e.*, s. 1649.

⁴² Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*, s. 540.

⁴³ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 43.

⁴⁴ Ahmet T. Karamustafa (2004). *a.g.md.*, s. 108.

⁴⁵ Fatma Özçakmak (2021). *a.g.m.*, s. 260.

⁴⁶ Turgut Karabey vd. (2015). *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁷ Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*, s. 8.

⁴⁸ Bkz. Hatice Kelpetin Arpağuş (2001a). "Kara Dâvud İzmitî" İstanbul: TDVİA, C.XXIV., s. 359-360.

adlı eserin müellifi Kara Davud-zâde Mehmed de bu ailenin mensubudur. Eser, Bursalı Mehmed Tahir tarafından yanlışlıkla Kara Davud İzmitî'ye nispet edilmiştir.⁴⁹

Abdülvâhid Vâhidî'nin dedesi Kara Davud İzmitî'nin Bursa kadılığı yaptığı dönem 1522-23 yıllarıdır. Kendisi bir dönem bu görevden azledilse de 1529 yılında tekrar görevine dönmüş, sonrasında emekli olmuştur.⁵⁰ Vâhidî'nin ise genç yaşta vefat ettiği düşünülürse danışmendlik görevini tam da bu yıllarda yapıyor olması gerekmektedir. Üstelik kaynaklarda Vâhidî'nin danışmendi olduğu bildirilen Nâzır-zâde'nin Bursa Kadılığı yaptığı dönem 1003/1594-95 olarak belirtilmektedir.⁵¹ Abdülvâhid Vâhidî'nin ölüm tarihinin Mehmed Süreyya tarafından 975/1567, Bursalı Hâşimî tarafından 985/1577 olarak belirtildiği daha önce ifade edilmişti. Ölüm tarihi hakkında verilen bilgilere bakılarak 1003/1594-95 tarihinde kadı danışmendi olması hususunda da kronolojik bir ihtilaf göze çarpmaktadır. Abdülvâhid Vâhidî ile ilgili bu noktada bir bilgi yanlışı olduğu kanaatindeyiz. Abdülvâhid Vâhidî hakkında verilen genç yaşta vefat ettiği bilgisinin hatalı olduğu, kendisine atfedilen eserleri kaleme alacak ve 1567-1577'de vefatına kadar devam edecek bir ömür sürdüğü kabul edilse bile 16. asır tezkirelerinde hem seçkin bir aileye mensup hem de bu kadar eser kaleme almış bir Abdülvâhid Vâhidî'den bahsedilmemiş olması düşündürücü olacaktır.

Vâhidî'nin eserlerinden *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*'ın tespit edilen nüshalarında bazı müstensih notlarına rastlanmıştır.⁵² Ancak bu kayıta verilen bilgilerin sahilliğinde bazı şüpheler bulunmaktadır. Zirâ müstensih Abdülvâhid Vâhidî'yi Kara Davud zâde'nin torunu değil oğlu olarak zikretmektedir. Aktardığı bilgileri de "imiş" ifadesiyle tamamlayarak aslında bu bilgiyi ikincil kaynaklardan elde ettiğini dolaylı yoldan ifade etmiştir. Dolayısıyla bu kaydın, tek başına eserin Abdülvâhid Vâhidî'ye aidiyetine delillendirebileceğimiz bir kaynak teşkil etmesi güç görünmektedir.

⁴⁹ Hatice Kelpetin Arpaguş (2001). "Kara Dâvud", İstanbul: TDVİA, s. 359.

⁵⁰ Bkz. Hatice Kelpetin Arpaguş (2001a). *a.g.md.*, s. 359.

⁵¹ İsmail Beliş (2016). *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Beliş'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı* (Haz. Suat Donuk), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, s. 471.

⁵² Turgut Karabey vd. (2015). *a.g.e.*, s. 3.

Nitekim Vâhidî'nin eserlerinden *Saâdet-nâme*'nin Süleymaniye Hekimoğlu Ali Paşa 442'de yer alan bir nüshasına da "Gelibolılı Vâhidî'nin âsârından" şeklinde düşülen kayıt da⁵³ bu tür notlarda hatalı isnatlar olabileceğini göstermektedir.

Bu durumda kanaatimiz de olan ikinci ihtimal zikredilmelidir. Kaynaklarda adı geçen Vâhidîlerden hiçbiri *Tecâribü'l-İnsân*'ın -ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ona ait olduğu ispat edilmeye çalışılacak diğer eserlerin- müellifi olmayabilir. Bu Vâhidî'nin kaynaklarda adı geçmeyen, Arapça ve Farsçaya oldukça hâkim, medrese eğitimi almış, muhtemelen bir tarikatın da mensubu olması ihtimal dahilindedir.. Diğer tezkirelerin küçük eklemelerle Kınalızâde'nin tezkiresinde verdiği bilgileri takip etmeleri sonucu müsel sel bir surette Abdülvâhid Vâhidî'ye ait bir külliyat meydana gelmiş, daha sonra tespit edilen Vâhidî'ye ait eserler de bu hataya dayanarak Abdülvâhid Vâhidî'ye atfedilmiştir. Çalışmada konu edilen eserin müellifi Vâhidî'nin gerçek hüviyeti ise yeni bilgi, belge ve bulgulara muhtaçtır.

1.1. Tecâribü'l-İnsân'ın Kimliği Müphem Bir Vâhidî'ye Aidiyeti

Kaynaklarda 16. asrın çeşitli devrelerinde yaşamış birden fazla Vâhidî'nin varlığından bahsedilir.⁵⁴ Bunlardan bazıları hakkında somut denebilecek bilgiler bulunurken bazıları hakkında verilen malumatlar Vâhidîlerin hayatlarının kronolojik bir zemine oturtulmasını zorlaştırmaktadır.

Önceki bölümde *Tecâribü'l-İnsân* ve diğer eserlerin şu ana kadar kaynaklarda tespit edilememiş bir Vâhidî'ye ait olabileceği ifade edilmişti. Ancak tespit edilen ve Vâhidî mahlaslı bir müellife atfedilen eserlerin aynı müellifin elinden çıkıp çıkmadığını ya da mahlası Vâhidî olan başka bir şairle karıştırılıp karıştırılmadığını anlamak için kronolojik verilerden, eserlerdeki dil-üslup özellikleriyle içerik benzerliklerinin karşılaştırılmasından yararlanmak gerekir.

⁵³ Elif Şimşek (2020). *a.g.t*, s. 12.

⁵⁴ Ridvan Canım (2000). *a.g.e*; s. 560-561; Mustafa İsen (1994). *a.g.e*, s. 283.

Tecâribü'l-İnsân ile diğer eserlerin müellifinin Vâhidî olduğu eserlerde kaydedilmiş olsa da bu Vâhidî'nin hüviyetini tespit etmek mevcut bilgilerden hareketle güç görünmektedir. Vâhidî'nin en bilinen eseri *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*'dır. Eseri ilim alemine önce Abdülbâki Gölpınarlı sonrasında ise Günay Kut tanıtmış ve müellifinin Kara Dâvud Efendi'nin torunu Abdülvâhid Vâhidî olduğu belirtilmiştir. Eser üzerine doktora çalışması yapan Ahmet T. Karamustafa ise çalışmasında *Tecâribü'l-İnsân* ile ilgili bir bölüm de açmış ve bu eserin de müellifinin kesin olmamakla birlikte aynı Vâhidî olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Yine daha önce kaleme aldığı bir İslâm Ansiklopedisi maddesinde *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*'la beraber *Kıssa-i Seyyid Cüneyd*, *Saâdet-nâme*, *Gülistân*, *Dürc-i Lugat* ve *Cinânü'l-Cenân*'ı da Vâhidî'ye ait eserler arasında zikretmiştir.⁵⁶

Bursalı Mehmed Tahir ise Kara Dâvud Efendi'nin torunu Vâhidî ile ilgili onun *Saâdet-nâme* ve *Şifâü's-Südûr* adlı eserlerin müellifi olduğunu kaydetmiştir.⁵⁷

Şu hâlde biyografik kaynaklar; *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*, *Tecâribü'l-İnsân*, *Saâdet-nâme*, *Şifâü's-Südûr*, *Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab*, *Dürc-i Lugat* ve *Gülistân* adlı eserlerin -Kara Dâvud Efendi'nin torunu Abdülvâhid Vâhidî'ye atfetmekle beraber- hüviyeti hakkında malumat bulunmayan yahut kaynaklarda zikredilmeyen başka bir Vâhidî'ye aidiyeti hususunda dolaylı verilerle birleşirler.

⁵⁵ Ahmet T. Karamustafa, Vâhidî'nin eserlerinden *Hâce-i Cihân Netîce-i Cân*'ı konu edinen çalışmasında Vâhidî ve eserlerine geniş yer vermiştir. Eserin İnceleme kısmında kesinlik olmamakla birlikte *Tecâribü'l-İnsân*'ın giriş kısmındaki “(Allâh Te'âla) dört muhâlif nesne birle kalıb-ı insânı hüveydâ eyledi bu kaşes-i kalıb-ı çâr-dîvâr ü şeş-cihet içre murğ-ı câmı beş gün bu yedi kat felegüñ mihmânu itdi” ifadesinin Vâhidî'nin *Menâkıb*'ına benzediği vurgulanmıştır.

Bkz. Ahmet T. Karamustafa (1993). *a.g.e.*, s. 50-51.

Ayrıca *Tecâribü'l-İnsân*'da zikredilen şahısların bir kısmı, aynı müellifin *Saâdet-nâme* adlı eserinde de yer almaktadır. Bunun yanında *Tecâribü'l-İnsân*'ın Farsça bir versiyonunun olduğunu iddia eden Karamustafa, kütüphane katalogunda bu hususun belirtilmediğine dikkat çeker

Bkz. Ahmet T. Karamustafa (1993). *a.g.e.*, s. 50-51.

⁵⁶ Ahmet T. Karamustafa (2004). *a.g.md.*, s. 110.

⁵⁷ Bursalı Mehmed Tahir (1972). *a.g.e.*, s. 421-422.

Tecâribü'l-İnsân'ın ve zikredilen eserlerden bazılarının Vâhidî'ye aidiyeti ile ilgili başvurulabilecek ikinci yol, ona aidiyeti bilinen ve konu/üslup bakımından kendisiyle benzer yönleri bulunan eserlerle *Tecâribü'l-İnsân*'ın ortak noktalarını ortaya koymak olabilir.

Vâhidî'nin *Dürc-i Lugat* adlı sözlüğü, *Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab* adlı çevirisi, muhteva ve tertip hususiyetleri bakımından farklıdır. *Şifâ'ü-s-Südü'r* adlı eseri ise henüz ele geçmemiştir. Bununla birlikte *Hâce-i Cihân Netîce-i Cân* ve *Saâdet-nâme* ile *Tecâribü'l-İnsân* arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Yine *Cinânü'l-Cenân* da bazı üslup özellikleri ve ifadeler açısından bakıldığında *Tecâribü'l-İnsân*'la benzeşen yönlere sahiptir. *Gülistân*'da da dinî tasavvufî hikâyelerin ağırlıkta olduğu didaktik bir üslup ve *Saâdet-nâme*'dekine benzer hikâye ve manzum kısımlarla örülü bir tertip düzeni görülmektedir.

Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân, *Saâdet-nâme* ve *Tecâribü'l-İnsân*'ın içerik, tertip tarzı, dil ve üslup özellikleri açısından karşılaştırılması üç eserin de aynı Vâhidî'ye ait olduğuna dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu hususları madde madde sıralamak yerinde olacaktır:

1. Üç eserin de kurgulanış biçimi benzerlik göstermektedir.

Eserlerdeki tertip hususiyetlerine bakıldığında *Saâdet-nâme* ve *Tecâribü'l-İnsân*'da nasihatı verilecek ya da hikâyesi anlatılacak şahsın önce mensur övgüsü yapılır, sonrasında manzum bölümle konu detaylandırılıp şiirsel bir zemine oturtulur. *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*'da da mensur bir şekilde olay akışı verildikten sonra yine olayı detaylandıran manzum bölüme geçilir. Bu sırada ilgili manzum kısımların kaleme alındığı nazım şekli mesnevi, kıta, nazm vb. de belirtilir.

2. Her üç eserde de mensur kısımlarda ahengi yakalamak amacıyla seci sanatına başvurulmuştur.

Aşağıdaki *Tecâribü'l-İnsân*'dan alınan mensur bölümde seci sanatından yararlanılmıştır.

“Ol sultân-ı enbiyâ a'nî ḥabîb-i Ḥudâ **Muḥammed Muştafâ** şalavâtullâhi 'aleyhi ve selâmuḥu buyurur ki bir kimse bu dört nesne birle olsa dünyâda dîndâr olup 'ömri bağından ber-ḥurdâr ola 'uqbâda merâtib-i 'âliyye bulup vâşıl-ı envâr-ı dîdâr-ı Kirdgâr ola” [T: 4^b/4^a; İÜ: 3^a-3^b].

Aşağıdaki bölüm *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*'dan alınmıştır:

“şalavât-ı bî-pâyân ve taḥiyyât-ı bî-kerân ol resûl-i şa-ḳaleyne ve ol raḥmet-i 'âlemeyne ve ol kân-ı şıdḳ u şafâya ve ol 'ummân-ı cûd u vefâya a'nî ḥazret-i Muḥammed Muştafâya olsun ki...”⁵⁸

Aşağıdaki bölüm *Saâdet-nâme*'den alınmıştır:

“Ol dilâver-i 'arşa-i kıyâmet, ol server-i meydân-ı şefâ'at, ol menba'-ı vefâ, ol ma'den-i şafâ a'nî Ḥazret-i Muḥammed Muştafâ -şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki “Yevm-i kıyâmetde, 'arşa-i 'Araşât ḥarâret-i şemsden tennûre döndüğü vaḳt, yedi kimse 'arş-ı 'azîmün sāyesi altında âsûde-dil olup maḳşûda vâşıl olalar...”⁵⁹

3. Üç eserinde mukaddimesinde benzer ifade yapıları bulunmaktadır:

Her üç eserin de giriş ifadelerine bakıldığında Allah'a kurduğu bu muazzam düzen ve yarattığı dünya için hamd ü senalarda bulunulur ve yaratılmış olan her şeyin onun varlığının bir eseri olduğu benzer ifade yapılarıyla dile getirilir.

Saâdet-nâme

“Ḥamd u sipâs-ı bî-ḥadd ü bî-['add] her nefes ez-lisân-ı pāk ü nās ve her dem ez-cân-ı merdân-ı Ḥaḳ-şinās ol Ḥudâ-yı bî-çüne ki [...] Bir Eḥaddür ki eḥadiyyetine ḳamu efrâd-ı âferîde delâyıldür. Bir Şameddür ki şamediyetine dükeli ḳalb-i ḳalib-ı zî-rûḥ ḳâyıldür. Bir Şâni'dür ki cemî'-i cihâniyân anuḅ maşnû'âtıdır. Cemâl-i ḳudreti görinmek-içün dükeli mevcûdât mir'âtıdır”⁶⁰

⁵⁸ Turgut Karabey vd. (2014). *a.g.e*, s. 71.

⁵⁹ Turgut Karabey vd. (2014). *a.g.e*, s. 302.

⁶⁰ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 260.

Tecâribü'l-İnsân

“Be-nâm-ı Hudâ-yı mihrîbân u baḥşende ḥamd-i bî-ḥadd ol bîr ü bâra kim bir fermânı birle on sekiz biñ cihânı peydâ kıldı şenâ-yı bî-‘add ol Kirdgâra kim dört muḥâlîf nesne birle ḳâlib-ı insânı hüveydâ eyledi bu ḳafes-i ḳâlib-ı çâr-dîvâr ü şeş-cihet içre murğ-ı cânı beş gün bu yedi ḳat felegün mihmânı etdi” [T:2^b; İÜ: 2^b].

Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân

“Ḥamd-i bî-ḥadd ol Ḥâlîḳ -ı bî-bedele ki on sekiz biñ ‘âlem anuñ maḥlûḳâtıdır kemâl-i ḳudreti yüzinden. Ve şenâ-[y]i bî-‘add ol râzıḳ-ı lem-yezele ki dükeli şâḥib-dem anuñ merzûḳâtıdır şefḳati yüzinden. Ve şükr-i bî-kerân ol aḥad-i ḳadîme ki cemî‘-i a‘dâd-ı bî-nihâye anuñ aḥadiyyetinden sâdır olmuştur irâdeti yüzinden. Ve sipâs-i bî-pâyân ol Şamed-i kerîme ki ḳamu efrâd-ı bî-nihâye anuñ şamediyyetinden zâhir olmuştur maḥabbeti yüzinden.”⁶¹

4. Her üç eserde de Hz. Muhammed için kullanılan ifadeler benzeşmektedir:

Üç eserde de Hz. Muhammed’in övgüsünün yapıldığı bir naat bölümü bulunmaktadır. Burada dikkat çeken nokta her üç eserde de Hz. Muhammed için kullanılan övgü ifadelerinin büyük ölçüde benzer olmasıdır:

Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân

“**Şalavât-ı bî-pâyân ve taḥiyyât-ı bî-kerân** ḥazret-i Muḥammed-i Muştafâya olsun ki mûcib-i icâd-ı her dü-‘âlem ve sebep-i zuhûr-ı evlâd-ı Âdemdür”⁶²

Tecâribü'l-İnsân

“**Tuḥfe-i taḥiyyât-ı bî-nihâye** rûḥ-ı pâk-ı Muḥammed Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi veselleme olsun ki icâd-ı dünyâya sebep olmuştur dürüd-ı bî-gâye âline çâr-yâr-ı bâ-şafâya ki aḥyâr-ı ḥalâyıḳ-dururlar” [İÜ: 2^b; T: 2^a].

⁶¹ Turgut Karabey vd. (2015). *a.g.e*, s. 57.

⁶² Turgut Karabey vd. (2015). *a.g.e*, s. 71.

Saâdet-nâme

“**Tuḥaf-ı taḥiyyât-ı bî-pâyân** ve ṭaraf-ı teslîmât-ı bî-kerân, her dem ez-derûnı dil-i pâyân ve her nefes ez-derûn-ı cân-ı ‘âşîkân[...]**Muḥammed Muştafânun** - ‘aleyhi’sşalâtu ve’s-selâm- münevver ü muṭahhar [u] muḳaddes rûḫına olsun ki binâ-yı ‘âlemün binâsına ve bünyâdına ve ebnâ-yı Âdemün icâdına sebep olmuştur.”⁶³

5. Her üç eserde de ayet ve hadislerle desteklenmiş bir ifade yapısı görülür.

Eserler incelendiğinde özellikle mensur kısımlarda anlatılan konuyu desteklemek için başta ayet ve hadisler olmak üzere çeşitli din büyüklerinin de sözlerinde alıntılar yapılarak muhtevaya konu olan iddia temellendirilir.

Bu benzerlikler dışında *Tecâribü'l-İnsân* ve *Saâdet-nâme*’de birbirine benzer ifade yapıları daha fazladır. Her iki eserde nasihatleri verilen şahısların benzer ya da birebir aynı ifadelerle övüldüğü görülür:

Aşağıda iki eserde de isimleri geçen nâsıhlar için kullanılan ifadeler yer almaktadır:

İbrahim Edhem ile ilgili bölüm:

Tecâribü'l-İnsân

“**Ol sırr-ı ledünniye maḫrem ya’ni İbrâhîm Edhem** ‘aleyhi’r-rahmetuhu buyurur” [İÜ: 9^a; T: 15^a].

Saâdet-nâme

“**Ol ‘ilm sırlarına maḫrem ya’nî İbrâhîm-i Edhem** -rahmetu’llâh”⁶⁴

“**Ol esrâr-ı ‘ilm-i ledünniye maḫrem ya’nî İbrâhîm-i Edhem**”⁶⁵

⁶³ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 268-269.

⁶⁴ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s.395.

⁶⁵ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 402.

*“Ol sırr-ı ledünniye mahrem ya‘nî İbrâhîm-i Edhem - rahmetu’llâh- eydür.”*⁶⁶

Cüneyd-i Bağdâdî ile ilgili bölüm:

Tecâribü’l-İnsân

“Ol çâk-künende-i cübbe-i kayd ya‘ni Şeyh Cüneyd rahmetullâhi ‘aleyh buyurur” [IÜ: 13^a; T: 24^a].

Saâdet-nâme

*“Ol çâk-künende-i cübbe-i kayd ya‘nî Şeyh Cüneyd - rahîmehu’llâh- eydür.”*⁶⁷

*“Ol çâk-künende-i cübbe-i kayd ya‘nî Hâce Cüneyd - rahîmehu’llâh eydür ki [...]”*⁶⁸

Bâyezid-i Bistâmi ile ilgili bölüm:

Tecâribü’l-İnsân

*“Evliyânın dil-ârâmı ya‘ni Bâyezîd-i Bistâmî”*⁶⁹ rahmetullâhi ‘aleyh buyurur” [IÜ: 9^b; T: 14^b].

Saâdet-nâme

*“Ol tabakât erenleriniñ dil-ârâmı ya‘nî Bâyezîd-i Bistâmî - rahîmehu’llâh”*⁷⁰

*“Ol velîleriñ dil-ârâmı ya‘nî Bâyezîd-i Bistâmî - rahîmehu’llâh-dan rivâyet olunmuşdur ki [...]”*⁷¹

6. *Saâdet-nâme*’deki nâsîh kadrosu daha geniş olmakla birlikte *Tecâribü’l-İnsân*’daki nâsîh kadrosuyla benzeşmektedir:

Hız. Muhammed, Hız. İsa, Aristoteles, Batlamyus, Bâyezid-i Bistâmî, Cafer-i Sâdık, Cüneyd-i Bağdâdî, Sokrates, Hasan-ı Basrî, İbnü’l-Arabî, İbrâhîm Edhem, İskender, Pisagor, İmam Şâfiî, İmam Zeynelâbidîn her iki eserde de adı geçen şahıslardır.

⁶⁶ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 529.

⁶⁷ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 415.

⁶⁸ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 430.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

⁷⁰ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 420.

⁷¹ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 431.

7. *Tecâribü'l-İnsân* ve *Saâdet-nâme*'de bazı nasihatlerin üslubunda benzerlikler görülür. Aşağıda verilen nasihat Lokman Hekim'e aittir:

Saâdet-nâme

“Ve dahı eydür: Üç nesneyi bilmezler illâ üç nesnede. Vaqt-i gâzabda şâbiri, vaqt-i muhârebede bahâdırı, vaqt-i hâcetde birâderi...”⁷²

“Ve dahı ‘âkil olan kimse gerekdür ki evkât-ı ‘azîzini dört nesne ile temîz eyleye. Bir vaqt ol Kâdî'l-Hâcâta münacat édüp ‘arz-ı hâcât eyleye ve bir vaqt nefsinde ‘itâb édüp ma‘raz-ı hisâba getüre, hisâbın görüp varlığın yêtüre ve bir vaqt ma‘îşeti için kesb-i kâra [...]”⁷³

Tecâribü'l-İnsân

“**Aristo**tâlis hekim eydür dört nesnenün huşulı muhâldür meger dört nesne birle saltanat etmek olmaz meger ‘adâlet birle düşmeni def eylemek olmaz meger meşveret birle gönüller şayd etmek olmaz meger mülâyemet birle murâda erişmek olmaz meger mezellet birle” [İÜ: 3a; T: 5b].

Saâdet-nâme

“Ve dahı eydür: Her kim ki ehl-i kizb ü bed-gü olsa ne kadar hüb-rüysa halkun gözine zışt görünür ve her kim ehl-i ‘ucb u bed-hüy olsa ne kadar ‘âlî-şân ise merdüd-ı Hağ ve mezmüm-ı halk olur”⁷⁴

Tecâribü'l-İnsân

“Ol evliyâ içinde fâyık ya‘ni **İmâm Ca‘fer-i Şadık**⁷⁵ rağiyallâhu ‘anhı buyurur dört nesne ‘uqbâda dünyâda zilletdür bed-güy olmak bed-hüy olmak saht-rüy olmak şadr-cüy olma.” [İÜ: 10a; T: 18b-18a].

8. Dikkat çeken bir diğer nokta ise *Tecâribü'l-İnsân* ve *Saâdet-nâme*'de gayr-i Müslim şahıslarla ilgili kısım verilirken övgü ifadeleri bulunmaz.

⁷² Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 311.

⁷³ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 312.

⁷⁴ Elif Şimşek (2020). *a.g.t.*, s. 313.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

Sokrates, Bokrat, Aristo, İftiyâgures, Filikûs, Demokritos gibi şahıslarda övgüde bulunulmadan doğrudan"eydür" ifadesiyle nasihat ya da hikâyeye geçilir.

Yukarıdaki eserler gibi manzum-mensur karışık kaleme alınmamış olsa da Vâhidî'nin eserlerinden *Cinânü'l-Cenân*'da⁷⁶ da üslup özellikleri açısından benzerlikler bulunmaktadır. Eser, mesnevi nazım şekliyle manzum olarak kaleme alınmakla birlikte Vâhidî'nin eserlerinin mukaddimesinde görülen münacat, naat, dört halife övgüsü, sebep-i telif gibi kısımlara sahiptir. Eserde Hz. Muhammed ve Hz. Ali başta olmak üzere din büyüklerinin sözleri yer almaktadır. Her iki eserin de sebep-i telif kısımlarının sonunda müellifin dua amaçlı söylediği beyitler benzeşmektedir:

Tecâribü'l-İnsân

Rahmet etsün Hudâ mü'ellifine

Kim eğerse du'â okıduğı ân [T: 3^b; İÜ: 2^a]

Cinânü'l-Cenân

Rahmet itsün Hâk Te'âlâ aña kim

Bu fakîri bir du'adan aña kim b.140⁷⁷

Cinânü'l-Cenân'da *Tecâribü'l-İnsân*'da olduğu gibi belirgin bir nasihat üslubu göze çarpar. *Tecâribü'l-İnsân*'da sıklıkla geçen "ey püser", "ey cüvân" gibi hitaplar bu eserde de sık sık kullanılır. Aşağıda iki eser arasındaki benzer ifade yapıları verilmiştir:

Tecâribü'l-İnsân

Olısar lâ-büdü maħbübu'l-ķulüb

Halk ola tãlib o maħlũbu'l-ķulũb

Cinânü'l-Cenân

Ol ħalĩm ol sen de maħbübü'l-ķulũb

Ālem-i ebdãnda maħlũbü'l-ķulũb b.431⁷⁸

Tecâribü'l-İnsân

⁷⁶ Bkz. Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*

⁷⁷ Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*, s. 251.

⁷⁸ Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*, s. 293.

*Hak̄k subhānehū ve te'ālā kemāl-i lutfından buyurur ki [...] [T: 3^b; İÜ: 2^a]
Cinânü'l-Cenân*

Bu sebebden ol Habîb-i Rahmân ü tabîb-i derd-i dil ü cān kemāl-i lutfından [...]buyurmuşdur⁷⁹

Yukarıda görüldüğü üzere adı geçen eserler arasında dil-üslup, muhteva, tertip düzeni gibi özellikler açısından benzerlikler bulunmaktadır. Bu özelliklerden yola çıkılarak adı geçen eserlerin aynı Vâhidî'ye ait olduğunu iddia etmek mümkündür.

Bunların dışında Vâhidî mahlaslı bir müellife ait 1520'li yıllarda yazılmış, *Gül ü Bülbül* adlı Farsça bir eser daha bulunmaktadır.⁸⁰ Her ne kadar eserin kaleme alındığı dönem *Tecâribü'l-İnsân*'ın müellifiyle uyuşsa da eserin müellifi Vâhidî'yi, dönemin diğer şairlerinden ayıran belirgin bir ipucu bulunmadığından eserin hangi Vâhidî'ye ait olduğu bilinmemektedir.

1.2. Eserleri

Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân, Cinânü'l-Cenân, Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab, Gülistân, Saâdet-nâme, Dürc-i Lugat ve çalışmamızın konusu olan *Tecâribü'l-İnsân* Vâhidî'nin bilinen eserleridir. Bu eserler dışında Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 1329/8'de *Pend-nâme-i Vâhidî* adıyla kayıtlı bir eser bulunmaktadır. İsmine bakılarak ayrı bir çalışma olduğu düşünülse de aslında *Tecâribü'l-İnsân*'ın sadece mensur kısımlarını içeren bir nüshasıdır. Eser hakkındaki bilgi nüsha incelemesinde verilecektir.

1.2.1. Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân

Eseri ilim dünyasına Abdülbaki Gölpınarlı tanıtmıştır.⁸¹ Günay Kut ise British Museum'daki bazı yazmaları tanıttığı yazısında eserden *Kitâb-ı Tevâif-i Aşere* adıyla bahsetmiş, yazar ve eseri üzerinde

⁷⁹ Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*, s. 247.

⁸⁰ Bkz. Muzaffer Kılıç (2021). *Vâhidî'nin Gül ü Bülbül Risâlesi ve Ahmed Remzi Akyürek'in Güلزâr-ı Aşk Çevirisi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

⁸¹ Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı (1935). *a.g.m.*

uzunca durmuştur.⁸² Hicrî 929'da kaleme alınan ve on bölümden oluşan eserde, on ayrı tarikatın özellikleri ve Vâhidî'nin bu tarikatlar hakkındaki görüşleri yer alır. Manzum mensur karışık kaleme alınan eserde; Hâce-i Cihân Hz. Muhammed'in, Netîce-i Cân ise Hakikat-i Muhammediyye'nin sembolüdür.⁸³

Eser üzerine kapsamlı bir doktora çalışması⁸⁴ yapan Ahmet T. Karamustafa, eserin Abdülvâhid Vâhidî'ye aidiyetine şüpheyle yaklaşmış, Vâhidî'nin yaşadığı tarihle eserin yazılış tarihi arasında bir uyumsuzluk bulunduğunu ifade etmiştir.⁸⁵ Eser üzerine Volkan Akça ve Abdullah Türk yüksek lisans tezi hazırlamış,⁸⁶ son olarak Turgut Karabey, Bülent Şığva ve Yusuf Babür tarafından kapsamlı bir ekip çalışması yapılmıştır.⁸⁷

1.2.2. Cinânü'l-Cenân

Mesnevi nazım şekliyle ve *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle 1529'da kaleme alınan eserde, din büyüklerinin sözleri yer almaktadır. Dinî şahsiyetlerin sözlerinin izah edildiği bu eser, insanlara İslâm dininin genel ahlak kurallarını benimsetme amacı taşımaktadır. Hz. Muhammed'in hadisleri başta olmak üzere Hz. Ali, İmam-ı Azam Ebû Hanife gibi isimlerin sözleri şiirsel bir üslupla açıklanmıştır.

Eser 2017 beyit olup toplamda 228 hadis ve özlü sözün şerhini içermektedir.⁸⁸ Tevhid, naat, dört halife övgüsü, münacat, sebep-i telif ve Arapça dinî sözlerin açıklamalarının yer aldığı bölüm ile dua

⁸² Günay Kut (1971). *a.g.m.*, s. 214-221.

⁸³ Turgut Karabey vd. (2015). *a.g.e.*, s. 26-28.

⁸⁴ Ahmet T. Karamustafa (1993). *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân, Vâhidî (Tenkidli Metin-Tahlil ve Tıpkıbasım)*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Doktora Tezi.

⁸⁵ Ahmet T. Karamustafa (2004). *a.g.md.*, s. 110.

⁸⁶ Volkan Akça (2008). *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Abdullah Türk (2009). *Vâhidî'nin Kitâb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

⁸⁷ Turgut Karabey; Bülent Şığva; Yusuf Babür (2015). *a.g.e.*

⁸⁸ Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*, s.12.

bölümlerinden oluşur. İlk kez Ahmed Cevdet tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanan eser üzerine üç akademik çalışma yapılmıştır.⁸⁹

Ahmed Cevdet, eserin sonuna yaptığı eklemelerde kronolojik sebeplerle ve Vâhidî'nin dervişliğine dair bulgularla eserin Kara Davud-zâde Abdülvâhid Vâhidî'ye ait olduğunu ifade etmekle beraber eserin müellifi için Hasan Çelebi ve Latîfî tezkirelerinde geçen iki Vâhidî'den birini işaret ederek kesin bir yargıya varmaktan kaçınır.⁹⁰

1.2.3. Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde Arab

Ebû Hafs-ı Kûfî adlı İranlı şairin aynı adlı eserinin Türkçeye çevirisidir. Farsçadan Türkçeye 16. asırda çevrilmiştir. Eserde temel konu, nüfuzlu bir adamın oğlunu öldürdüğü için kendini savaş meydanında bulan Seyyid Cüneyd ile meydanda savaşırken âşık olduğu Reşîde-i Arab'ın birbirlerine duyduğu aşk ve kavuşmak için verdikleri mücadeledir.

Nasihat, hikmet, şecaat, cömertlik, vefa, muhabbet, sadakat, yalan, hırsızlık gibi konuların da ele alındığı eserde Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hamza gibi dinî şahıslara da kurguda yer verilir.⁹¹ Mensur olarak kaleme alınan aşk konulu bu eserde; İslâmî ve ahlâkî kurallara genişçe yer verilmiş olup dinî, tarihî ve efsanevi şahsiyetlerin yanında doğaüstü varlıklar da yer almaktadır.⁹²

Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerinin görüldüğü eserde, gerek atasözü ve deyimlere gerekse Farsça ve Arapça ibarelere sıklıkla rastlanmaktadır.⁹³

⁸⁹ Hasan Yılmaz (2009). *Vâhidî'nin Cinânü'l-Cenân'ı (İnceleme-Metin)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi; Habibe Yazıcı Ersoy (2011). "Vâhidî'nin Cinânü'l-Cenân Adlı Eserinde İmlâ ve Dil Özellikleri", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, nr. 9, s. 165-186; Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*

⁹⁰ Süleyman Efendioğlu (2013). *a.g.e.*, s. 540-543.

⁹¹ Özkan Çiğâ (2018). Mensur Bir Aşk ve Macera Hikayesi: Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab, Hikmet, Yıl: 4, Sayı: 8, s. 276-277.

⁹² Özkan Çiğâ (2016). "Vâhidî'nin Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab ve Sergüzeşt-i İşân Tercümesi Üzerine", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 16, s. 2.

⁹³ Özkan Çiğâ (2018). *a.g.m.*, s. 277.

1.2.4. Gülistân

Dinî-ahlakî-tasavvufî içerikli bir eser olup manzum mensur karışık bir şekilde kaleme alınmıştır. Eserde didaktik yön ağır basmaktadır. *Gülistân*, 84 farklı hikâyeden ve bu hikâyelerle ilgili söylenmiş mısra, beyt, kıta, rubai vb. nazım şekillerinden oluşmaktadır. Eserin giriş kısmında Vâhidî'nin toplumdan bazı kesimleri (riyakârlar, harabâtîler, hoş-sohbetler vb.) kısaca tanıttığı 29 kıtalık bir bölüm bulunmaktadır.⁹⁴ Hikâyeler arasında olay örgüsü açısından bir birlik bulunmamaktadır.

Eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 827'de *Nazîre-i Gülistân* adıyla kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır. 937/1530'da kaleme alınan 122 varaklık *Gülistân* üzerine akademik bir çalışma yapılmıştır.⁹⁵

1.2.5. Dürc-i Lugat

208 varaktan oluşan eser Arapça-Farsça bir sözlüktür. Eserle ilgili bilgi veren A. T. Karamustafa, eserin Abdülvâhid Vâhidî'ye aidiyetini tartışmaya açsa da başka bir müellife ait olabileceği hususunda kesin bir şey söylememiştir.⁹⁶ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde bir nüshası bulunan eserin istinsah tarihinin 1531 olmasından hareketle eserin bu tarihten önce kaleme alındığı düşünülmektedir.⁹⁷

1.2.6. Saâdet-nâme

Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa 442'de *Pend-nâme-i Vâhidî* adıyla kayıtlıdır. Manzum mensur karışık tarzdaki eser, Ebu'l-Leys Semerkandî'ye atfedilen *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserden türetildiği iddia edilen ve yazarı belli olmayan *Pend-i Pîrân* adlı eserin genişletilmiş bir telif-tercümesi niteliğindedir.⁹⁸ Eser, Vâhidî'nin

⁹⁴ Fatma Özçakmak (2021). *a.g.m.*, s. 260-261.

⁹⁵ Fatma Özçakmak (2017). *Gülistân-ı Vâhidî (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

⁹⁶ Ahmet T. Karamustafa (1993). *a.g.e.*, s. 49-50.

⁹⁷ Turgut Karabey vd. (2015). *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁸ Elif Şimşek (2020), *a.g.e.*, s. 42.

eklediği 4 bölümle birlikte 24 bölümden meydana gelmekte ve çeşitli hikâyeleri içermektedir.⁹⁹ Eser üzerine iki akademik çalışma yapılmıştır.¹⁰⁰

Tecâribü'l-İnsân'da adı geçen nâsıhların birçoğuna *Saâdet-nâme*'de de rastlanmaktadır. Fakat *Saâdet-nâme* daha kapsamlı bir eser olması, içerisinde daha geniş bir şahıs kadrosu ve çok sayıda hikâye barındırması sebebiyle *Tecâribü'l-İnsân*'dan farklıdır.

1.2.7. Şifâü's-Sudûr

Günümüzde herhangi bir nüshası tespit edilememiş eserle ilgili tek bilgi *Osmanlı Müellifleri*'nde Bursalı Mehmed Tahir tarafından verilmektedir. Bursalı Mehmed Tâhir *Saadet-nâme* ile birlikte bu eseri de Abdülvâhid Vâhidî'ye ait olarak zikretmiş ancak içeriği hakkında bilgi vermemiştir.¹⁰¹

⁹⁹ Elif Şimşek (2020). *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰⁰ Bülent Şığva (2019). *Vâhidî Saâdet-nâme (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Erzurum: Fenomen Yayınları; Elif Şimşek (2020). *a.g.e.*

¹⁰¹ Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. Ali Fikri Yavuz; İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi, s. 421-422.

II. Bölüm

Tecâribü'l-İnsân'ın İncelemesi

1. 3. Tecâribü'l-İnsân'daki Sayı Sistematiği ve Dört Sayısı

Klasik Türk şiirinde farklı muhataplara hitaben nasihat-nâmeler kaleme alınmıştır. Din ve devlet büyükleri için yazılanlar, devlet adamlarının emrindekilere hitaben yazılanlar, babadan oğula hitaben yazılanlar, umuma hitaben yazılanlar bunlardan bazılarıdır. Muhataba göre yazılan nasihat-nâmelerin yanında konuyu yapı olarak farklı işleyenler de bulunmaktadır. Bunun örneklerine İslâm öncesi İran edebiyatında rastlanır. Örneğin İran edebiyatında kullanılan “mukâtebât” adlı nasihat türü, kişilerin mektuplaşma yoluyla oluşturduğu nasihat-nâmelerdendir.¹⁰² Dinî önderlerin ve babaların kendi çocuklarına tavsiyelerinden oluşan “enderz”; padişahların vasiyetleri için kullanılan “vesâyâ”, padişaha iletilen taleplere padişah tarafından verilen cevapları içeren “tovkiat” İran edebiyatında kullanılan ve bazıları klasik Türk edebiyatında da etkili olan nasihat-nâme türleridir.¹⁰³

Nasihat-nâmeler arasında belli sayıların esas alınarak kaleme alınanları vardır. Keyânî¹⁰⁴ hükümdarlarından Keykavus'un veziri ve Zerdüş müntesibi Oşnar'a atfedilen *Enderz-i Oşnar-ı Dâñâ* adlı eser, bir sayı sistematiği ile oluşmuş öğütlerden meydana gelmektedir. 56 bölümden oluşan eserde öğütler sayı numaraları esas alınarak verilmiştir.¹⁰⁵

İran edebiyatında görülen ve belli sayıların esas alınarak öğütlerde bulunan eserler Türk edebiyatında da mevcuttur. Örneğin Âşık Paşa'nın *Garip-nâme* adlı eseri 1'den 10'a kadar sayıları kapsayan hususlardan oluşmaktadır. Birinci bâbda bir olan şeyler,

¹⁰² Musa Balcı (2013). *a.g.t.*, s. 112.

¹⁰³ Musa Balcı (2013). *a.g.t.*, s. 102.

¹⁰⁴ MÖ. 900-775'te İran'da hüküm sürmüş bir hanedanın adıdır. Rıza Kurtuluş (2022). “Keyâniler”, CXXV, Ankara: TDVİA, s. 345-346.

¹⁰⁵ Musa Balcı (2013). *a.g.t.*, s. 136.

ikinci bâbda iki olan şeyler, üçüncü bâbda üç olan şeyler son bâba kadar sıralanmıştır.¹⁰⁶

Sayılar, insanın etrafını saran ve karmaşıklaşan dünyayı anlamlandırma ve onu kontrol altına alma ihtiyacından doğmuştur. Dünyanın farklı yerlerindeki insanlar, çevresindeki karmaşaya anlam verebilme adına farklı sayma metotları geliştirmiş ve bunu bugün rakam adını verdiğimiz formellerle somutlaştırmıştır.¹⁰⁷ Karmaşık dünyanın sadeleştirilmesi ve anlamlandırılması ihtiyacından doğan sayıların insanla doğa arasında uyumu sağlayan sembollere dönüşmeleri onlara verilen önemi artırmıştır.

Sayıların evrendeki kavramların sembolü olarak kullanılmasının tarihi, insanın dünyadaki varlığıyla paraleldir. Nevada'da keşfedilen bazı mağaralarda, Meksika piramitlerindeki buluntularda, Maya yazılarında üç çizgi veya üç daire ile yapılmış ortak sembollerle karşılaşmaktadır. Bazı araştırmacılar bu sembollerin ilkinin Tanrı, ikincisini Tanrı'nın yarattığı insan, üçüncüsünü ise erkek ve kadından dünyaya gelen insanlık olarak yorumlamışlardır.¹⁰⁸ Bu durum ilkel insanın bazı sembolleri anlamlandırmada daha adları konmamış olmasına rağmen sayıları kullandığını göstermektedir.

Sayıların sembollerle eşleştirilmesinde Pisagor [ö. M.Ö. 500?] ve takipçilerinin önemi büyüktür. İlk defa sistemli bir şekilde Pisagor tarafından sayılara sembolik anlamlar yüklenmiş, tabir yerindeyse her rakama bir şahsiyet atfedilmiştir. Pisagor'un bu düşüncesi kendinden sonra gelen birçok kültürü ve dini de etkilemiştir. İslâm toplumlarındaki cifir, Hurufilik gibi inanışlar, hareket noktalarını sayılara atfedilen sembolik anlamlardan almaktadır.

Pisagor'un temel düşüncesi kâinatın kuruluşunun kendilerine sembolik anlamlar atfettiği sayılardan kaynaklı olduğu yönündedir. O kainattaki uyumu ve dengeyi karşıtlıkların içindeki birlik ve

¹⁰⁶ Bkz. Kemal Yavuz (2000). *Garib-nâme*, C. I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

¹⁰⁷ Ümmühan Yücel (2011). *Türk Halk İnanışlarında Sayılar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 6.

¹⁰⁸ James Churcward (2020). *Kayıp Kıta Mu'nun Çocukları*, İstanbul: Omega Yayınları, s. 58.

matematiksel ilişkilerle açıklamıştır.¹⁰⁹ Zamanla Pisagor ve takipçilerinin sayılara atfettiği önem artmış, sayıların Tanrı'nın bir eseri olduğu ve evrenin şifrelerinin Tanrı tarafından onların içine gizlendiği görüşü yaygınlaşmıştır.¹¹⁰

Tecâribü'l-İnsân esas olarak dörtlü hususlar/esaslar şeklinde verilen kırk kadar nâsıhın nasihatlerini içeren bir nasihat-nâmedir. Bu bağlamda dört sayısının içerdiği sembolik anlamlara gerek dünyadaki yeri açısından gerekse eserin kaleme alındığı İslâm geleneği açısından değinmek yerinde olacaktır.

Annamarie Schimmel, *Sayıların Gizemi* adlı kitabında dördün evrendeki düzenle ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olduğunu ifade eder. Schimmel'e göre ilkel insan, ayın dört evresinden, mevsimlerin geçişinden, güneşin gün içindeki konumundan hareketle zamanı ve yönleri tayin etti. Evrendeki bu akış, insanın bu unsurlardaki dört noktayı keşfetmesini sağladı. Dört ruh hali, dört temel yön, dört ana rüzgâr, dört canlı türü (mineral, bitki, hayvan ve insan) insanın kâinatta bulunan düzeni dört sayısı ile kavramaya çalışmasının ürünüdür.¹¹¹

Dört, anlaşılması kolay bir geometrik form sunar. Özellikle kare bu açıdan mükemmel olarak düşünülmüş, hatta fiziksel açıdan mükemmel insan tanımlanırken bir kare formatı içerisinde değerlendirilmiştir.¹¹² Burada dört, mükemmelliğin sembolü ve belirleyici unsur olarak düşünülmüştür.

Dört, dünyevi düzenin sayısıdır. Dünya, çeşitli din ve inanışlar tarafından dört çağa ayrılır. Hint görüşüne göre insan yaşamı dört aşamadan oluşur. Kuzey Amerika'da yaşamış bir Kızılderili kabilesi olan Siyular, tanrıları dört gruba ve insan hayatını dört döneme ayırır. Zuni, Dakota, Aztek gibi topluluk ve gruplar için dördün yaşamı düzenleyici bir fonksiyonu vardır.¹¹³

¹⁰⁹ Ümmühan Yücel (2011). *a.g.e.*, s. 8-10.

¹¹⁰ Ümmühan Yücel (2011). *a.g.e.*, s. 11.

¹¹¹ Annemarie Schimmel (1998). *Sayıların Gizemi* (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), Kabalıcı Yayınları: İstanbul, s. 98; 108.

¹¹² Annemarie Schimmel (1998). *a.g.e.*, s. 104-105.

¹¹³ Annemarie Schimmel (1998). *a.g.e.*, s. 110-111.

Dördün dinlerle olan bağlantısı da önemli bir noktadır. Haç dört temel noktanın birleşiminden oluşmuştur. Eski Avrupa'da İtalya topraklarında 6. yüzyıla kadar yaşamış bir topluluk olan Etrüksler, tapınaklarını haça uygun formlarda düzenlemiştir. Dört İncil vardır, Hint tanrılarında Brahma'nın dört başı, Şiva'nın dört kolu ve bu kollarla gerçekleştirdiği onun altmış dört zevkini temsil eden bir dansı vardır. Hint inancında dört Veda-kutsal metin, ilahi dinlerde dört kutsal kitap, dört büyük melek, dört sayısı ile ilgili ilk dikkat çeken noktalardır.¹¹⁴

Dört sayısının İslâmî gelenekte de önemli bir yeri vardır. Hukuki uygulamalarda sanığın dört kez itiraf zorunluluğu bulunmaktadır. İslâm hukukunda belli davalarda dört tanığın şahitliği gereklidir. Tasavvufî gelenekte yola çıkan sâlikin Tanrı'ya ulaşması için geçmesi gereken dört makam (Tarikat, şeriat, hakikat, marifet) vardır.

Dört sayısının İslâm dini uygulamaları ve kültüründe yer edinmesinin bir diğer sebebi de bu sayıyı gerçek anlamda ilk kez sistemleştiren Pisagor'un İslâm dünyası tarafından güvenilir kabul edilmesi olmuştur. Onuncu yüzyılda İhvân-ı Safâ¹¹⁵ Pisagor'un fikirlerine güvenmiş ve buradan hareketle dördün önemine dikkat çekmişlerdir.¹¹⁶ Dört kutsal kitap, dört halife, dört büyük melek, dört mezhep gibi sınıflandırmalarda da dört sayısı ile karşılaşılmaktadır.

Dördün düzenleyici gücü psikoloji ve bilinçaltı ile ilgilenenlerin de dikkatini çekmiştir. Analitik psikolojinin kurucularından olan Carl Gustav Jung [ö.1961], arketipsel sembolizm adını verdiği kuramının çekirdeğini oluşturan arketiplerde yaşlı bilge, gölge, anima-animus ve tanrıça olmak üzere dört ana arketipi ele almış ve insan psikolojisinin sınırlarını bu arketipler üzerinden izlemiştir.¹¹⁷ Dünyada yeni bir düzen yaratmak için dördün düzenleyici gücüne

¹¹⁴ Annemarie Schimmel (1998). *a.g.e.*, s. 107-108.

¹¹⁵ IV. yy.'da Basra'da ortaya çıkmış felsefe topluluğudur. Enver, Uysal (2000). "İhvân-ı Safâ", İstanbul: TDVİA, C.XXII, s. 1-6.

¹¹⁶ Annemarie Schimmel (1998). *a.g.e.*, s. 106.

¹¹⁷ Bkz. Carl Gustav Jung (2019). *Dört Arketip*, (Çev. Zehra Aksu Yilmazer), Metis Yayınları: İstanbul.

inanmış ve dört ana yönüyle kadın düzen imgesi olan mandalayı dörtle sembolize etmiştir.¹¹⁸

Dört sayısı Türk kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Yukarıda çeşitli medeniyet ve topluluklarda dördün kare, dikdörtgen gibi formlarının önemsendiğine değinilmişti. Eski Türk inanışlarında da buna benzer bir durum söz konusudur. Dört yönü esas alan Türk inanışında Doğu ve Batı önemsenmiş, Orta Asya'daki ikili yönetim anlayışında hükümdar Doğu'yu idare etmiştir. "Dört başı mamur olmak, dört dörtlük insan vb." deyimlerde de mükemmelliğin sembolü olarak dört sayısı kullanılmıştır.

Dört sayısı üzerine atfedilen bu anlamlar incelenip genel bir çerçeve çizilmeye çalışıldığında formellerinin kusursuzluğu nedeniyle bu sayının mükemmelliğin sembolü olduğu görülür. Bu mükemmellik, karşılığını Tanrı'nın kusursuzca yarattığı kâinata bulur. Dört yön, dört mevsim, dört unsur, dört rüzgâr kainattaki düzeni belirleyici unsurlardır. Tanrı'nın yarattıklarıyla ilişkilerini düzenleyen dört melek, insanlığa gönderdiği dört kutsal kitap vardır. Kâinatın dörtlükler üzerine bir düzen aldığı gören insanlık kendi şehirlerini, tapınaklarını, toplumsal sınıflarını, etraflarındaki canlıları bu sayıya göre şekillendirmiştir. Dördün içinde yatan gizli mükemmelliği dörtlü formeller kullanarak kendilerinde de aramışlardır.

Tecâribü'l-İnsân'ın dört sayısı ile ilişkisinin de dörtteki bu tamamlayıcı ve düzenleyici fonksiyondan geldiğini düşünmekteyiz. Ateş, su, toprak ve hava doğada bilinen dört temel elementtir. Çalışmamıza konu olan nasihat-nâmede anâsır-ı erbaa adı da verilen bu dört unsurun insanın yapısını şekillendirdiği vurgulanmaktadır ve bu unsurlar bir yapıyı oluşturan ve ayakta tutan duvarlara benzetilmektedir. İnsan, canlı bir bina olarak düşünülürse bu binanın sağlıklı olması bu dört duvarın birbiriyle olan uyumuna bağlı olacaktır. Kısacası bu dört unsur arasındaki denge aynı zamanda mizaç açısından sağlıklı bir insan oluşumunun da esas hareket noktasıdır.

¹¹⁸ Annemarie Schimmel (1998). *a.g.e.*, s. 117.

1.3.1. Dört Sayısının Başka Nasihat-nâmelerde Kullanımı

Bazı sayıların sembolik anlamları olduğu sayılarla ilgili bölümde ifade edilmişti. Nasihat-nâmeler söz konusu olduğunda dört sayısının önemli ölçüde kullanıldığı görülmektedir. Nasihat-nâme geleneğinin başlamasında büyük rolü bulunan ve Ferîdüddin Attâr'a nispet edilen *Pend-nâme* adlı eserde dört sayısına belirgin bir şekilde yer verilmiştir. Eserin birçok yerinde insanların sakınması ya da uyması gereken dört şey üzerine verilen öğütler yer alır.¹¹⁹

Klasik Türk edebiyatının ilk mesnevisi ve devlet yönetimine ait nasihatlerden oluşan bir siyâset-name olan *Kutadgu Bilig* adlı eserde de dört sayısı üzerine kurulan bir yapı görülmektedir. Eser; Gün Togdı, Ay Togdı, Ödgülmiş ve Odgurmış adlı dört temel karakterin aralarında geçen diyaloglar üzerine inşa edilmiştir. Yine Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde, fütüvvet-nâmelerde, Türk masal ve bilmecelerinde dört sayısına rastlanmaktadır.

Nasihat-nâmelerde dördün kullanımı ile ilgili Âşık Paşa'nın *Garib-nâme* adlı eserinde bilgi verilmektedir. 1'den 10'a kadar sayılarla ilgili unsurların bölümler halinde sıralandığı eserin dördüncü bölümünde verilen bilgiler önemlidir. Âşık Paşa, bu bölümde "anâsır-ı erbaa" adı verilen dört elemente dikkat çekmekte ve bu elementlerin tıpkı bir binayı oluşturan ve onu dengede tutan direkler gibi insan tabiatını meydana getirdiğini ve onların arasındaki uyumun insan tabiatındaki muvazaneyi oluşturduğunu ifade etmektedir.¹²⁰ Bu kitabın konusu olan *Tecâribü'l-İnsân* adlı nasihat-nâme'nin de mukaddimesinde Allah'ın insanı dört unsurdan yarattığı ve onu bu şekilde dünyaya seçilmiş kıldığı ifade edilerek anâsır-ı erbaaya vurgu yapılmaktadır.

Dört sayısı ile ilgili buraya kadar verilen bilgiler dikkate alındığında nasihat-nâmelerde bu sayının kullanılmasına sebep olarak dördün düzenleyici ve ideal sayı olma özelliğinin etkili olduğu söylenebilir. Sayılar arasında nasıl ki dört mükemmelliği ve dengeyi temsil ediyorsa insan da yaratılmışlar arasında aynı idealiteyi ve

¹¹⁹ Pınar Çalık (2019). *Yemmezzâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attar Tercümesi*, Aydın: İtimat Ofset Matbaa, s.84; 56;88, 101; 115; 118; 122; 126; 128; 130; 134.

¹²⁰ Kemal Yavuz (2000). *a.g.e.*, s. 109-111.

mükemmelliği temsil etmelidir. Bu da bünyesinde yer alan ve onu oluşturan dört unsurun birbiriyle oluşturduğu uyum ile mümkün olabilmektedir. Dört sayısının ifade ettiği mükemmelliğin ve dengenin sembolik bir yansıması olarak nasihat-nâmelerde bu sayının esas alındığı ve ideal insanı oluşturma yolundaki gerekliliklere bu sembolün atfedildiği düşünülürse dördün nasihat-nâmelerde kullanımına ilişkin önemli bir veri daha elde edilmiş olacaktır.

1.3.2. Tecâribü'l-İnsân'ın Türü

Nasihat-nâmeler ahlak konulu eserlerdendir. İslâm dini de temelde ahlaki konu aldığından nasihatlerin yer aldığı edebî türler geniş bir çerçeve oluşturmaktadır. Agah Sırrı Levend ahlak kitaplarını konu ettiği çalışmasında ahlaki nitelikli eserleri “genel ahlak, siyaset-nâmeler, nasihat-nâmeler, mevıza yollu eserler, ahlakî güzel sözler, fütüvvet-nâmeler, *Kâbus-nâme* çevirileri, *Kelile ve Dimne* çevirileri, hikâyelerle süslenmiş ahlakî eserler, ahlakî fıkralar ve hikâyeler, atasözleri, türlü eserler” şeklinde tasnif etmiş ve *Tecâribü'l-İnsân*'ı da ahlakî güzel sözler kategorisine dahil etmiştir.¹²¹

Tecâribü'l-İnsân'ı konu aldığı öğütlerin içeriği itibarıyla siyâset-nâme türüne yakın görmek mümkündür. Zirâ siyaset-nâmelerin karakteristik özellikleri arasında bulunan adaletin önemi, saltanatın devamı konusunda yapılması gerekenler, devlet yöneticilerinin sahip olması ve olmaması gereken özellikler gibi öğütlerin eserde çokça yer aldığı görülmektedir. Eserdeki nasihatlerin yedisi, sembolik söylemler de dahil olmak üzere, saltanatın devamı üzerinedir. Ayrıca eserdeki nâsîh kadrosunda Büyük İskender, Kısra, Erdeşîr-i Bâbek gibi hükümdarlar, Aristoteles, Sokrates gibi devlet yönetiminde etkili filozoflar, Nizâmülmülk gibi devlet adamları ve dinî lider konumundaki peygamberler, mezhep imamları ve on iki imamdan bazı şahsiyetler yer almaktadır. Bu isimlere bakılarak nâsîh kadrosu seçiminde devlet ve yönetimiyle ilgili kişilerin nasihatlerine ağırlık verildiği görülür.

¹²¹ Agah Sırrı Levend (1963). *a.g.e.*, s. 96-97.

Ancak alınan konular kadar muhatap da *Tecâribü'l-İnsân*'ın türünü belirlemede ayırt edici bir özellik olarak karşımıza çıkar. Agah Sırrı Levend nasihat-nâmeleri konu alan yazısında bu tür eserlerde temel değer in ahlak olduğunu, ancak farklı konuların iç içe geçebileceğini vurgular ve bunları birbirinden ayırmada ana fikre bakılması gerektiğini ifade eder.¹²² *Tecâribü'l-İnsân*'ın sebep-i telif kısmında Vâhidî, insanların ibret almaları ve kendisine dua etmeleri temennisiyle eserini kaleme aldığını söyler. Dolayısıyla *Tecâribü'l-İnsân*, umuma nasihat verme amacıyla kaleme alınmış olup sadece devlet yöneticilerine değil çoğunlukla topluma hitap etmektedir. Ayrıca *Tecâribü'l-İnsân*'daki öğütler incelendiğinde siyaset-nâme türüne ait özellikler görülmekle birlikte nasihatlerin otuzundan fazlasında siyasî öğütlerden ziyade ahlaki değerlerin ve ahlaka uygun yaşamının öneminin salık verildiği görülür. Bu nedenle *Tecâribü'l-İnsân* için içerisinde siyaset-nâmeye benzer yönler bulunan bir nasihat-nâme demek daha uygun olacaktır.

1.3.3. 16. Yüzyılda Dört Sayısı Esas alınarak Kaleme Alınmış Nasihat-nâmeler

Klasik Türk edebiyatında dört sayısı temel alınarak nasihat-nâmeler kaleme alınmıştır.¹²³ Bu nasihat-nâmeler incelendiğinde din ve devlet büyüklerinin, on iki imamın, sufilerin, Türk ve Yunan âlimlerinin, filozoflarının dört husus üzerine temellendirdikleri öğütlerinin yer aldığı görülür. Öğütlerin içeriği toplumun her kesiminden insanın sahip olması ya da kendinde bulunmaması gereken özellikler üzerinedir. Kâtip Ali Efendi'nin *Pend-nâme*, Abdülkerim b. Mehmed'in [ö.1574] *Nesâyihü'l-Ebrâr*, Nasuh Nevâlî'nin [ö. 1595] -aidiyetinde şüphe bulunmaktadır- *Çeşme-i Hayât* ve Vâhidî'nin *Tecâribü'l-İnsân* dört sayısı esas alınarak kaleme alınan

¹²² Agah Sırrı Levend (1963). *a.g.e.*, s. 91.

¹²³ Şeyma Benli, kaleme aldığı makalesinde *Pend-nâme*, *Nesâyihü'l-Ebrâr*, *Çeşme-i Hayât* adlı eserleri karşılaştırarak eserler arasındaki benzer ve farklı yönleri ortaya koymuş ve bu nasihat-nâmelerdeki dört sayısı sistematüğını ele almıştır. Bkz. Şeyma Benli (2020). "Dört Dörtlük Öğütler: Dört Sayısı Üzerine Kurulmuş Türkçe Mensur Nasihatnamelerin Mukayesesi ve Kâtip Ali Efendi'nin *Pendnâme'si*", *ADED*, 4/4, s. 1069-1092.

nasihat-nâme türü eserlerdir. Bu eserlerin tamamı on altıncı yüzyılda kaleme alınmıştır.

Mensur bir eser olan Kâtip Ali Efendi'nin *Pend-nâme'si* kısa bir giriş bölümünden sonra din ve devlet büyükleri, sufiler, âlimler ve filozofların dört husus üzerine söyledikleri öğütlerden oluşmaktadır. Müellif, eserin önsözünde hakîm, fâzıl, pâdişah ve meşâyihlerden derlediği sözleri insanların müstefid olmaları için bir araya getirdiğini ifade etmektedir. Üzerine Şeyma Benli tarafından akademik çalışma yapılmış eser mensurdur.¹²⁴

Nevâlî'nin *Çeşme-i Hayât* adlı eseri manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. Eserde çoğunluğunu dinî şahsiyetlerin oluşturduğu kişilerin dörder esas üzerine temellendirilmiş öğütleri yer almaktadır. Müellif, eserin giriş kısmında asıl öğütlerin şiirlerde yer aldığını mensur kısımların şiirlerin açıklayıcısı olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵

Dört sayısı üzerine temellendirilmiş nasihatleri içeren eserlerden biri de Abdülkerim b. Mehmed'in *Nesâyihü'l-Ebrâr* adlı eseridir. Eserin çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Eserde bilgin, filozof, din ve devlet büyüğü şahısların devlet yönetimi, sağlık, kötü hasletler gibi konulardaki öğütleri mensur biçimde verilmiştir.¹²⁶

Dört sayısı esas alınarak kaleme alınan bir diğer eser de çalışmamızın konusu olan 16. asırda yaşamış Vâhidî adlı bir müellifin kaleminden çıkan *Tecâribü'l-İnsân* adlı manzum-mensur karışık nasihat-nâmedir. Eserde dört sayısı üzerine din ve devlet büyükleri, filozoflar ve bilginler tarafından söylenmiş kırk kadar nasihat yer almaktadır. Eser üzerine detaylı inceleme sonraki bölümlerde yapılacaktır.

¹²⁴ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1069-1092.

¹²⁵ Feride Kurnaz (2020). *Nasûh Nevâlî'nin "Çeşme-i Hayât" Adlı Nasihatnâmesi İnceleme-Metin*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 9-10.

¹²⁶ Ramazan Ekinci (2012). "16. Asırda Yazılmış Mensur Bir Nasihat-Nâme: Abdülkerim Bin Mehmed'in *Nesâyihü'l-Ebrâr'ı*", *Turkish Studies*, Volume 7/2, s. 427-430.

Adı geçen eserler incelendiğinde dört sayısı üzerine temellendirilen öğütleri içermelerinin ve 16. yüzyılda yazılmış olmalarının yanında, eserlerde öğütleri yer alan şahsiyetlerin büyük oranda benzeştiği görülmektedir. Özellikle Kâtip Ali Efendi'nin *Pendnâme* adlı eseriyle *Tecâribü'l-İnsân* mukayese edildiğinde benzer bir üslupla kaleme alındıkları, öğütlerin muhtevalarının aynı olduğu ve birkaç şahıs dışarıda tutulursa nasihati verilenlerin aynı nâsıhlar olduğu görülmektedir.¹²⁷ Hatta şahısların öğütlerinin verilmiş sırası bile neredeyse aynıdır. Bu durum akla bu eserlerin ortak bir kaynağa dayandığı düşüncesini getirmektedir. Vâhidî'nin *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* adlı eseri üzerine doktora tezi hazırlayan Ahmet T. Karamustafa, çalışmasında *Tecâribü'l-İnsân* üzerinde durmuş ve eserin Farsça bir versiyonunun olduğunu ve *Tecâribü'l-İnsân*'ın bu Farsça eserin çevirisi olabileceğini ifade etmiştir.¹²⁸ Yine sahanın araştırmacılarından Muzaffer Kılıç tarafından tespit edilen İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar numara 3387'de kayıtlı 1808 tarihli on varaklık bir eser bulunmaktadır.¹²⁹ *Ticâretü'l-İnsân* adıyla Yavuz Sultan Selim dönemi saray hattatlarından Abdülvâhid Meşhedî [ö. ?] tarafından Farsça-Türkçe kısa bir mukaddime ile istinsah edilmiş yedi varaklık bu eserin nâsıh kadrosu Firdevsî, Ebu'l-Hasan Harakânî gibi birkaçı dışarıda tutulursa *Tecâribü'l-İnsân* ile neredeyse aynıdır. Bu eserde de din âlimi, bilgin vb. şahısların dört temel üzere sıraladıkları nasihatler yer almaktadır. Mukaddimenin Farsça olması ve *Tecâribü'l-İnsân*'da yer almayan birkaç şahsın nasihatinin bulunması eserin Vâhidî'ye aidiyetine kuşku düşürmekte ve aynı isimle eser kaleme alan başka bir müellifin var olup olmayacağı sorusunu akla getirmektedir. Bu durum yukarıda dile getirilen *Tecâribü'l-İnsân*'ın Farsça bir nasihat-nâmeden tercüme edilip manzum kısımlarla telif hüviyeti kazanması ihtimalini öne çıkarmaktadır.

Ancak yukarıda verilen nasihat-nâmeler bir bütün olarak incelendiğinde *Tecâribü'l-insân*, *Pendnâme* ve *Ticâretü'l-İnsân* dışarıda

¹²⁷ Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1077.

¹²⁸ Ahmet T. Karamustafa (1993). *a.g.e.*, s. 50-51.

¹²⁹ *Ticâretü'l-insân*, (Müstensih: Abdülvâhid Meşhedî), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 3387.

tutulursa diğler eserler arasında dört sayısının temel alınmasıyla beraber bazı farklar da mevcuttur. *Nesâyihiü'l-Ebrâr*'ın nâsîh kadrosundaki Yunan ve Fars filozofları, Melik Eşref, Şeyh Şakîk-i Belhî, Kâdî-i Hameyn, Şâh-ı Yunânî, Emîr Şehîd vb. birçok isim diğler iki nasihat-nâmede yer almaz. Manzum-mensur kaleme alınan *Çeşme-i Hayât*'ta ise nâsîhların verdiğı nasihatlerden ziyade dörütlü olarak verilen hususların, öğütte bulunan şahıslarla ilgisi üzerine kurulu bir yapı görölmektedir.

Tecâribü'l-İnsân'ın Farsça bir eserden çeviri ihtimalini değlerlendirmek için onu, Abdülvâhid Meşhedî'nin istinsah ettiğı *Ticâretü'l-İnsân* ve Kâtip Ali Efendi'nin *Pend-nâme* eserleriyle karşılaştırmak yerinde olacaktır. Zira bu üç eser arasındaki benzerlikler her üçünün de aynı kaynaktan aktarıldığını ispatlar niteliktedir.

Aşağıdaki tabloda bu üç nasihat-nâme karşılaştırılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

-Her üç eserin mukaddimesi içerik ve üslup açısından aynıdır.

-Her üç eserde de sebep-i telif kısmında aynı gerekçelerle eserin kaleme alındığı belirtilmiştir.

-Her üç eserde de kutsal kitaplardan verilen ayetler aynıdır.

-Her üç eserde de öğütleri verilen nâsîhlarla öğütlerin içerikleri birkaç isim dışarıda tutulursa aynıdır.

- Her üç eserde de birkaç isim dışarıda tutulursa verilen öğütlerin sıralaması aynıdır.

-*Tecâribü'l-İnsân* ve *Pend-nâme*'nin müellifleri belliyken *Ticâretü'l-İnsân*'da müellif belli değildir.

-Her üç eserde de küçük ifade farklılıkları bulunmaktadır. Nâsîhların isimleri söylendikten sonra nasihatlere geçiş *Tecâribü'l-İnsân*'da "eyder"; *Pend-nâme*'de "buyurmuşdur"; *Ticâretü'l-İnsân*'da "fermâyed" ifadeleriyle yapılır.

-Üç eserin üslubuna bakıldığında *Ticâretü'l-İnsân* ve *Tecâribü'l-İnsân*'da Farsça ibareler daha yoğun ve açıklamalar daha muhtasarken, *Pend-nâme*'de daha sade bir anlatım ve Türkçe ifade

tarzının olduğu görülmektedir. Üç eser arasında hem mensur hem de manzum olarak kaleme alınan tek eser *Tecâribü'l-İnsân*'dır.

Bu hususlar dışında bu üç eserin aynı eserden çeviri olabileceğine ilişkin bazı ipuçları da bulunmaktadır: Birehmen-i Hindî'nin halka lazım olan dört şeyi söylediği nasihat *Tecâribü'l-İnsân* ve *Pend-nâme*'de aynen tekrarlanırken *Ticâretü'l-İnsân*'da bu nasihat Câlinûs Hekim'e atfedilmiş¹³⁰ ve Câlinûs Hekim'in nasihatı Birehmen-i Hindî'ye ait gösterilmiştir. Aynı durum İmam Gazâlî'ye ait olan nasihatte de görülmektedir. *Tecâribü'l-İnsân* ve *Pend-nâme*'de İmam Gazâlî'ye ait olan ve dört şeyin sebep olacağı dört şeyin dile getirildiği nasihat, *Ticâretü'l-İnsân*'da İmam-ı Âzam'ın nasihatı olarak gösterilmiştir.¹³¹ Yine *Tecâribü'l-İnsân* ve *Ticâretü'l-İnsân*'da Hasan Askerî'ye ait olarak gösterilen dört şeyin sonu olan dört şeyin aktarıldığı nasihat, *Pend-nâme*'de Hasan Basrî'ye ait gösterilmiştir. Aynı şekilde *Ticâretü'l-İnsân*'da Cüneyd-i Bağdâdî'nin nasihatının verildiği bölümde dört şeyi engelleyen dört şey anlatılırken başlangıçta dört hususun zikredileceği söylenirken sadece üç husus söylenmiş, dördüncü husus unutulmuştur. Bu örnekler -müstensih hatası da olabilmekle birlikte- metnin orijinal eserden Türkçeye aktarılırken yapılan hatalar olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

<i>Tecâribü'l-İnsân</i>	<i>Pend-nâme</i>	<i>Ticâretü'l-İnsân</i>
Bu efkar-ı fuqarâ ve ez'af-ı zu'afâ Vâhidî-i şeydâ ba'zı kelimât-ı mürselinden ve selâfından ve naşâyıh-ı ülemâdan ve hükemâdan tecârib-i fuzalâdan ve 'uçalâdan cem' edüp endek güftârla ma'nâ-yı bisyarla edâ eyledi ve câ-be-câ ebyât-ı ma'nâ-	Bu fakîru'l-ħaķîr ve keşîrü'z-zenb ve't-taķşîr 'Alî Kâtib kulları enbiyâ 'aleyhimü's-selâmdan ve geçmiş imâmlardan ve ħakîmlerden ve pâdişâhlardan ve fâzıllardan ve meşâyıhlardan şâdir olan naşîħatleri ve insâna nâfi' olan sözleri cem' idüp bir muħtaşar	[...]Bu kitâbuñ adı <i>Ticâretü'l-İnsân</i> oldu pâdişâhlar güftârından ü ħekîmler ü eimme-i selef vezîrekler ulular ü 'ulemâ nesâyıħından ü kâmil tecâribinden az güftâr ile vü firâvân ma'nâ ile kim her ki oķya ve te'emmül eyleye ve tecrübe êde

¹³⁰ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 3^a.

¹³¹ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 5^b.

<p>dār-ile mücellā kıldı tā her kim ki kırā'at éde te'emmül birle diqqat eyleye ve tecrübe kıla dünyāda bih-rüz ü 'uqbāda pīrüz ola inşā'allāhu te'ālā [İÜ: 2^b-2^a; T3^a]</p>	<p>ve müfid risāle yazdum. Şöyle ki az söz-ile çok ma'nā hāşıl ola tā ki her kimün eline düşüp okursa ve anıñla 'amel iderse dünyāda ve āhiretde yüzi ağ ve sözi şağ ola...¹³²</p>	<p>dükeli dünyā vü āhiret üzerine bih-rüz ola¹³³</p>
<p>Ḥaqq subhānehū ve te'ālā kemāl-i luṭfından buyurur ki dört kütüb-i semāviyyeden her kim ki dört kelimeyi evrād edinse dünyāda 'uqbāda ber-murād ola Tevratdan <i>men kani'a şebi'a</i>. Zebürdan <i>men şamete necā</i> İncilden <i>men i'tezele seleme</i> Qur'andan <i>ve men yetevekkel 'alallāhi fe huve ḥasbuhū</i> [İÜ: 2^a; T: 3^b]</p>	<p>Ḥaqq subhānehū ve te'ālā hadiṣ-i qudsīde buyurmuşdur ki her kim ki dört kitābdan dört kelīme ezberlese ve dāyim okursa dünyevī ve uhrevī her ne murādı varsa hāşıl ola kelime-i Tevrāt men kane'a şebe'a kelime-i Zebūr men şamete neciye ve kelime-i İncil men a'tezele selime ve kelime-i Furqān ve men yetevekkel 'ala'llāhi fe huve ḥasbuhū işbu āyetleri her kim ezberleyüp dāyim okusa dünyevī ve uhrevī murādātı hāşıl ola¹³⁴</p>	<p>Ḳalallāhu tebāreke vü te'ālā dört kitābdan dört kelime her kim vird édine maqşūdına ére Tevratdan men kania' şebia' ve Zebürdan men şamete necā ve İncilden men i'tezele seleme Furqāndan ve men yetevekkel 'alallāhi fe huve ḥasbuhū¹³⁵</p>
<p>[İsā 'aleyhi's-selām] Yine ol 'aleyhi's-selām buyurur ki bende-yi bi-çāre dergāh-ı Kirdgāra dört nesne birle erişür terk-ile tecrīd-ile 'uzlet-</p>	<p>Ḥazret-i İsā 'aleyhi's-selām buyurmuşlardur ki dört nesne ādemi Ḥaqq Te'ālāya irişdürür: terk, tecrīd, 'uzlet, qanā'at¹³⁶</p>	<p>[İsā 'aleyhi's-selām] dört nesne qulı Ḥaqq'a yetişdürür terk tecrīd ü 'uzlet qanā'at¹³⁷</p>

¹³² Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1089.

¹³³ *Ticâretü'l-İnsân*, v.1^b.

¹³⁴ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1089.

¹³⁵ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 6^b.

¹³⁶ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1089.

¹³⁷ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 3^a.

<p>ile kanâ'at-ile [İÜ: 5^a; T: 8^a]</p>		
<p>Ol âsmân-ı çehârüm üzre mâh ya'ni 'İsî-i rûhullâh 'aleyhi's-selâm buyurur ki dört nesne âdemîñ necâtıdır ve sebep-i şıhhat-ı hayâtıdır az yemek az uyumağ az söylemek az eylemek ya'ni cimâ'ı helâl-ile [İÜ: 5^b; T: 8^b]</p>	<p>'İsâ 'aleyhi's-selâm buyurmuşlardır ki âdemîñ necâtı dört nesnedür: az yemek, az söylemek, az uyumağ, az mücâme'at itmekdür¹³⁸</p>	<p>'İsî 'aleyhi's-selâm fermâyed dört nesne âdemîñ necâtına sebebdür az söylemek ü az uyumağ ü az eylemek¹³⁹</p>
<p>Ĥatm-i kelâm hâtem-i enbiyâ ĥabîb-i Ĥudâ ya'ni Muĥammed Muştafâ 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm buyurur ki dört nesne 'alâmet-i ehl-i Cennetdür vech-i melîh ü lisân-ı faşîh ve ħalb-i nağâ ve yed-i sehâ [İÜ: 16^b; T: 30^b]</p>	<p>ĥazret-i Rasûl-i Ekrem şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuşlardır ki dört nesne 'alâmet-i cennetdür: vechun meliyyün ya'nî gökçek yüzli ola ve lisânun faşîhun ya'nî faşîhu'l-lisân ve tatlu sözlü ola ve ħalbun teĥiyyun ya'nî gönli şâfî ola ve yedun sehîyyun ya'nî eli keremlü ve cömerd ola¹⁴⁰</p>	<p>[Ĥz. Muĥammed] Dört nesnedür ehl-i Cennetün 'alâmeti vech-i milĥ ü lişân-ı faşîh ü ħalb-i taĥî ve yed-i sehâ¹⁴¹</p>
<p>Yine ol buyurur 'aleyhi's-selâm dört nesne 'alâmet-i ehl-i Cehennemdür vech-i 'âbis lisân-ı fâĥiş ħalb-i şedîd ve yed-i baĥîl[T: 31^b; İÜ: 16^a]</p>	<p>Ĥazret-i şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuşlardır ki dört nesne 'alâmet-i cehennemdür: vechun 'âbisun ya'nî çirkin yüzlü ola ve ħalbun şedîdun ya'nî gönli kinlü ola ve lisânun</p>	<p>[Ĥz. Muĥammed] ehl-i nârun 'alâmeti dördtür vech-i 'âbis ü lisân-ı fâĥiş ü ħalb-i şedîd ü yed-i baĥîl¹⁴³</p>

¹³⁸ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1089.

¹³⁹ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 2^b-3^a.

¹⁴⁰ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, 1089.

¹⁴¹ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 6^a.

¹⁴³ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 6^a-6^b.

	<p>qabihun ya'nī dili yaramaz ola ve yedun baħilun ya'nī eli mümsik ola¹⁴²</p>	
<p>Ol pādişāh-ı hāfikeyn ya'nī İskender-i Zü'l- karneyn buyurur kim saltanat dört nesne birle kayim olur ve revnaq-ı dāyim bulur sultān olan kimesne 'adl ü dād üzre cāzim cihan-gir olmağda āzim umūr-ı memleketde hāzim fermān-ı Yezdānī üzre mülāzım ola [İÜ: 3^b; T: 4^a]</p>	<p>Ve İskender-i Zü'l- karneyn buyurmuşdur ki pādişāhlık dört nesne üzere kayımdür: evveli 'adl ü dād üzere lāzım ve memleket teşhīrine 'āzim ve āhiret işine cāzim ve Allah'ın emrine mülāzım gerekdür¹⁴⁴</p>	<p>İskender fermāyed umūr-ı memleket dört nesne ile kāyim olur 'adl üzere cāzim ü dādla cihāngirlikde 'āzim umūr-ı memleketde 'ale'd- devām emr-i Yezdānī üzre mülāzım ola¹⁴⁵</p>
<p>Aristotālis hekīm eydür dört nesnenün huşulı muhāldür meger dört nesne birle saltanat etmek olmaz meger 'adalet birle düşmeni def eylemek olmaz meger meşveret birle gönjüller şayd etmek olmaz meger mülāyemet birle murāda erişmek olmaz meger mezellet birle [İÜ: 3^a; T: 5^b]</p>	<p>Aristetālis buyurmuşdur ki dört nesne müyesser olmaz meger dört nesne ola: pādişāhlık 'adl-ile ve düşmen şındurmak müşāvere ile ve murāda irmek şabırila ve gönjül uğurlamak tevāzu'la olur¹⁴⁶</p>	<p>Aristālis fermāyed dört nesne eylemek olmaz meger dört nesne ile pādişāhlık eylemek olmaz meger 'adl ile düşmeni def eylemek olmaz meger meşveret ile gönjülleri şayd eylemek olmaz meger tevāzi' ile ve murāda erişmek olmaz meger şabr ile¹⁴⁷</p>
<p>Boqrāt hekīm eydür dört nesne saltanatı şaklar diyānet-i pāk vezir-i emin ü hūb- idrāk her kardan cezm</p>	<p>Buqrāt Hākīm buyurmuşdur ki dört nesne pādişāha gerekdür ki pādişāhlığı pāyidār ola ve nizām u</p>	<p>Boqrāt hekīm fermāyed dört nesne pādişāhlığı şaklar dīn-i pāklığı ü 'ākil vezir-i emin kişi maşlaħat</p>

¹⁴² Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, 1089.

¹⁴⁴ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, 1089.

¹⁴⁵ *Ticāretü'l-İnsān*, v. 2^a.

¹⁴⁶ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1089.

¹⁴⁷ *Ticāretü'l-İnsān*, v. 2^a.

<p>étmek ağyardan ketm-i 'azm etmek [İÜ: 4b; T: 5b]</p>	<p>intizâm bula. Evvelâ dîni pāk ola ve vezîri emîn ola ve sözi gerçek ola ve 'ahdi vü emāni dürüst ola¹⁴⁸</p>	<p>sürmek, 'azm-i şaklamak¹⁴⁹</p>
<p>Batlamyūs hekim eydür dört nesne dört nesne birle hâcete gelür zîrek-ṭab' sultān vezîr-i dānā birle eyü at tâziyâne birle merd-i dilîr eyü silâh birle eyü şemşîr zür-bâzû birle [İÜ: 4b; T: 5b-6a]</p>	<p>Eflâtûn Hâkîm buyurmuşdur ki dört nesne dört nesnesiz olmaz: evvelâ pâdişâh ne kadar 'âkil ve kâmil olsa aña vezîr gerekdür ve yigit ne deñlü pehlûvân olsa aña silâh gerekdür ve at ne deñlü kıymetlü olsa aña mehmûz gerekdür ve kılıç ne deñlü keskin olsa kesdürmege er gerekdür¹⁵⁰</p>	<p>Eflâtûn hekim fermâyed dört nesne dört nesneye muhtâcdur zîrek pâdişâh dānā vezîre ve bahâdir silâha ve kıymetli at ü keskin kılıç çola¹⁵¹</p>
<p>Soqrât hekim eydür saltanatı şebâtı dört nesne birdür 'azîmet-i tamām 'adâlet-i devām şecâ'at der-intikâm şehâvet bâ-hâş u 'âm meşnevi [İÜ: 4a; T: 7b]</p>	<p>Buqrât Hâkîm buyurmuşdur ki pâdişâha dört nesne lâzımdur: evveli gönli 'adle mâyl ola ve 'adli dâyim ola ve intikâm maḥallin bile ve hizmetinde olan âdem eyü midür yaramaz mıdır fark ide¹⁵²</p>	<p>Boqrât hekim fermâyed pâdişâhlığı şebâtı dört nesne iledür tamām-ı ânuı ü devām-ı 'adl üzerine ve şecâ'at intikâmda ve şehâvet hâş ü 'âm ile¹⁵³</p>
<p>Erdeşîr-i Bâbek eydür saltanat-ı devletün aşlı dört nesnedür vezîr-i kâr-dānî te'yîd-i âsmānî müşîr-i cihân-dîde</p>	<p>Erdeşîr-i Bâbek buyurmuşdur ki devletin aşlı dört nesnedür: evveli Allâh'ın 'inâyeti ve çerh-i felek muvâfaqatı</p>	<p>Erdeşîr güyed devletün aşlı dört nesne iledür Yezdānuı emri ve âsmānuı te'yidi ve cihân görmüş debîr ya'nî</p>

¹⁴⁸ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1089-1090.

¹⁴⁹ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 2^a.

¹⁵⁰ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁵¹ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 2^b.

¹⁵² Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁵³ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 2^b.

debîr-i pesendide [İÜ: 5 ^b ; T: 7a]	ve işleri şerî'at-i Muhammedî üzerine itmeği ve umûr-ı memleket ıslâhına 'âkil vezîr kullanmağıdır ¹⁵⁴	vezîr-i 'âkil ü begenilmiş buyruğ ¹⁵⁵
İftiyâgüres hekim eydür dört nesneden kişveristân tebâh olur bî-'adâlet emîrden gaflet-i vezîrden nefrîn-i fakîrden hıyânet-i debîrden [İÜ: 5a; T: 9 ^b]	Fişâgüros Hâkîm buyurmuşdur ki dört nesne pâdişâhın mülküne ve devletine noğşân getürür: evveli zulm-i emîr ve gaflet-i vezîr ve hıyânet-i debîr ve nefrîn-i fakîrdür ¹⁵⁶	Fiyâgüres hekim fermâyed dört nesne pâdişâhlığı tebâh eder emîrün bî-dâdı ve vezîrün gafleti ve debîrün hıyâneti ve fakîrün bed-du'ası ¹⁵⁷
Ra'y-i Hind eydür dört gürüh birle müdârâ eylemek hûbdur sultân-ı sitem-kâr birle üstâd-ı hüşyâr birle nikû-kâr yâr birle merdüm-i bîmâr birle [İÜ: 6 ^b ; T: 9 ^a -10 ^b]	Rây-ı Hind buyurmuşdur ki dört tâife ile müdârâ vâcibdür: evveli zâlim pâdişâhla ve mu'allim-i hüşyârla ve yâr-ı vefâdarla ve âdem-i bîmârla	Ra'y-i Hind fermâyed dört kimse ile müdârâ eylemen zâlim pâdişâhla ve 'âkil üstâdla ve nigû-kâr yârla vü haste ile ¹⁵⁸
Kisrâ eydür dört nesneye şurû' eylemek muhâtaradur sultân hizmetinde olmağ gümân-ile zehr çatmak 'avratlara sır söylemek düşmenlere i'timâd eylemek [İÜ: 6 ^b ; T: 10a]	Nüşirrevân-ı 'âdil buyurmuşdur ki dört nesne âdeme muhâtarai maħallîdür: evveli pâdişâh hizmetinde hâş olmağ ve şekk-ile ta'âm yemek ve sırrını ğayrılara söylemek ve düşmene i'timâd itmekdür ¹⁵⁹	Kisrâ Fermâyed dört nesnede havz eylemek muhâtaradur pâdişâhın hıdmeti ve zehr çatmak zannile ve nisâyla râz söylemek ü i'timâd eylemek düşmenlere ¹⁶⁰
Birehmen-i Hindî eydür şart-ı ra'iyet	Behmen-i Hind ki buyurmuşdur	Câlinûs hekim fermâyed ra'iyetün

¹⁵⁴ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁵⁵ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 2^b.

¹⁵⁶ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁵⁷ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 3^a.

¹⁵⁸ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 3^a.

¹⁵⁹ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁶⁰ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 3^a.

<p>dört nesnedür tâ'at naşîhat şefkat emânet [İÜ: 6a; T: 11^b]</p>	<p>ra'ıyyete dört nesne lâzımdur ki pâdişâhın gazabından emîn ola: evveli pâdişâhın emrine itâ'at itmek ve ekâbirin naşîhatin tutmak ve fakîre şefkat itmek ve emâneti hıfz itmekdür¹⁶¹</p>	<p>şartı dört nesnedür tâ'at ü naşîhat ü emânet ü şefkat¹⁶²</p>
<p>Câlinüs hekim eydür dört kimsenün sözinden ğarre olmağ olmaz mütelevvin-ṭab' sultânun muhibb-i nisânun 'ilimsüz zâhidün nâsîh-ı gürbüzün [İÜ: 7^b; T: 11^a-11^b]</p>	<p>Câlinüs Hâkîm buyurmuşdur ki dört âdem üzerine i'timâd yokdur: evveli zâlim pâdişâha ve biri 'âlim geçinen câhil ü nâdana ve birisi mülk ü mâl-i hânümâna ve biri muhabbet-i zenâna¹⁶³</p>	<p>Birehmen-i Hindî Fermâyed dört kimsenün sözine ğarre olmamak gerek devr-i sultâna ve bi-ilm zâhide ve gürbüzün naşîhatına ve 'avretün muhabbetine¹⁶⁴</p>
<p>Filiküs hekim eydür dört nesne gönli açar nüvâht-ı sultân müsâ'ade-i devrân du'â-yı zâyirân şenâ-yı zîrekân [İÜ: 7^a; T: 12^a]</p>	<p>Filikuş Hâkîm buyurmuşdur ki dört nesne âdeme ferah getürür: biri iltifât-ı sultân ve biri muvâfaqat-ı devrân ve biri du'â-yı küşe-nişinân ve biri şenâ-i zîrgândur¹⁶⁵</p>	<p>Filiküs hekim fermâyed dört nesne gönli açar sultânun hışmı devrânun müsâ'adesi zâyirlerün du'âsı zîreklerün şenâsı¹⁶⁶</p>
<p>Nizâmü'l-mülk eydür dört nesne âdemi murâda êrgürür ol murâd içinde ada êrgürür devletlülerle yakın olmak devletsüzlerden ırağ olmak küşe-nişinlerden</p>	<p>Nizâmü'l-mülk buyurmuşdur ki dört nesne âdemi murâda ırgürür: evveli ekâbirle vuşlat ve ehl-i kemâl-ile meşveret ve devletsizden ferâğat ve</p>	<p>Nizâmü'l-mülk güyed dört nesne âdemi murâda yetîşdürür büzürlere ulaşmak ü 'âkiller-ile meşveret ü devletsüzlerden içtinâb</p>

¹⁶¹ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁶² *Ticâretü'l-İnsân*, v. 3^a.

¹⁶³ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁶⁴ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 3^a-3^b.

¹⁶⁵ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁶⁶ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 3^b.

<p>isti‘ānet etmek ‘azîzler mezârını ziyâret etmek [İÜ: 8^b; T: 12^a-13^b]</p>	<p>ehl-i kulûbdan himmet ve isti‘ānet¹⁶⁷</p>	<p>ü yârî dilemek küşe-nişinlerden¹⁶⁸</p>
<p>Cāmās hekīm eydür dört nesne eblehliğe delîldür hamākata sebîldür ğayrların ‘aybın görmek kendi ‘aybın görmemek bahîl olmak ğayrların sehâsına tama‘ tütmağ [İÜ: 8^a; T: 13^a]</p>	<p>Cāmasb Hākīm buyurmuşdur ki dört nesne âdemiñ câhilligine delîldür: evveli kendü ‘aybın göstermek ve halķın ‘aybın fâş itmek ve variken kendüsin bahîl itmek ve ğayrıdan sehâvet ummağdır¹⁶⁹</p>	<p>Cāmās hekīm fermâyed dört nesne âdemün eblehliğine delâlet eder ğayr kimsenün ‘aybın eytmek ü kendü ‘aybını görmemek ü buhl getürmek ü sehâvet tama‘ tütmağ¹⁷⁰</p>
<p>Evliyânın dil-ârâmı ya‘nî Bāyezîd-i Bistāmî rahmetullâhi ‘aleyh buyurur dört nesne dört nesneye êrgürür sa‘y-ı belîğ tarîk-i müstakîme êrgürür perhîz zühde êrgürür kanâ‘at kudrete êrgürür şabr murâda êrgürür [İÜ: 9^b; T: 14^a]</p>		<p>Bāyezîd-i Bistāmî fermâyed dört nesne dört nesneye yetîşdürür şabr murâda yetîşdürür dürüşmek râhata hîşten-dârlık zühde yetîşdürür kanâ‘at baylığa yetîşdürür¹⁷¹</p>
<p>Ol sırr-ı ledünniye mahrem ya‘nî İbrāhîm Edhem ‘aleyhi‘r-rahmetuhu buyurur dört nesne ululığa delîldür ve ‘izzete sebîldür ‘ilmi ‘azîz tütmağ harâmdan perhîz etmek mülûka ta‘zîm eylemek ehl-i sülûke nedîm olmak ya‘nî anlarla hem-nişin</p>	<p>İbrāhîm Edhem hazretleri buyurmuşdur ki dört nesne âdemiñ kemâline delîldür: evveli ‘ilmi ‘azîz dutup hürmet itmek ve harâmdan perhîz itmek ve pâdişâhın emrine ta‘zîm idüp itâ‘at itmek</p>	<p>İbrāhîm Edhem güyed dört nesne ululığa delîldür ‘ilmi ‘azîz tütmağ harâmdan perhîz eylemek pâdişâhlığı ta‘zîm eylemek ehl-i sülûk-ile oturmağ¹⁷³</p>

¹⁶⁷ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁶⁸ *Ticâretü’l-İnsân*, v. 3^b.

¹⁶⁹ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁷⁰ *Ticâretü’l-İnsân*, v. 3^b.

¹⁷¹ *Ticâretü’l-İnsân*, v. 3^b-4^a.

¹⁷³ *Ticâretü’l-İnsân*, v. 4^a.

olup hem-dîn olmak [İÜ: 9 ^a ; T: 15 ^a]	ve ehl-i sülûk birle muşâhabet itmekdür ¹⁷²	
Ol gerçek ‘âşık ya’ni İmâm Ca‘fer-i Şâdık rağiyallâhu ‘anhu buyurur dört nesne âdemi dört nesneden şaklar perhîz harâmdan şaklar anlamak fesâddan şaklar şehâvet âfetden şaklar emânet hıyânetden şaklar	İmâm Ca‘fer-i Şâdık rağiyallâhu ‘anhu buyurmuşlardır ki dört nesne dört nesneye mâni‘ olup helâkden kurtarur: perhîz harâmdan ve tahammül fesâddan ve şehâvet belâdan ve emânet hıyânetden kurtarur ¹⁷⁴	İmâm Ca‘fer-i Şâdık fermâyed dört [nesne] âdemi dört nesneden şaklar perhîz harâmdan şaklar ü şalâh fesâddan şaklar ü şehâvet âfetden şaklar ü emânet hıyânetden şaklar ¹⁷⁵
Ol maħbübü'l-‘âşıkın ya’ni İmâm Zeyne’l- ‘Âbidîn rağiyallâhu ‘anhu buyurur dört nesne bed-baħtlığa delîldür şekâvete sebîldür redd-i su‘âl şoħbet-i cühhâl hırş-ı mâl hisset-i ber-ehl ü ‘iyâl [İÜ: 9 ^a -9 ^b ; T: 16 ^b]	Hâzret-i İmâm Mūsâ Kâzım buyurmuşlardır [...]dört nesne âdemin bedbaħtlığına ve nekbetine delâlet ider evveli halkın su‘âlini redd itmek ve câhillerle muşâhabet itmek ve dünyâ malına tama‘ itmekdür ve ehl-i ‘iyâlin hoş dutmayup terk itmekdür ¹⁷⁶	[İmâm Zeyne’l- ‘Âbidîn] dört nesne bed-baħtlığa delîldür su‘âli redd eylemek cehele ile şoħbet ü tama‘ ü mâl üzre hırş ¹⁷⁷
[Metinde bu nasihat bulunmamaktadır.]	[Metinde bu nasihat bulunmamaktadır.]	İmâm Zeyne’l-‘Âbidîn fermâyed dört nesne nîk-baħtlığa delîldür sözlerde doğruluk ü ef‘âllerde eyilük ü dürüşmek kesb-i helâle mizâh ehl ü ‘iyâl ile ü şârutmak ehl ü ‘iyâl üzre ¹⁷⁸

¹⁷² Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.

¹⁷⁴ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1090.-1091.

¹⁷⁵ *Ticâretü’l-İnsân*, v. 4^a.

¹⁷⁶ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

¹⁷⁷ *Ticâretü’l-İnsân*, v. 4^a-4^b.

¹⁷⁸ *Ticâretü’l-İnsân*, v. 4^a.

<p>Ol vākıf-ı sırr-ı sermed ya'ni İmām Muḥammed Raḍıyallāhu 'anhu buyurur her kim ki bu dört nesneden ırağ olsa hıç ana bir mekrūh erişmeye hışm 'ucb gāzab tekāhül [İÜ: 10^a; T: 17^a]</p>	<p>Hāzret-i İmām Muḥammed raḍıyallāhu 'anhu buyurmuşdur ki her kim dört nesneden ırağ ola dünyada ve āḥiretde yaramazlık görmeye, evvel kahrıdan ırağ olmağ ve 'ucbden ırağ olmağ ve 'adāvetden ırağ olmağ ve kāhillikden ırağ olmağdır¹⁷⁹</p>	<p>İmām Muḥammed Baķır fermāyed her kimse kim dört nesneden ırağ ola hıç mekrūh ana erişmeye birisi hışm ikinci 'ucb üçüncü gāzab dördüncü kāhillik¹⁸⁰</p>
<p>Ol dīn içinde şān-ı 'ālī ya'ni İmām Muḥammed Gāzālī raḥmetullāhi 'aleyh buyurur dört nesne dört nesne getirür epsem olmağ selāmet getirür eylük emānet getirür seḥāvet siyādet getirür şükr ziyādet getirür [İÜ: 13^b; T: 24^b]</p>	<p>[Metinde bu nasihat bulunmamaktadır.]</p>	<p>İmām Gāzālī fermāyed dört nesne dünyānuñ ü āḥiretün ḥ'orluğıdur yaramaz söz söylemeklük bed-ḥūyluğ ü yüzlük ü şadr istemeklük¹⁸¹</p>
<p>Ol evliyā içinde fāyığ ya'ni İmām Ca'fer-i Şādık raḍıyallāhu 'anhu buyurur dört nesne 'uqbāda dünyāda zilletdür bed-gūy olmağ bed-ḥūy olmağ saht-rūy olmağ şadr-cūy olmağ [İÜ: 10^a; T: 24^b-24^a]</p>	<p>Hāzret-i İmām Ca'fer-i Şādık raḍıyallāhu 'anhu buyurmuşdur ki dört nesne ādemi gāyet vaķārsız ider meclisde yukaru oturmağ [101b] ve ḥalkla berk söyleyüp kaķımağ ve yaramaz sözleri ḥūy idüp söylemek ve tekebbür-i ādemle dirlik idüp oturmağdır¹⁸²</p>	<p>[Metinde bu nasihat bulunmamaktadır.]</p>

¹⁷⁹ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

¹⁸⁰ *Ticāretü'l-İnsān*, v. 4^b.

¹⁸¹ *Ticāretü'l-İnsān*, v. 4^b.

¹⁸² Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

<p>Ol fermân-ı Yezdâna mülâzım ya'ni İmâm Mûsâ Kâzım rağiyallâhu 'anhu buyurur dört nesne müdbirlikdür eblehler birle tedbîr eylemek māl-i helâli nâ-maħalle şarf eylemek döstlerden naşîhat kabûl eylememek zamâne aħvâlınden 'ibret almamağ [İÜ: 10^a; T: 18^b-18^a]</p>	<p>Ĥazret-i İmâm Mûsâ Kâzım buyurmuşdur ki dört nesne ifsâda ve ilhâda delîldür: evveli câhil ile tedbîr idüp umûr görmek ve malı maħalsiz yere şarf itmek ve zamândan 'ibret alup nefret itmemeğdür¹⁸³</p>	<p>İmâm Mûsâ Kâzım fermâyed dört nesne bed-baħtlığa delîldür eblehlerle tedbîr eylemek ü māl ü 'abâ virmek pestden naşîhat kabûl etmek ü zamânenen pend ü 'ibret almamağ¹⁸⁴</p>
<p>Ol tarîk-i evliyâda pişvâ ya'ni İmâm 'Alî Mûsâ Rızâ rağiyallâhu 'anhu buyurur dört nesne kişinûñ kemâline delîldür ve eyü hışâline sebîldür döstler birle meşveret etmek düşmenler birle müdarâ eylemek hevâ nârını mâ'-yı terkle söyündürmek telh-keâmını hazm eylemek [İÜ: 11^b-11^a; T: 19^a]</p>	<p>Ĥazret-i İmâm 'Alî Mûsâ er-Rızâ buyurmuşdur ki dört nesne âdemin kemâline delîldür evveli dostla meşveret itmek ve düşmen ile müdarâ itmek ve kendü nefsine kahr itmek ve acı söze taħammül itmeğdür¹⁸⁵</p>	<p>İmâm 'Alî Mûsâ Rızâ fermâyed dört nesne âdemün kemâline delîldür döstlerle meşveret eylemek ü düşmenlerle müdarâ eylemek ü hevâ ve heves âteşini söndürmek ü acı sözi yutmağ¹⁸⁶</p>
<p>Ol cân-ile isteyen Ĥağkı ya'ni İmâm Muħammed Naķî rağiyallâhu 'anhu buyurur dört nesne egerçi kim az görünür amma ma'nide çoğ</p>	<p>Ĥazret-i İmâm Muħammed Taķî buyurmuşdur ki dört nesne az görünür ammâ çoğdur evvel düşmen ve âteş ve borc ve 'ilmdür¹⁸⁷</p>	<p>İmâm Muħammed Naķî fermâyed dört nesne az gözükür illâ çoğdur birisi düşmen ikinci od üçüncü bilmeklik dördüncü borç¹⁸⁸</p>

¹⁸³ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

¹⁸⁴ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 4^b.

¹⁸⁵ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

¹⁸⁶ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 4^b.

¹⁸⁷ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

¹⁸⁸ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 4^b-5^a.

göürinür biri düşmen ikinci âteş üçüncü dâniş dördüncü vâm [İÜ: 11 ^a ; T: 20 ^a]		
Ol merd-i muttaķī ya'ni İmam 'Alī Takī rađıyallāhu 'anhu buyurur dört nesne 'âdet-i memdühdür ü haşlet-i rühdür kanâ'at birle dirilmek meşveret birle iş işlemek tâkat birle ğazabı haşm eylemek 'âkıbete nazar eylemek [İÜ: 12 ^b ; T: 21 ^b]	Hâzret-i İmâm 'Alī Takī buyurmuşdur ki dört nesne 'âdet-i pesendidedür evvel kanâ'at ve meşveret ve şefkat ve endişe-i 'âkıbet ¹⁸⁹	İmâm 'Alī Takī fermâyed dört nesne begenilmiş 'âdetdür kanâ'atle dir[il]mek ü meşveretle iş işlemek ü hışm yutmak tâkatle ve 'âkıbete baķmak ¹⁹⁰
Ol evliyânun diliri ya'nî İmâm Hasan 'Askerî rađıyallāhu 'anhu buyurur dört nesnenün 'âkıbeti dört nesnedür lecâcuñ 'âkıbeti fezâhatdur ğazabuñ 'âkıbeti nedâmetdür kibrüñ 'âkıbeti 'adâvetdür kâhilligün 'âkıbeti zilletdür [İÜ: 12 ^b -12 ^a ; T: 21 ^b -22 ^a]	Hâzret-i İmâm Hasan Başrî rađıyallāhu 'anhu buyurmuşdur ki dört nesnenün 'âkıbeti dört nesnedür hurde tengün şonı rüsvâyılık ve hışmun şonı peşimânlık ve tekebbürün şonı düşmenlik ve kâhiliñ şonı ĥorlıkdur ¹⁹¹	İmâm Hasan 'Askerî fermâyed dört nesnenün 'âkıbeti dört nesnedür lecâcuñ 'âkıbeti rüsvâyılıkdur ü hışmun 'âkıbeti pişmânlıkdur ü kibrüñ 'âkıbeti düşmanlıkdur ü kâhilligün 'âkıbeti h'örlikdur ¹⁹²
Ol 'ilmde dânä ve bînâ ya'ni Ebü 'Alī Sînâ eydür dört nesnenün zamâni az olur bî-dâd-ı sultân 'itâb-ı düştân řoĥbet-i bedân 'iřķ-ı emredân [İÜ: 12 ^a ; T: 22 ^a]	Ebü 'Alī Sînâ buyurmuřdur ki dört nesne pâyidâr olmaz pâdiřâhuñ zulmi ve maĥbübün 'itâbı ve câhiliñ nařîhati ve yalın yüzlünün ĥüśni ¹⁹³	Ebü 'Alī Sînâ güyed dört nesne pâyidâr şalmaz sultânun zulmi ve döstlarun 'itâbı ve yaramazlarun řoĥbeti ve řaķalsuzlarun 'iřķi ¹⁹⁴

¹⁸⁹ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

¹⁹⁰ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 5^a.

¹⁹¹ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, 1091.

¹⁹² *Ticâretü'l-İnsân*, v. 5^a.

¹⁹³ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

¹⁹⁴ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 5^a.

<p>Ol ‘azîzlerüñ ulusı ya’nî Hvâce Naşîr-i Tûsî rahmetullâhi ‘aleyh buyurur dört nesne dört nesne birle tamâm olur ma‘rifet ‘aqlıla dîn perhîzle kâr niyyet ile ni‘met şükr-ile [İÜ: 12^a-13^b; T: 23^b]</p>	<p>Hoca Naşîreddîn Tûsî dimişdür ki dört nesne dört nesne ile kemâl bulur dâniş ‘aqlıla dîn perhîzle ni‘met şükrle ve murâd şabırla olur¹⁹⁵</p>	<p>Hvâce Nasîr-i Tûsî fermâyed dört nesne dört nesne ile tamâm olur dâniş ‘aql-ıla ve dîn perhîz ile ve iş niyyet-ile vü ni‘met şükr ile¹⁹⁶</p>
<p>Ol dîn içinde şân-ı ‘âlî ya’nî İmâm Muhammed Ğazâlî rahmetullâhi ‘aleyh buyurur dört nesne dört nesne getürür epsem olmak selâmet getürür eylük emânet getürür sehvâvet siyâdet getürür şükr ziyâdet getürür [İÜ: 13^b; T: 24^b]</p>	<p>Hâzret-i İmâm Ğazâlî buyurmuşdur ki dört nesneden dört nesne hâşıl olur hâmüşdan selâmetlik şadaqadan emînlik ve sehvâvetden beglik ve şükrden artıklıkdur¹⁹⁷</p>	<p>İmâm-ı A‘zam fermâyed dört nesne dört nesne getürür hâmüşî selâmet getürür ü eylük emînlik getürür ü sehvâvet ululuk getürür ü şükrür artıklıkdur¹⁹⁸</p>
<p>Ol çâk-künende-i cübbe-i kayd ya’nî Şeyh Cüneyd rahmetullâhi ‘aleyh buyurur dört nesne dört nesne keser şükr êtmemek ni‘meti keser ‘adl êtmemek kuvveti keser kâhillik devleti keser tekebbürlik mürüvveti keser [İÜ: 13^a; T: 24^a]</p>	<p>[Metinde bu nasihat bulunmamaktadır.]</p>	<p>Şeyh Cüneyd fermâyed dört nesne dört şeyi keser Bî-dâdlıkdur kuvveti keser ü kâhillik devleti keser ü tekebbür mürüvveti keser¹⁹⁹</p>
<p>Ol ‘aşıklar içinde meşhûr ya’nî Hallâc-ı Mansûr rahmetullâhi ‘aleyh buyurur dört</p>	<p>Hâzret-i Mansûr Hallâc buyurmuşdur ki dört nesneden dört nesne hâşıl olur az yemekden</p>	<p>Mansûr Hallâc fermâyed dört nesne dört nesne getürür az yemek az h‘örlük</p>

¹⁹⁵ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

¹⁹⁶ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 5^a-5^b.

¹⁹⁷ Şeyma Benli (2020). *a.g.m.*, s. 1091.

¹⁹⁸ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 5^b.

¹⁹⁹ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 5^b.

<p>nesne dört nesneden gelür az yemekden zillet az gelür çok yemekden zillet çok gelür bed-kârlıġdan devletsüzlük gelür ve bed-kâr ü fâsıklara muşâhabetden rüsvâlik gelür [İÜ: 13^a-14^b; T: 25^b]</p>	<p>az ġor olmak, çok yemekden çok ġor olmak ve yaramazlıġdan devletsiz olmak, işsiz durmaġdan ‘ârsız olmaġdur²⁰⁰</p>	<p>getürür çok yemek çok ġvörlük getürür ü yaramaz iş küp azlık getürür ü bî-kârlık ‘âr getürür²⁰¹</p>
<p>Ol t̄arîkat kişverindeki mîr ya‘nî Şeyh-i Kebîr rahmetullâhi‘aleyh buyurur dört nesne dört nesneden kıpar ‘adâvet ġasedden kıpar incinmek laţifeden kıpar fûrkat istiġkârdan kıpar ceng licâcetden kıpar [İÜ: 14^b; T: 26^b]</p>	<p>Hâzret-i Şeyh-i Ekber buyurmuşdur ki dört nesneden dört nesne ġâşıl olur düşmen ġasedden ve küsmek bed mizâclıġdan ve mufârakat geç varmaġdan ve savaş ġoratađan olur²⁰²</p>	<p>Şeyh-i Kebîr fermâyed dört nesne dört nesneden kıpar düşmanlık ġasedden kıpar incinmek mizâcdan kıpar ü ayırmaġ istiġfâđan kıpar ü şavaş licâcdan kıpar²⁰³</p>
<p>Ol pîr-i ġaġġânî ya‘nî Ebu‘l-ġasan ġarâġânî rahmetullâhi ‘aleyh buyurur dört nesne kişinüġ elif kımetin lâm eyler ve meydân-ı miġnetde anı nişâne-i tîrû‘l-âm eyler keşret-i düşmen ve keşret-i ferzende-i zen ve keşret-i zallâm ve keşret-i vâm [İÜ: 14^a; T: 26^a]</p>	<p>Şeyh Ebu‘l-ġasan ġarâġânî buyurmuşdur ki dört nesne âde miġ arġasın şındırur çok düşmen ve çok ‘iyâl ve çok zulüm ve çok borç²⁰⁴</p>	<p>Şeyh Ebu‘l-ġasan ġarâġânî fermâyed dört nesne erün arġasını ıkadur çok düşmen ü çok ‘iyâl ü çok borç ü çok zulm²⁰⁵</p>

²⁰⁰ Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1091.

²⁰¹ *Ticâretü‘l-İnsân*, v. 5^b.

²⁰² Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1091.

²⁰³ *Ticâretü‘l-İnsân*, v. 5^b.

²⁰⁴ Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1091-1092.

²⁰⁵ *Ticâretü‘l-İnsân*, v. 5^b-6^a.

<p>Ol haqâyıkuñ bañri ya'nî Ĥasan Başrî raĥmetullāhu 'aleyh buyurur her kim dört nesne birle dört nesne eylese mübtelâ ola her kim ki su'âl êtse zillet bula her kim ki istihfâf eylese tenhâ ola ve her kim ki 'âkıbetine nazar êtmese peşimân ola ve her kim ki sırr-ı sulţâna cür'et eylese helâk ola [İÜ: 15^b; T: 27^a]</p>	<p>Ĥazret-i Şeyĥ buyurmuşdur ki dört işi ĥüy idinen âdem dört 'uĥûbete giriftâr ola her kim su'âli redd ide ĥor ola ve her kim muşâhibin incide yalnız ĥala ve her kim tedbîrsiz iş ide peşimân ola ve her kim pâdişâhlar ĥuzûrına küstâĥ vara helâk ola²⁰⁶</p>	<p>Ebû Ĥasan Başrî güyed her kimse kim dört nesne eyler dört nesneye mübtelâ olur her kim ki su'âl êder ĥv'ör olur ü her kim istihfâf eyler tenhâ olur ü her kim 'âkıbete baĥtıysa pişmân olur ü her kim sulţânla bahâdirlik eyler helâk olur²⁰⁷</p>
<p>Ol kütüb-i dîniyyede ser-nâme-i şahîfe ya'nî İmâm-ı A'zâm Ebû Ĥanîfe raĥmetullāhi 'aleyh buyurur dört nesne cehâletün delîlidür ü ĥamâkatun sebîlidür emr olunmuşa küstâĥlık eylemek 'avretlerden vefâ ummak düşmenlerden emîn olmaĥ oĥlanlarla meşveret eylemek [İÜ: 15^b; T: 28^b-28^a]</p>	<p>Ĥazret-i İmâm-ı A'zam buyurmuşdur ki dört nesne âdemin nâdânlığına delâletdür 'avretten vefâ ummak ve görmediği âdemle ĥorata itmek ve düşmene i'timâd itmek ve oĥlancıklarla meşveret itmek²⁰⁸</p>	<p>[Metinde bu nasihat bulunmamaktadır.]</p>
<p>Ol 'alem-i 'ilm-i dînün râfi'i ya'nî İmâm Şâfi'î raĥmetullāhi 'aleyh dört nesne gitse yine gelmesi muĥâldür söylenmiş söz ve geçmiş każâ atılmış oĥ ve geçmiş 'ömr [İÜ: 15^a; T: 29^b]</p>	<p>Ĥazret-i İmâm Şâfi'î buyurmuşdur ki dört nesne ki gitmiş ola min ba'd anı döndürmek mümkün degüldür söylemiş sözi ve atılmış oĥı ve geçmiş 'ömr ve taĥdîr olmuş każâyı²⁰⁹</p>	<p>[Metinde bu nasihat bulunmamaktadır.]</p>

²⁰⁶ Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1092.

²⁰⁷ *Ticâretü'l-İnsân*, v. 6^a.

²⁰⁸ Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1092.

²⁰⁹ Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1092.

<p>Ol evliyānuñ hümāmı ya'nī Bāyezīd-i Bistāmī rahmetullāhi 'aleyh buyurur ki <i>Qur'an-ı Kerīmün</i> ve <i>Furqān-ı 'azīmün</i> tefsiri dört nesnedür Hudānuñ farīzasın edā etmek Resülün sünnetin mu'teber tutmağ vālideyni rāzı eylemek Hālīkuñ halkına ihsān eylemek [İÜ: 16^b; T: 29^b]</p>	<p>Hazreti Bāyezīd-i Bistāmī buyurmuşdur ki <i>Qur'an-ı 'azīmün</i> tefsiri dört nesnedür Allāh'ın buyruğunu yerine getürmek ve Hazret-i Resül'ün sünnetini mu'teber görmek ve atayı anayı hoşnüd itmek ve fuqarā ve mesākīne ihsān itmekdür²¹⁰</p>	<p>Bāyezīd-i Bistāmī fermāyed <i>Qur'anun</i> tefsiri dört nesnedür Hağ te'alānuñ farīzasını yerine getürmek ü Resülün sünnetini mu'teber tutmağ ü ana ve atayı hoşnüd eylemek ü hulq-ı hased ile ihsān getürmek²¹¹</p>
<p>Ol vākıf-ı sırr-ı Subhānī ya'nī şeyh-i Rabbānī kıdvetü'l-muḥaqqıķın Cemāleddīn қaddesallāhu rūḥa buyurur her yerde kim olasıñ Allāh ḥazretini ḥāzır ü nāzır bilüp zıkr eyle ḥuķūķını fikr édüp emrini farīza bil ü düşmenlerün kim ise ihsān eyle dōstlara ḥod vācibdür çün ğayrlar 'aybın göresin görmezlen kendü 'aybuñ defterinün muḥāsebesin gör ḥalāyıķuñ mālından ḥama'uñ kes kimsenün ḥālinden bilmege etme heves қanā'ati 'ādet edin ü seḥāveti žanā'at edin bed-nefs olan kimselerden ictināb et belki ictinābuñda şitāb eyle ḥarām loķmadan perhīz édüp özünj</p>	<p>[Metinde bu nasihat bulunmamaktadır.]</p>	<p>Şeyḥu'r-rabbānī kıdvetü'l-muḥaqqıķın Cemāleddīn-i [...] қaddesallāhu rūḥa rivāyet eder her yerde kim olasıñ Hudāyı añ ḥuķūķ-ı ḥālīkuñ mūrā'atı özüñe farīza bil ü düşmenle eyilük ile ki dōstla vācibdür ü gözün kaçan kim bir 'ayb üzerine düşe қаpa tā kendü muḥāsebenден ferāğat etmeyesin ğayrlara şurū' eyleme ve ḥalkdan ḥama'ı kesilmiş dut tā kırtılasın ü қanā'ati şī'ār eyle ü bed-menişden ictināb eyle ü ḥarām loķmadan perhīz eyle ve her kimse göresin kendünден yeg bil ü hiç ğünāhu ḥv'ör baķma ü māla ḥayanma ü nisādan vefā ḥama' tutma kendü sırrıñı</p>

²¹⁰ Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1092.

²¹¹ *Ticāretü'l-İnsān*, v. 6^a.

<p>temiz eyle ve her kimi kim görser kendünden eyü gör az günahını çok gör sırrını kendünden gayrıya söyleme dilüni eyü söze öğret dil-âzâr olma 'avrete inanma mâluña tayanma a'mâl-i şâlihün ne kadar az olursa çok gör zîrâ defâtir-i a'mâlde i'tibâr hayradur şerre degüldür [İÜ: 16^a-17^b; T: 31^a-32^b]</p>		<p>kendü gönünden gayrısına söyleme ve hayr 'ameli egerçi az ola çok bil ü günâhı büzürg şay ü dilüni tâ gücün yéterse hayra döndür sehâ[veti zanâ'at] eyle ne eyle ki olursa ve gönül ile getirür şâhib-i devletün âsitânına tavâf eyle²¹²</p>
<p>Nizâmü'l-mülk 'Abdullâh Enşârî, hazretlerine haber gönderdi ki bize luţf édüp pend eylesün tâ ki gönümüz ol pend-ile bend ola cânumuz dağı 'indallâh pâye-i bülend bula ol dağı yazup gönderdi ki her kimse ki bu on haşleti 'adet edinse dünyâda ve 'uqbâda şâhib-i sa'adet ola 'indallâh merâtib-i 'âliye bula Haqla şıdkla halkla inşâfla nefle kahrıla faqr ile luţfla ulularla hürmet ile küçilerle şefkat ile döstlerle naşihat ile düşmenlerle hilmle cühhâle müdarâ ile 'ulemâyla tevâzi'yla gönüller ri'âyetinde güşiş eyle ve 'özrler kabûl eyle ve 'ayblar</p>	<p>Nizâmü'l-mülk-i mâzî Şeyh 'Abdullâh Enşârî hazretlerine haber gönderdi ki bize naşihat buyursunlar. Şeyh hazretleri buyurdılar ki ey Nizâmî on hâşşiyeti kendüne hüy it ve ne kadar 'ömrün var-ise anları terk itme ve gice ve gündüz üzerine müdâvîm ol Haqq te'âlâ hazretlerinün 'inâyeti ile dünyâ ve âhiretin nizâmı bulunur. Evvelâ Haqq te'âlâyâ şıdkla ol ve halk üzerine insâf idici ol ve kendü nefline kahr idici ol ve şağirlere şefkat ve kebirlere merhamet idici ol ve faqr ü miskînlere luţf idici ol ve dostlara naşihat ve düşmenlere müdarâ idici ol ve 'âlimlere tevâzu' ve câhillere tahammül</p>	<p>Nizâmü'l-mülk 'Abdullâh-ı Enşârîye âdem gönderdi ki bize naşihat buyur 'Abdullâh-ı Enşârî eytdi yâ Nizâm her kimse kim bu on haşleti şi'âr etdi dünyâda vü âhiretde işin düzdi haqla şıdk-ıla halkla inşâf-ıla nefle ile kâhr-ıla dervişlerle luţf-ıla ulularla hürmetle küçüklerle şefkatle döstlerle naşihatla düşmenlerle hilm-ile cühhâle hoşlıkla 'ulemâyla tevâziyla sonra eytdi yâ Nizâm gönüller ri'âyetinde düriş 'özrleri kabûl eyle vü 'aybları ört ü dîni dünyâyâ satma çün yazılmış Nizâma erişdi cevâb buyurdu Nizâmın 'ömridür bu</p>

²¹² Ticâretü'l-İnsân, v. 7b-8a.

<p>örtücü ol dīnūnī dünyāya şatma ve cānuḡı cehenneme atma çün bu mektüb Nizāmü'l-mülke yetiştīdi görüp eytdi mısrā⁶</p> <p>Tā 'ömr nizām est īn naşihat-ı ū-rā tamām est [IÜ: 17^b-17^a; T: 32^b-32^a]</p>	<p>idici ol ve gönülleri ri'āyet idici ol ve rüzgār-ı zürkārın cefāların nūş idici ol ve halkın 'aybların setr idici ol ve dīnini dünyāya satma ihtirāz eyle ve üç 'ādet vardur ki dikkat idüp kendüne 'ādet itmege çalış biri seḡā biri luḡf biri ḡurmet ve üç yaramaz 'ādet ki vardur Ḥakk te'ālānın ḡışmıdır Ḥakk te'ālā düşmeninḡe virmesün biri riyā ve biri bahīllik ve biri tekebbürlükdür işte sana āḡir naşihatlerüm budur eger bunlarla 'amel idersen dünyā ve āḡiretini ma'mūr idersin. Çünki bu naşihatler Nizām'a iriştī cevāb eytdi ki her ne kadar Nizām'ın 'ömri ola bu naşihatler aḡa tamām ola didi ve didi ki babam Allāh rahmet eylesün bana bir öḡüt virmişler idi dimiş idi ki devletsizden ve nekbetden oḡ gibi kaç ve devletlülerden ve eyü ādemlerden kaçma yanlarında maḡām dut ki iki cihānda berḡurdār olasın ve kimsenün 'aybına zinhār ḡa'n itme ki şoḡı ḡacālet ve nedāmetdür kişi bilmez</p>	<p>naşihat aḡa tamāmdur²¹⁴</p>
---	--	---

²¹⁴ Ticāretü'l-İnsān, v. 8b-9a.

	ki bu yolda neler vardur hod râyla ²¹³	
Tamâm oldı bi- hamdillâh risâle Okuyan ère fûrkatden vişâle [İÜ: 17 ^a ; T: 33 ^b]	Temâm oldı naşîhat hamdü lillâh Dutan pendi olur mağbûl-i Allâh ²¹⁵	[Metinde bu beyit bulunmamaktadır.]

Tabloda da görüldüğü üzere her üç eserin ortak bir metne dayanma ihtimali yüksektir. *Ticâretü'l-İnsân*'ın mukaddimesindeki Farsça ağırlığı ise orijinal metnin bu üç eserden birinden ziyade Farsça bir metin olduğunu düşündürmektedir. Aralarında benzer yönler çok olmasına rağmen *Tecâribü'l-İnsân* içerisinde mensur verilen öğütlerin manzum eklemelerle şiirleştirilmesiyle ve muhtasar ifadelerin bu vesileyle açıklanmasıyla telif hüviyeti kazanmaktadır.

1.4. Eserin Adı ve Yazılış Sebebi

Vâhidî, eserini yazma sebebini mukaddimedede açıklamıştır. Bu kısımda Allah'ın bir fermanıya on sekiz bin âlemi yarattığını, insanı dört maddeden meydana getirip onu yedi kat feleğin misafiri ettiğini söylemektedir. Kendisinin peygamberlerin sözlerinden, bilgin ve filozofların nasihatlerinden, fâzıl ve âkillerin tecrübelerinden derlediği hususları az sözle ve çok manayla ortaya koyduğunu, bu eseri okuyanların ise söylenenleri dikkate almaları durumunda her iki dünyada saadete ereceğini ifade etmektedir.

Şair, dörtlü kelimelerden oluşan kitabın adının *Tecâribü'l-İnsân* olduğunu hacim olarak küçük olsa da mana açısından bakıldığında umman kadar büyük olduğunu ifade etmektedir.

*Bu murabba' kelâm olan kitebüñ
Oldı nâmı Tecâribü'l-İnsân*

*Cüşsede gerçi kaatre tek görinür
Lîk ma' nâda çün yem-i 'ummân [T: 3^b; İÜ: 2^a]*

²¹³ Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1092.

²¹⁵ Şeyma Benli (2020). *a.g.e.*, s. 1092.

Kırk kişiden birer nasihatın yer aldığını söylediği eserinde kendisi için Allah'tan merhamet dileyen şair, okuyanlardan da dua beklediğini belirtmektedir. Buradan eserin telif sebebinin Allah'ın rızasını kazanmak ve okuyanların duasını almak olduğu söylenebilir.

*Oldı hem çihl 'azîzden mervî
Her birinden birer kelâm ey cân*

*Rahmet etsün Hudâ mü'ellifine
Kim ederse du'â okuduğı ân [T: 3^b; İÜ: 2^a]*

1.5. Eserin yazılış tarihi

Eserde *Tecâribü'l-İnsân*'ın yazılış tarihi ile ilgili tarih bulunmamaktadır. Ancak eserin sonuna müellif tarafından düşülen bir beyit yer alır:

*Tamâm oldı bi-ḥamdillâh risâle
Okuyan ere fūrkatden vişâle [İÜ: 17^a; T: 33^b]*

“*Tamâm oldı bi-ḥamdillâh risâle*” mısrasındaki harflerin ebced değeri 942/1535/1536 tarihini vermektedir. Vâhidî, eserinin sonunda bu dizeyi tarih düşürme amacıyla kullandıysa eserin yazılış tarihi 1535-36'dır. Vâhidî'nin eserlerinin telif tarihlerinin 1520-1540 arasında yoğunlaştığı düşünülürse 942/1535-36'nın *Tecâribü'l-İnsân*'ın telif tarihi olması yüksek bir ihtimalle doğrudur.

1.6. Muhteva Hususiyetleri

Eser, manzum-mensur bir mukaddime ile başlar. Vâhidî, burada Allah'a şükür ve hamd ederek onun bu dünyayı yarattığını ve insanı, yarattığı yerle gök arasında ateş, su, toprak ve havadan meydana getirdiğini ifade eder [T: 2^b; İÜ: 2^b].

Sonrasında Hz. Muhammed'in övgüsüne geçen müellif, yaradılışın sebebi olarak gördüğü peygambere ve onun ashabına salat ve selam getirir [T: 2^b; İÜ: 2^b].

Sebeb-i telif kısmı olarak nitelendirilebilecek sonraki bölümde Vâhidî, kendi mahlasını da zikrederek seçkin insanların sözlerinden, âlimlerin nasihatlerinden, akıllı ve faziletli insanların tecrübelerinden

yola çıkararak az ve öz bir anlatımla eserini meydana getirdiğini ifade eder. Eserini kaleme alma sebebini de okuyanların bu nasihatlerden ibret alıp hayatlarında bunları uygulamaları ve bu sayede iki cihanda da mutluluğa ulaşmaları olarak açıklar [T: 3^b; İÜ: 2^a].

Asıl konuya geçiş niteliğinde olan “der-âgâz-ı in kitâb” başlığını taşıyan bölümde Tevrat, İncil, Zebûr ve Kur’ân’dan sırasıyla kanaat, sessizlik, uzlet ve tevekkül konulu birer ayet vererek Allah’ın dört kitabının her birinden her kimin birer ayet ezberlese kurtulacağını söyler [T: 3^a; İÜ: 2^a]. Bunların nazmen de dile getirildiği bir bölümden sonra asıl konuya girilir.

Eserin esasını teşkil eden çeşitli zümrelerden seçkin insanların verdiği öğütleri içeren bölümde dört esas üzerine temellendirilmiş nasihatler yer alır. Bu nasihatler, çeşitli ahlaki konularla, adaletle ve saltanatın devamıyla ilgili yapılması veya kaçınılması gereken dört şey şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda nâsıhlar ve onların verdikleri nasihatler yer almaktadır.

1	Hız. Muhammed [ö. 632]	Sünnete riayet, takvâ, nefse uymama, zikir
2	İskender [ö. M.Ö. 323]	Saltanatın devamı için gereken dört şey (adalet, azim, takvâ, gayret)
3	Aristoteles [ö. M.Ö. 322]	Adalet, meşveret, mülâyemet ve sıkıntılara tahammülün önemi
4	Bokrat [ö. M.Ö. 375?]	Saltanatı koruyan dört şey (takvâ, güvenilir vezir, kararlılık ve düşmana karşı ketumluk)
5	Batlamyus [ö. M.Ö. 168]	Birbirini tamamlayan dört şey (Akıllı sultan-bilgin vezir, iyi at-iyi binici, mert adam-iyi silah, iyi kılıç-güçlü kol) ²¹⁶
6	Sokrat [ö. M.Ö. 399]	Saltanatı devam ettiren dört şey (Azim, adalet, şecaat, sehâvet)

²¹⁶ Bu nasihatteki ikilikler sembolik olarak verilmiştir. Burada vezirden kasıt akıl, attan kasıt beden, silah bilgi, kılıç ise dildir [T: 6^a; İÜ: 4^b].

7	Erdişir-i Bâbek [ö. 242]	Saltanatı devam ettiren dört Şey (Yetenekli vezir, Tanrı'nın yardımı, tecrübeli danışman, işinde usta kâtip).
8	Hız. İsa [ö. ?]	Faydalı dört Şey (Az yemek, az uyumak, az konuşmak, eşle az cinsî münasebet)
9	Hız İsa [ö. ?]	İnsanı Allah'a ulaştıran dört Şey (Terk, tecrid, uzlet, kanaat)
10	İftiyâgûres [ö. M.Ö. 500?]	Ülkeyi yıkacak dört Şey (Adaletsiz sultan, gaflete düşmüş vezir, fakirlerin nefreti, katiplerin ihaneti)
11	Rey-i Hindî [ö. 1032]	İyi geçinilmesi gereken dört kişi (Sitemkâr sultan, akıllı üstad, iyi huylu yar, hasta insan)
12	Kisrâ [ö. 579]	Tehlikeli olan dört Şey: Sultanın hizmetine girmek, Őüph zehrini tatmak, kadınlara sır söylemek, düşmanlara güvenmek.
13	Birehmen-i Hindî	Yönetimde dikkat edilmesi gereken dört Şey: İbadet, nasihat, Şefkat ve emanet.
14	Câlinûs [ö. 200]	Dikkate alınmaması gereken dört kimse (huyu değişken sultan, kadın düşkünleri, ilimsiz zâhid, hilekâr nasihatçi)
15	Filikûs [ö. M.Ö. 336]	Gönlü mutlu eden dört Şey (Sultanın lutfu, zamanın imkân vermesi, ziyaretçilerin duası, akli başında insanların Őükürü)
16	Nizâmülmülk [ö. 1092]	İnsanı murada erdiren dört Şey (Devletlilere yakın olmak, devletsizlerden uzak olmak, inzivâ ehlerinden yardım istemek, azizler mezarını ziyaret etmek)
17	Câmâs Hekim [ö. ?]	Ahmaklığın delili olan dört Şey (Başkasının ayıbını görmek, kendi ayıbını görmemek, cimrilik, kendisi cimri olup başkalarının cömertliğine tama etmek)
18	İmam Zeyne'l-Âbidîn [ö. 712]	Kişiyi yücelten dört Şey (Sözüne sadık olmak, işini güzel yapmak, helal kazanmaya çalışmak, aileye karşı cömert olmak)

19	Bâyezid-i Bistâmî [ö. 784]	Dört şeye ulaştıran dört şey (Güzel çalışma doğru yola, perhiz zühde, kanaat güce, sabır murada)
20	İbrahim Edhem [ö. 778]	Ululuğun delili ve şerefın sebebi dört şey (İlmi aziz tutmak, haramdan sakınmak, padişahlara hürmet, sülûk ehliyle dostluk)
21	İmam Câfer-i Sâdık [ö. 765]	İnsanı dört şeyden koruyan dört şey (Perhiz haramdan, idrak fesaddan, cömertlik beladan, güvenilir olmak ihanetten korur)
22	İmam Zeyne'l-Âbidîn [ö. 712]	Kötü talihin delili, uğursuzluğu sebebiyet veren dört şey (Sorulana cevap vermemek, cahillerle sohbet etmek, mal hırsı, aileye karşı cimri olmak)
23	İmam Muhammed Bakır [ö. 733]	Uzak durulması gereken dört şey (Öfke, riyâ, kırgınlık, dikkatsizlik)
24	İmam Câfer-i Sâdık [ö. 765]	İnsanı alçaltan dört şey (Kötü söz, kötü huy, asık surat, mevki-makam düşkünlüğü)
25	İmam Mûsâ Kâzım [ö. 799]	Uğursuz olan dört şey (ahmaklarla iş yapmak, helal malı yersiz harcamak, dostların nasihatini dinlememek, gördüklerinden ibret almamak)
26	İmam Ali Mûsâ Rızâ [ö. 819]	Kişiyi saadete ulaştıran dört şey (Dostlarla istişare etmek, düşmanlarla iyi geçinmek, nefsin isteklerini terk suyuyla söndürmek, acı sözü hazmetmek)
27	İmam Muhammed Nakî (Ali el-Hâdî) [ö. 868]	Zahirde az görünüp manada çok olan dört şey (Düşman, ateş, bilgi, borç)
28	İmam Ali Takî [ö. 835]	Övülenlerin adeti, ruhun özelliği olan dört şey (Kanaat, meşveret, öfkeye hâkim olma, basîret)
29	İmam Hasan Askerî [ö. 874]	Sonu dört şey olan dört şey (Düşmanlığın sonu rezillik, öfkenin sonu pişmanlık, kibrin sonu düşmanlık, tembelliğin sonu zillettir)

30	İbn-i Sînâ [ö. 1037]	Ömrü az olan dört şey (Adaletsiz sultan, dostların zahmeti, kötülerin sohbeti, gençlerin aşkı)
31	Hâce Nâsir-ı Tûsî [ö. 1274]	Dört şeyle tamam olan dört şey (Bilgi akılla, din perhizle, iş niyetle, nimet şükürle)
32	İmam Gazâlî [ö. 1111]	Dört şeyin doğurduğu dört şey (Dilsizlik selameti, iyilik güveni, cömertlik beyliği, şükür bolluğu doğurur.)
33	Cüneyd-i Bağdâdî [ö. 908]	Dört şeyi bitiren dört şey (Şükürsüzlük nimeti, adaletsizlik kuvveti, tembellik devleti, kibirlenme mürüvveti bitirir)
34	Hallâc-ı Mansûr [ö. 922]	Dört şeyin meydana getirdiği dört şey (Az yemekten az zillet, çok yemekten çok zillet, kötü işler yapmaktan devletsizlik, yoldan sapmışlarla sohbet etmekten rezillik meydana gelir)
35	Muhyiddîn-i Arabî [ö. 1240]	Dört şeyin sebep olduğu dört şey (Hased düşmanlığa, şaka incinmeye, hakaret ayrılığa, çekişme savaşa sebep olur.)
36	Ebu'l-Hasan Harakânî [ö. 1033]	Kişiyi rezil edecek dört şey (Çok düşman, çok kız evlat, zalimlerin çokluğu, çok borç)
37	Hasan Basrî [ö. 728]	Dört şeyin sebep olduğu dört şey (Soru sormak rezilliğe, küçümsemek yalnızlığa, basiretsizlik pişmanlığa, sultana kastetmek yok olmaya sebep olur)
38	İmam-ı Azam Ebû Hanîfe [ö. 767]	Cahilliğe delil ve ahmaklığa sebep olan dört şey (Emredilmeyen işi yapmak, kadınlardan vefa beklemek, düşmanından emin olmak, çocuklara akıl danışmak)
39	İmam Şâfî [ö. 820]	Bir kere gidince bir daha dönmeyen dört şey (Söylenen söz, yaşanmış olay, atılan ok, geçen ömür)
40	Bâyezid-i Bistâmî [ö. 784]	Kur'an'ın tefsiri (niteliğinde) olan dört şey (Allah'ın emirlerine itaat, Peygamber'in sünnetine uyma, anne babayı razı etmek, Allah'ın yarattıklarına ihsanda bulunmak)

41	Hz. Muhammed [ö. 632]	Cennet ehlinin alameti olan dört şey (Güzel yüz, güzel söz, temiz kalp, cömert el)
42	Hz. Muhammed [ö. 632]	Cehennem ehlinin alameti olan dört şey (Asık surat, kötü söz, azgın kalp, cimri el)

Burada söylenmiş olan kırk iki nasihate ek olarak Cemâleddin -kimliği tespit edilememekle birlikte Cemâleddin-i Sâvî [ö. 1232-33] olması muhtemeldir- adlı bir zatın, Abdullah Ensârî [ö. 1089] ve İskender'in onlu hasletler şeklinde söylenmiş üç mensur nasihati yer almaktadır. Burada Abdullah Ensârî'nin nasihatlerinin Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizâmülmülk tarafından talep edilmiş olması da ayrıca önemlidir. Eserde anlatıldığı kadarıyla Nizâmülmülk, Abdullah Ensârî hazretlerine haber gönderip kendisinden nasihatte bulunmasını istemiş, Abdullah Ensârî de vezire mektup yazarak "Hakk'a doğrulukla, halka insafla, nefse kahırla, fakra lütufla, büyüklere hürmetle, küçüklere şefkatle, dostlara nasihatle, düşmanlara yumuşaklıkla, cahillere iyilikle, âlimlere tevazu ile yaklaşmasını, ayıpları örtmesini, affı kabul etmesini, dinini dünyaya satmamasını ve böylece kendini cehennemden kurtarmasını" salık vermiş, Nizâmülmülk de bu mektubu okuyunca:

*Tā 'ömr nizām est in nasīhat-ı ū-rā tamām est*²¹⁷ [İÜ: 17^a; T: 32^a]

dizesini söylemiştir. Bu bölümden sonra İskender'in -İskender-i Zülkarneyn- bir komutanın sahip olması gereken özellikler üzerine on nasihati mensur biçimde verilir. Bunlar; yiğitlikte aslan, hilede tilki, çeviklikte kurt, kuvvette kaplan, sıçramada keçi, savaşta köpek, sabırda eşek, hızda at, uyumakta turna, erken kalkmakta karga, kanaatte kartal, yol almada güvercin gibi olmak üzerinedir. Burada donanımlı bir savaşçı ve komutanın özellikleri sıralanırken belirtilen vasıflara sahipliğiyle bilinen canlılar kullanılarak benzetme ağırlıklı bir anlatım yolu tercih edilmiştir.

Müellif eserini aşağıdaki beyitle bitirerek eserini bir risâle olarak tanımlamıştır:

²¹⁷ Nizâm'ın ömrü olduğunca bu nasihat tamam olacak (yerine getirilecek)tir.

Tamām oldı bi-ḥamdillāh risāle

Oḳuyan ʿere fūrḳatden viṣāle

1.6.1. Nasihatlerin Konuları

Tecâribü'l-İnsân'daki nasihatler; dinî nasihatler, yönetimle alakalı nasihatler, faydalı ve iyi şeyler, faydasız ve kötü şeyler üzerinedir. Nasihatlerde üzerinde durulan konuların bir kısmının devlet yönetimi ve yöneticilerde bulunması gereken vasıflar üzerine olması da dikkat çeken bir husustur. Bu durum eserin saray ve saray çevresindeki kişiler dikkate alınarak da kaleme alındığı izlenimini uyandırmaktadır. Nasihatlerin tasnifi aşağıda yer almaktadır:

a- Dinî Nasihatler

Allah'ın emirlerine uyma, sünnete uyma, anne-babayı razı etme, takvâ, iyilikte bulunma, nefse hâkim olma, zikir, din ehliyle dostluk etme, terk, tecrid, inzivaya çekilme, az yeme, az uyuma, az konuşma.

b- Yönetimle Alakalı Nasihatler

Adaletli olmak, çalışmak, azimli ve gayretli olmak, istişarede bulunmak, sabırlı olmak, yumuşak huyluluk, emrindeki yöneticileri güvenilir, bilgili ve yetenekliler arasından seçmek, kararlılık, düşmanlara karşı tedbirli olmak, diline hâkim olmak, akıllı ve cömert olmak, dua almak.

c- Faydalı ve İyi Şeyler

Sultanın lütfuna mazhar olmak, zamanın imkanlarının el vermesi, şükür etmek, uzlet ehlinde yardım istemek, uluların mezarını ziyaret etmek, devlet büyükleriyle, dostlarla ve hastalarla iyi geçinmek, verilen sözde durmak, helal kazanmak, aile fertlerine karşı cömert olmak, güvenilir olmak, kanaatkar olmak, öfkeye hakim olmak, basîret sahibi, güler yüzlü, tatlı sözlü olmak, temiz kalpli olmak, doğru olmak, insafı olmak, ihsanda bulunmak, büyüklere saygılı, küçüklere karşı şefkatli olmak, tevazu sahibi olmak, affetmek, erken kalkmak, hızlı ve çevik olmak.

d- Faydasız ve Kötü Şeyler

Sultanın değişken huylu olması, kadın düşkünlüğü, ilimsiz âlim, ayıp aramak ve görmek, kendi ayıbına karşı kör olmak, cimrilik, mal ve makam hırsı, cahil kişilerle oturup kalkmak, riyâkarlık, öfkeli olmak, hayasızlık, kötü sözlü ve kötü huylu olmak, asık yüzlü olmak, ahmaklarla alış-veriş yapmak, israf etmek, ibret almamak, şükürsüzlük, tembellik, kibirlilik, hased olmak, haddinden fazla şaka yapmak, hakaret etmek, insanlarla çekişmek, haddinden fazla borçlanmak, tatmin olmayan bir kalbe sahip olmak.

1.6.2. Eserde Nasihatleri Yer Alan Şahıslar

Tecâribü'l-İnsân'da âlim, din-devlet büyüğü, on iki imam, filozof ve efsanevî şahıslardan oluşan 36 nâsıhın dörtlü hususlar şeklinde söylenmiş nasihatlerini içermektedir. Eserde Hz. Muhammed'in üç, Hz. İsâ, İmam Cafer-i Sâdık, İmam Zeyne'l-Âbidîn ve Bâyezid-i Bistâmî'nin ikişer nasihati bulunmaktadır. Bunlar dışında Cemâleddin adlı bir şahısla İskender ve Abdullah Ensârî'nin nasihatleri onlu hususlar şeklinde verilmiştir. Bu haliyle eserdeki nâsıh sayısı 38'e, verilen nasihat sayısı ise 45'e çıkmaktadır. Eserde önce mensur biçimde sıralanmış nasihatlerden sonra aynı nasihatın müellif tarafından nazmen ifade edilmiş hali bulunmaktadır. Sadece eserin sonunda diğer şahısların dört temel üzerine bina edilmiş nasihatlerinden farklı olarak üç ismin (Cemâleddin, Abdullah Ensârî ve İskender) mensur biçimde on hasleti konu edinen nasihatleri söylenmiştir.

Eserde nasihatleri verilen şahıslar, tarihte bilinen vasıflarına göre tasnif edildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. Eserde Nasihatleri Yer Alan Şahıslar

Peygamberler	Hz. Muhammed, Hz. İsâ
Dinî Şahsiyetler	Cemâleddîn , Abdullah-ı Ensârî
Devlet Büyükleri	Nizâmülmülk, Filikûs, Erdeşir-i Bâbek,
On İki İmam	İmam Zeynel Âbidîn, İmam Muhammed Bakır, İmam Mûsâ Kâzım, İmam Ali Mûsâ Rızâ, İmam

	Câfer-i Sâdık, İmam Hasan Askerî, İmam Muhammed Nakî, İmam Ali Takî
Mezhep İmamları	İmam Şâfi, İmam-ı Azam Ebu Hanife
Filozoflar	İmam Gazâlî, Rey-i Hindî, Aristoteles, Birehmen-i Hindî
Âlimler	Bokrat, Sokrates, İbn-i Sînâ, Batlamyus, Câlinûs, İftiyâgures
Efsanevî Şahıslar	İskender-i Zülkarneyn , Câmâs Hekim, Kısra
Sûfiler	Muhyiddîn-i Arabî, Ebu'l-Hasan Harakânî, İbrahim Edhem, Bâyezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, Hasan Basrî, Muhyiddîn-i Arabî

Eserde, nâsıhların seçimindeki kriterle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak nâsıh kadrosundaki isimlerin mesleklerinin ve gerek dünya gerekse İslâm toplumunda bıraktıkları izlerin bu eserde yer almalarına sebep olduğu kanaatindeyiz. Sokrates, Aristo, Filikûs, İftiyâgûres gibi isimlerin nasihatleri adalet ve saltanatla ilgilidir. Bu konularda bu isimlerin nasihatlerinin zikredilme sebebi, bu şahısların devlet yönetimine yakın olmaları ve ahlakı müstakil bir ilim dalı haline getirmiş olmalarıdır. Zira daha önce de belirtildiği üzere İslâm filozofları bu noktada onların görüşlerinden etkilenmişlerdir.

1.7. Şekil Hususiyetleri

Tecâribü'l-İnsân'da mensur olarak verilen öğütler, nazmen de ifade edilmiştir. Bu nedenle metin şekil açısından incelenirken şekil hususiyetlerinin hem manzum hem de mensur bölümlerde ayrı ayrı değerlendirilmesi zarureti doğmuştur.

Eserde mensur kısımlarda seci sanatıyla ahengin sağlandığı görülürken manzum kısımlar mesnevi, kıta, nazm gibi nazım şekilleriyle kaleme alınmış olup İÜ. nüshasında her şiir için kaleme alındığı nazım şekli belirtilmiştir. Bununla beraber bazı şiirlere sadece nazm başlığı atılmış nazım şekli hakkında bilgi verilmemiştir.

1.7.1. Nazım Şekilleri

Tecâribü'l-İnsân'da her dörtlü nasihat için bir şiir yer almaktadır. Eserde giriş ve sonuç kısımlarındakilerle birlikte toplam 46 şiir bulunmaktadır. İÜ. nüshasında bu şiirlerden sebab-i telif, Hz. İsâ ve İbn-i Sînâ'nın nasihatlerinin olduğu bölümler haricinde diğer şiirlerin nazım şekilleri başlıkta belirtilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Hz. Muhammed, Aristo, Bâyezîd-i Bistâmî, İmam Cafer-i Sâdık, İmam Mûsâ Kâzım, İmam Ali Mûsâ Rızâ, İmam Zeyne'l-Âbidîn, İmam Muhammed Bakır, İmam Muhammed Nakî, İmam Ali Takî, İmam Hasan Askerî, Hâce Nâsır-ı Tûsî, İmam Muhammed Gazâlî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, İbnü'l-Arabî, Hasan Harakânî, Hasan Basrî, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, İmam Şafî'ye ait nasihatlerin yer aldığı bölümdeki şiirlerin nazm başlığıyla verilmesine rağmen mesnevi ve kıta nazım şekliyle kaleme alındıkları tespit edilmiştir. Eserin İÜ. nüshasında bu şekilde başlıklandırma yapılırken T. nüshasında istisnalar dışında nazım şekilleri ile ilgili başlıklandırmanın yapılmaması İÜ. nüshasındaki başlıklandırmanın müstensih tarafından yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanında iki nüshanın nazım şekli konusunda ihtilafa düştüğü noktalar da bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in övgüsünün yapıldığı bölümde yer alan şiirin nazım şekli İÜ. nüshasında kıta olarak belirtilirken T. nüshasında rubâî olarak belirtilmiştir [T:2a; İÜ: 2b]. Tespitlerimize göre eserdeki 46 şiirin 22'si kıta; 21'i mesnevi; 3'ü nazm nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Bunların dışında eserin sonunda bir de tarih beyti bulunmaktadır.

1.7.2. Aruz Kullanımı

Eserdeki şiirlerde farklı vezinler kullanılmıştır. Eserde aruz kullanımında daha çok remel bahrinin kısa kalıplarının tercih edildiği görülmüştür. Kısa aruz kalıplarının kullanımı metindeki uzun tamlama yapısının önüne geçmiş ve nispeten sade bir anlatım biçiminin oluşumunu da desteklemiştir. Metinde kullanılan vezinlerin bahirleri, kalıpları ve şiir sayısına göre kullanım sayıları aşağıdaki gibidir:

Bahir	Vezin	Kullanım Sayısı
<i>Hafif</i>	<i>Fe'ilatün mefâ'ilün fe'ilün</i>	9
<i>Muzâîrî</i>	<i>Mef'ülü fâ'ilatü mefâ'ilü fâ'ilün</i>	7
<i>Hezec</i>	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün</i>	1
<i>Hezec</i>	<i>Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün</i>	4
<i>Remel</i>	<i>Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün</i>	22
<i>Remel</i>	<i>Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün</i>	3
	Toplam	46

Metnin bazı beyitlerinde vezin kusurları bulunmaktadır. Bu noktalar gerekli yerlerde dipnot verilerek suretiyle belirtilmiştir. Birçok yerde zihaf ve imaleler görülmektedir: Beyti vezne uydurmak amacıyla şairin yer yer tasarruflarda bulunduğu gözlemlenmiştir. Örneğin “olsun” kelimesi [T: 10^b; İÜ: 6^b] metinde vezin gereği bir açık bir kapalı “.-” olması gerektirdiği için “osun” şeklinde, yine “onlar” olması gereken kelime vezin gereği “olar” [T: 11^b; İÜ: 7^b-T: 17^b; İÜ: 10^b] şeklinde yazılmıştır. Aşağıdaki beyitte geçen “kitap” kelimesi de vezin zaruretinden dolayı “kitābuñ” şeklinde yazılması gerekirken “kitebūñ” şeklinde yazılmıştır:

Bu murabba' kelām olan kitebūñ

Oldı nāmı Tecāribü'l-İnsān [İÜ: 2^a; T: 3^a]

“Çihil”-“çil” (İÜ: 2^a; t: 3^b); “bunlar”-“bular” (İÜ: 3^b; T: 3^b), (T: 9^a; İÜ: 6^b), (İÜ: 10^a; T: 18^a), (İÜ: 11^a; T: 9^a), (İÜ: 9^a; T: 11^a) vezin gereği yapılan diğer kelime tasarruflarıdır.

Metinde vezni uydurmak için birtakım tasarruflara da gidilmiştir. Metindeki iki beyitte vezni uydurma amacıyla ünlü düşmesine başvurulmuştur:

Bu naşihatlar bize k'olmuş-durur²¹⁸ eslafdan
Êşidiüp tütarsañuz hoş ben size dedüm helâ [İÜ: 6a; T: 10b]

Mevlâ dahı seni qapusında kabül êde
Belk'olasın niçe quluñ muqtedâsı sen [İÜ: 5a; T: 9b]

Aşağıda verilenler metindeki imâle, vasl ve zihafırlara örnektir.

İmâle-i Maksûre:

Qaşd-ı tām êt işde sen êy pāk-zāt
Mülk-i tende saltanat bulsun şebāt [T: 7b; İÜ: 4a]

İmâle-i Memdüde:

Şāhsañ mülk-i tende ād eyle
Ya'ni şürb ü ekilde dād eyle [T: 3b; İÜ: 3a]

Zihaf:

Şāh êtmese şefkat ü naşihat
Anlar da tatar rāh-ı hıyānet [T: 11b; İÜ: 7b]

Vasl:

*Beş gün muşāhib **ol**mağla cān Muştafāsına*
Bu āb ü hāk ü āteş ü bād oldu çār yār [T: 2a; İÜ: 2b]

Bazı Türkçe kelimelerde med yapıldığı bilinmektedir.²¹⁹
Aşağıdaki beyitte Türkçe bir sözcükte med yapılmıştır:

Başı yēr āhir nedāmet taşını
Taşlardan görmez olur başını [T: 22b; İÜ: 12a]

1.7.3. Seci ve Kafiye

Manzum kısımlarda mürdef, mücerred, mukayyed, müesses kafiye gibi kafiye çeşitlerinden yararlanılarak sağlanan ahenk,

²¹⁸ bize ki olmuş-durur: ki olmuş-durur bize T.

²¹⁹ Hakan Taş (2008). "Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 9, Sayı 19, s. 143-156.

mensur kısımlarda seci sanatıyla sağlanmıştır. Bu nedenle mutarraf, mütevâzi ve murassa seciye metinde sıklıkla başvurulmuştur.

Vezinleri farklı ancak revileri aynı sözcükler arasındaki seciye mutarraf seci denir. Metinde en çok bu seci türü kullanılmıştır:

“ol sultân-ı enbiyâ a’ni habîb-i Hudâ Muhammed Muştafâ [...]” [T: 4b; İÜ: 3b]

Hem vezinleri hem de revileri aynı sözcükler (fâsılalar) arasındaki seciye mütevâzi seci denir. Metinde örnekleri bulunmaktadır:

“dört nesneden kişveristân tebâh olur bî-‘adâlet emîrden ğaflet-i vezîrden nefrîn-i fakîrden hıyânet-i debîrden” [T: 9b; İÜ: 5a]

Sadece fasılaları arasında değil fasılalardan önceki sözcükler arasında da vezin ve revî yönünden karşılıklı uyum bulunan seci türüne murassa’ seci denir. Metinde az sayıda olmakla birlikte örnekleri bulunmaktadır:

“bu efkar-ı fukarâ ez‘af-ı zu‘afâ...” [T: 2a; İÜ: 2b]

Ridf harfinin bulunduğu kafiye mürdef kafiye denir. Metinde en çok tercih edilen kafiye çeşididir. Beyitlerin büyük kısmında ahenk bu kafiye çeşidi ile yakalanmıştır.

*Bu murabba‘ kelâm olan kitebüñ
Oldı nâmı Tecâribü’l-İnsân*

*Cüşsede gerçi kaçtre tek görünüñ
Lîk ma‘nâda çün yem-i ‘ummân* [T: 3b; İÜ: 2a]

*Oldı hem çihl ‘azîzden mervî
Her birinden birer kelâm ey cân*

*Kim ola bunlarınla ‘âmîl anı
Şâhib-i erba‘în êde Yezdân*

Rahmet etsün Hudâ mü'ellifine
*Kim ederse du'â okuduğı **ân** [T: 3^a; İÜ: 3^b]*

Sadece revî harfî ile yapılan kafîyeye mücerred kafîye denir. Metinde mürdef kafîyeden sonra en çok tercih edilen kafîye çeşidi mücerred kafîyedir:

Ṭalib-i Haḡ olıgör sen ey gedâ
Kim seniñ maṭlûbuñ olmuşdur Hudâ

Sa'y edersen bulasın sen rāh-ı rāst
Olasın hem sâlikine pişvâ

Ger olursañ rûz ü şeb perhîzle
Kişver-i zühde olasın pâdişâ

Eyle ta'lîm-i kanâ'at nefsiñe
Olasın tâ şâhib-i kudret şehâ

Şâbir olursañ murâduñ bulasın
Olasın 'ıyş ü şafâda dâyimâ [T: 15^b; İÜ: 9^a]

Kayd harfinin bulunduğı kafîye mukayyed kafîyedir. Metinde bu kafîye çeşidi ile kafîyelenmiş beyitler de yer almaktadır:

Şâdik aqvâl ol hemîşe ey ahî
Olmağ istersen eger sen nîk-baht

Hem şahîhü'l-fi'l olursañ bulasın
Mülk-i devletde serây-ı tâc ü taht

Güşiş et kesb-i helâle rûz ü şeb
Mâlunğa katma harâmdan hiç laht

Ol güşâde-dest rûşen ehlünge
Anlara gösterme dest-i rû-yı saht [T: 14^b; İÜ: 9^b]

Tesis harfinin bulunduğu kafiye müesses kafiye denir. Metinde örnekleri bulunmaktadır:

Şāh  tse ri‘ayyete ri‘ yet
Anlar da  der aņa i  at

Şāh  tmese Şefkat   naşihat
Anlar da  utar rāh-ı hıy net

Őehinden ki rahım göre re‘ y 
Eylerler olar daħı em net

Őāhuŋ  adem nde c n v r rler
A‘d sına eyleyüp iħ net

Bil imdi Őeh  elünde imiş
Zill   ‘izz   hullet   ‘ad vet [T: 11^b; I : 7^b]

1.7.4. Redif

Metinde ek ve kelime düzeyinde rediflerin çoğunu Türkçe kelime ve eklerin oluşturduğu görülmektedir. AŞağıdaki beyit, metinde kullanılan kelime düzeyindeki rediflere örnektir:

N -maħalle m luŋı Şarf eyleme
Yerine Şarf eyle der-Şarf eyleme [T: 19^b; I : 11^b]

Metindeki rediflerin bir kısmı eklerle yapılmıştır:
Őamt   ‘uzlet tevekkül   ħursend
Dört kit buŋ bular me‘ n si

Bunları ħaŐlet  dinen  zine
Her s zinde ola me‘ n si

N sı koyup Ħaķa tevekkül  den
Ola b k  v c d-ı f n si

Şöyle ola 'azîz ol kimse

Her vücûduñ çü rûh-ı şânîsi [T: 4^b; İÜ: 3^b]

Bunların dışında metinde ek ve sözcüğün birlikte kullanılmasıyla yapılan redifler de mevcuttur:

Her vücûda ère hem cûduñ senüñ

Ola elde cümle mevcûduñ senüñ [T: 7^a; İÜ: 4^a]

1.8. Dil Özellikleri

Üç nüshası bulunan *Tecâribü'l-İnsân*'ın nüshalarından herhangi birinin müellif nüshası olduğuna ya da müellifin tashihinden geçip geçmediğine dair bir malumat bulunmamaktadır. Bu nedenle nüshalarda dikkat çeken bazı imla ve dil hususiyetlerinin müellifin mi müstensihin mi tasarrufu olduğu söylenememektedir.

Her iki nüshada da bazı kelimelerin harekelendirildiği görülmektedir. T. nüshasında 1^b-16^b arası harekelidir. İÜ. nüshasında ise harekeleme “derd (16^b), “hâfıkeyn (3^a)” gibi bazı kelimelerde yapılmıştır. Metinde yapılan bu hareketler, olası yanlış okumaların önüne geçmektedir.

Eser, 16. yüzyılda kaleme alınması sebebiyle Eski Anadolu Türkçesi ile klasik dönem Osmanlı Türkçesinin dil hususiyetlerini bünyesinde barındırır. Bu nedenle aynı kelimenin farklı telaffuzlarına, ünlü ve ünsüz harflerin kullanımındaki ikiliklere, arkaik kelime ve edatların kullanımına yer yer rastlanır. “eytmek”, “burtarmak” gibi arkaik kelimeler, -isar ise gelecek zaman ekinin kullanımı ve “birle” edatının kullanımı bu duruma örnektir (İÜ: 8^a; T: 13^a).

1.8.1. Ek Kullanımındaki Hususlar

Eklerin kullanımında 16. yüzyıl yazı dilinin özellikleri belirgin olarak görülse de Eski Anadolu Türkçesine ait bir ek olan gelecek zaman eki “-isar” / “-iser” (İÜ: 9^b; T: 17^b), (İÜ: 9^a; T: 15^b) de kullanılmıştır. Yine bazı ek ve kelimelerin kullanımında hem eserin yazıldığı dönemdeki kullanım şekli hem de Eski Anadolu Türkçesi

dönemindeki kullanım şekli birlikte görülmektedir. -lık, -lik eki ve “çok” kelimesinde bu tür bir kullanım mevcuttur. -lık, lik yapım ekinin “-lığ; -liğ” şekline “cahilliğe, ululuğa, bed-bahtlılığa” T nüshasında rastlanmaktadır. Eklerdeki ünlülerin kalınlık incelik açısından telaffuzunun nüshalarda farklılık göstermesi eserin istinsahlarının farklı dönemlerde yapılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Yine “kendüne” kelimesi İÜ nüshasında “kendüğe” şeklinde yazılmıştır [İÜ: 14^a; T: 27^b]. Yine “bed-bahtlığa” kelimesi İÜ nüshasında “bed-bahtlıge” şeklinde yazılmıştır [İÜ: 10^b; T: 16^a].

1.8.2. Eklerin Yazımındaki Farklılıklar

Eski Anadolu Türkçesinin bir özelliği olarak kelime sonundaki yönelme eki olan “-a,e” sesinin de “ e” (he) harfi ile değil “ı” (elif) harfi ile gösterildiği görülmüştür. “Nefsüne” kelimesinde bu durum görülür [T: 15^b; İÜ:9^a].

1.8.3. Farklı Saha Eklerinin Kullanımı

Metinde Türkçenin farklı sahalarından ekler de kullanılmıştır. Çağatay sahasındaki yönelme eki olan “-ge, -ga”; Azerî Türkçesindeki “gibi” anlamına gelen ve benzerlik edatı olarak kullanılan “tek/teg” bunlara örnektir.

1.8.4. Farsça Ekler

Metinde Farsçada kullanılan ekler de sıklıkla başvurulmuştur. Bu ekler ve metindeki yerleri aşağıda verilmiştir:

“Tâ” (İÜ: 2^a; T: 3^b), (İÜ: 3^a; T: 5^b), (İÜ: 4^a; T: 6^a), (İÜ: 5^b; T: 7^a), (İÜ: 5^a; T: 7^a), (İÜ: 9^a; T: 15^b), (İÜ: 9^a; T: 15^a), (İÜ: 10^a; T: 17^a), (İÜ: 11^b; T: 19^b), (İÜ: 11^b; T: 19^a), (İÜ: 12^b; T: 24^b), (İÜ: 13^a; T: 24^b), (İÜ: 14^b; T: 25^a) (İÜ: 15^b; T: 27^a), (İÜ: 17^b; T: 32^b), (İÜ: 17^a; T: 32^a);
“Bâ” (İÜ: 4^b; T: 6^b);

“ber” (İÜ: 7^a; T: 7^b).

1.8.5. Yazım Farklılıkları

Metinde aynı kelimenin vezin zarureti dışında farklı yazımlarına rastlanmaktadır.

“Kimse” (İÜ: 8a; T: 13a), (T: 4b; İÜ: 3b), (İÜ: 7b; T: 11b), (İÜ: 10b; T: 16a), (İÜ: 11b; T: 21a);

“kimesne” (T: 4b), (İÜ: 3b; T: 4a), (İÜ: 7b; T: 11a);

yohsa-yoksa (T: 10b; İÜ: 6b), (T: 10a; İÜ: 6a), (T: 17b; İÜ: 10b), (T: 19b; İÜ: 11b), (T: 26a; İÜ: 14a);

çok-çoğ (T10b; İÜ: 6b), (T: 20a; İÜ: 11a).

1.8.6. Ek fiil kullanımı

Metinde ek fiilin kullanımı noktasında farklılıklar görülmektedir. Ek fiil kimi yerlerde “i-mek” şekliyle kaleme alınırken kimi yerlerde “-i” nin düşmesi sonucu ikili bir kullanım görülür. Ek fiilin şartı olan “sen” bazı yerlerde (T: 4a; İÜ: 3b), (İÜ: 3a; T: 5b), (İÜ: 4b; T: 5b), (İÜ: 4a; T: 7b), (İÜ: 5a; T: 8b), (İÜ: 12b; T: 21b) “i-sen” şeklinde; ek fiilin şartı olan “miş” (İÜ: 7b; T: 11b) de “i-miş” şeklinde yazılmıştır. Ek fiilin kullanımındaki farklı yazımlara aynı kelime üzerinde nüshalarda da rastlanmaktadır. (İÜ: 4b; T: 5b)’de T nüshasındaki “iremezsen” kelimesi İÜ’de “İRmezisen” şeklinde ek fiilin “i-mek” şekli gösterilerek kaleme alınmıştır. Yine ek fiilin bildirme hali olan “dur/dür/dır/dir” “dört yerde “-durur” şekliyle yazılmıştır. “halâyık-durur” (T: 2a; İÜ: 2b), “olmuş-durur” (İÜ: 6a; T: 9b), “Hak-durur” (İÜ: 9a; T: 16b), “ehlinden-durur” (T: 31b; İÜ: 16a).

1.8.7. Edatlar

Metnin özellikle mensur kısımlarında Türkçe-Farsça edat ve bağlaçlara başvurulmuştur. Bu edatların başında en sık kullanılan eski bir Türkçe edat olan “birle” edatı gelmektedir. Metinde kullanılan diğer edatlar şu şekildedir: “ancılayın” (İÜ: 8b; T: 13b), “meger” (İÜ: 3a; T: 5b) (-sız/-siz anlamında), “velî” (İÜ: 4b; T: 6b) (İÜ: 13b; T: 24b), “ba’d-ez-an” (İÜ: 15b; T: 29b), “egerçi” (İÜ: 6a; T: 10a) (İÜ: 11a; T: 20a), “çün” (İÜ: 2b; T: 2b), (İÜ: 2a; T: 3b), (İÜ: 3a; T: 4a), (İÜ: 4a; T: 7b), (İÜ: 5b; T: 8a), (İÜ: 7a; T: 12b), (İÜ: 12a; T: 22b), (İÜ: 9b; T: 16b), (İÜ: 17a; T: 32a) (benzerlik edatı olarak); (İÜ: 15a; T: 29b), (İÜ: 15a; T: 29b), (İÜ: 9b; T: 16b), (İÜ: 16a; T: 31a) (için anlamında); (İÜ: 17a; T: 32a) (çünkü anlamında); “lik” (İÜ: 6a; T: 10b), (İÜ: 2a; T: 3b), (İÜ: 6a; T: 10a), (İÜ: 11a; T: 20a), (İÜ: 12b; T: 20a), (İÜ: 13b; T: 23b); “çü” (İÜ: 3b; T: 4b) (İÜ: 3a; T:

5^b), (İÜ: 5^a; T: 9^b), (İÜ: 7^a; T: 11^a), (İÜ: 10^b; T: 17^a), (İÜ: 10^a; T: 18^b) (benzerlik edati); “eger” (İÜ: 5^a; T: 9^b); “ger” (İÜ: 5^a; T: 8^b), (İÜ: 8^b; T: 13^b), (İÜ: 9^b; T: 14^b), (İÜ: 13^b; T: 23^a).

1.9. Üslup Özellikleri

Tecâribü'l-İnsân, bir nasihat-nâme olması nedeniyle didaktik tarzda kaleme alınmış bir eserdir. Didaktik yönünün ağır basması metnin sadeliğini de olumlu yönde etkilemiştir. Metnin dili, kullanılan Arapça-Farsça tamlama sıklığına ve kelime yoğunluğuna rağmen sadedir. Eser manzum-mensur bir yapı arz ettiğinden manzum kısımlarda redif ve kafiyelerle sağlanan ahenk, mensur kısımlarda seci sanatıyla yakalanmıştır. Seci sanatına başvuru kısımlarda Arapça-Farsça tamlamalı kelime yapısı daha yoğundur.

Vâhidî, metni kurarken öncelikle nasihatini vereceği şahsın genellikle bilinen unvanlarıyla övgüsünü yapmış sonra da secili bir ahenkle öğüdünü zikretmiştir. Devamında aynı öğüdü, çeşitli nazım şekilleriyle daha geniş bir bağlamda ele almış ve şiirsel bir yapıya kavuşturmuştur. Vâhidî'nin mensur kısımlardaki övgülerde dini şahsiyetleri esas aldığı dikkat çekmekle birlikte Yunan filozof ve bilginleri için “hekîm” unvanını kullandığı, devlet adamları içinse - İskender-i Zükarneyn dışında- herhangi bir hitap kullanmadan öğüdünü verdiği görülmektedir.

Vâhidî'nin bazı öğütlerinde sembolik bir üslup dikkat çekmektedir. Silah, at, kılıç, vezir gibi kelimeler Vâhidî'nin dünyasında farklı mefhumları karşılamaktadır. Batlamyus'un öğüdünün verildiği mensur kısım şu şekildedir:

Batlamyūs hekîm eydür dört nesne dört nesne birle hâcete gelür zîrek-ṭab' sultân vezîr-i dānâ birle eyü at tâziyâne birle merd-i dilîr eyü silâh birle eyü şemşîr zür-bâzû birle [T: 5-6a; İÜ: 4^b].

Yaradılışı sağlam sultanın bilgin vezirle, iyi atın iyi biniciyle, yiğit adamın iyi silahla, iyi kılıcın da onu tutabilecek güçlü bir kolla işe yarar hale geleceği söylenen bu nasihati Vâhidî şu şekilde

şirleştirmiştir:

[*Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün*]

‘Aqluñ kim ola vezîr-i dānā

Sen de olasın ŧeh-i tevānā

‘Aqluñ kim ola vezîr-i nā-dān

Sen ŧāhun ola bilādı vîrān

Esbe gerek oldı tāziyāne

Uğramıya ıssı tā ziyāne

Cismün senün esb-i nîk-revdür

Beş gün o dañı saña girevdür

Destün aña tāziyāne lā-reyb

Dest olmasa cismün ola bā-‘ayb

Olsa bir erün eyü silāhı

Cenginde bulur ol er felāhı

Bil saña silāh ma‘rifetdür

Merd olana ol eyü ŧifātdur

Bir merd-i dilîre hûb-ŧemşîr

Olsa éder ol neberdi²²⁰ çün ŧîr

Sen merd-i dilîr-isen zebānuñ

Olur saña tîğ-i hûn-feşānuñ²²¹

Kim sözde²²² senünle étse perhāŧ

Ur gerden-i cehlin²²³ ey qarındāŧ (T: 7^b; İÜ 4^b-4^a)

²²⁰ neberdi: merdi İÜ.

²²¹ feşān: fişānT.

²²² sözde: hünerde İÜ.

²²³ gerden-i cehlin: gerden-i cihānı: T.

Dışarıdan bakıldığında vezir, at, silah, kılıç gibi görünen bu hususlar Vâhidî tarafından sembolik olarak değerlendirilmiş ve manzum bir şekilde anlamları açıklanmıştır. Vâhidî'ye göre burada vezir aklı, at bedeni, silah bilgiyi, kılıç ise dili temsil etmektedir.

Aşağıdaki nasihat ise İftiyâgûres (Pisagor)'ten alınmıştır:

İftiyâgûres hekim eydür dört nesneden kişveristân tebâh
olur bî-‘adâlet emîrden ğaflet-i vezîrden nefrîn-i faķîrden
hıyânet-i debîrden [İÜ: 5^a; T: 9^b].

Ülkeyi yok olmaya sürükleyecek dört şeyi dile getiren bu nasihati, Vâhidî şöyle yorumlamıştır:

Ger ekl ü şürb ü nevme ki şâh étmese ‘adl
Emrâz bu vilâyet-i cismi harâb éder

‘Aqluñ vezîri kim éde efkâr bâtıla
Ma‘nâ ra‘iyyetine o nâ-ħak²²⁴ ğadâb éder

Nefrîni ol faķîrlerüñ âhirü’l-emir
Vérür hâlel memâlik-i cânı yebâb éder

Destüñ debîri kim ola hâyin yazar ğalať
Alup o mâl-ı şâhiyi yanlış hesâb éder

Sultân-ı cân kim ola bu ahvâlden habîr
Ba‘de harâbe Başra bulara ‘ikâb éder [T: 9^b-9^a; İÜ: 5^a-6^b].

Burada ülke, beden olarak düşünölmüş ve onun yöneticisinin (bedenin sahibi) yediğine içtiğine dikkat etmezse, haram şeylerden yardımcısı olan vezirini (aklını) kullanarak kaçınmazsa -can sultanın her ne kadar öfkelenirse de artık işe yaramayacağı- beden ülkesinin harap olacağı vurgulanarak devlet yönetimi hususunda verilen bir nasihat, sembolik bir şekilde şiirleştirilmiştir.

Tecâribü’l-İnsân, bir ahlak kitabı olduğu için Vâhidî eserinde âyet ve hadislerden iktibasta bulunmuş (T: 4^a; İÜ: 2^a), (İÜ: 9^a; T: 15^b);

²²⁴ nâ-ħak: tâ Ħak T.

bunun yanında deyim ve atasözlerine de yer vermiştir (İÜ: 6^a; T: 10^a). İktibası yapılan âyet ve hadislerin verilecek olan nasihatlere dinî bir zemin oluşturma amacıyla yapıldığı görülmektedir.

Vâhidî, birçok edebî sanata başvurursa da metnin esasını öğütler teşkil ettiğinden olumlu ve olumsuz bir arada göstermek adına tezat sanatından sıklıkla yararlanmışır. Teşbih ve tenasüp yoğun olarak kullanılan diğer sanatlardır. Bunun yanında yer yer kullanılan cinas sanatı da metinde dikkat çekmektedir. Aşağıda metinde kullanılan edebî sanatlardan örnekler yer almaktadır:

Tezat

Helâl-harâm

Hem helâlîrle cimâ'ı kıl kalîl

Uyma gösterme harâmî nefsiñ âz [İÜ: 8^b; T: 15^b]

Gece-gündüz

Şâkir-i ni'met olursañ rûz u şeb

Ni'metiñ efzûn êde her demde Rab [İÜ: 13^a; T: 24^a]

Cinas

Esbe gerek oldı tâziyâne

Ugramıya ıssı tâ ziyâne [İÜ: 4^a; T: 6^a]

Teşbih

Cismüñ seniñ esb-i nîk-revdür

Beş gün o dahı saña girevdür [İÜ: 4^a; T: 6^a]

Tenasüp

Vêr her vucûda kıddi kadar cûd hil'atın

Şehler serinde pâyuñı çün efser-i zer êt [İÜ: 3^a; T: 4^a]

III. Bölüm

Tecâribü'l-İnsân

1. Nüsha Özellikleri

Tecâribü'l-İnsân'ın bilinen üç nüshası bulunmaktadır: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 3077 (İÜ.), İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi MR 918 (T.), Gazi Hüseyin Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 1329/8 (GH.).

1.1. İstanbul Üniversitesi Nüshası (İÜ.)

Nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 3077'de *Tecâribü'l-İnsân* adıyla kayıtlıdır.

Başı:

Be-nâm-ı Hudâ-yı mihrîbân u bahşende hamd-i bî-hadd ol
bîr ü bâra kim bir fermânı birle on sekiz biñ cihânı peydâ
kıldı

Sonu:

Tamâm oldı bi-ḥamdillâh risâle
Oḳuyan ere fürkatden vişâle

Sırt kahverengi olup siyah deri ciltle kaplıdır. Eser 27 varaklık mecmuanın 2-17 varakları arasında yer almaktadır. Yazmanın iç kapağının a yüzünün sol üst köşesinde “saḥîḥ” ibaresi bulunmaktadır. Bu da yazmanın istinsah edilmiş olduğunu göstermektedir. Eserde nasihatleri verilen şahıs adları ve her mensur nasihatten sonra yer alan şiirlerin nazım şekillerinin başlıkları kırmızı mürekkeple, metinler ise siyah mürekkeple yazılmış olup cetvel bulunmamaktadır. Her varakta ortalama 15 satır yer almakta, varaklar arasında rekabe kaydı bulunmaktadır.

Mecmuada 18^a-22^b arasında *Risâle-i Büzürcmîhr*; 22^a-24^a arasında “*ez-Risâle-i Ulemâ Fuzalâ Fermûdend*” başlıklı biri Türkçe biri Farsça iki

risâle bulunmaktadır. 25^a-26^b arasında ise Hz. Muhammed'in iki hadisiyle Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya ait sözler yer almaktadır.

1.2. Topkapı Nüshası (T.)

Nüsha, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi MR 918'de *Tecâribü'l-İnsân* adıyla kayıtlıdır.

Başı:

Be-nâm-ı Hudâ-yı mihribân u bahşende hamd-i bî-ḥadd ol
bîr ü bâra kim bir fermânu birle on sekiz biñ cihânu peydâ
kıldı

Sonu:

Bi-ḥamdillâh tamâm oldı risâle
Oḳuyan ère fürkatde vişâle

Siyah deri ciltle kaplı. Ön ve arka kapağında çift zencirek, şiraze üzerinde bir arma bulunmaktadır. İlk ve son üç varak boş olup metin, 6-37. varaklar arasında yer almaktadır. Metinde siyah mürekkep kullanılmıştır. Sayfalardaki satır ortalaması 11'dir.

Eserin zahriyesinde "Vâhidî Tecâribü'l-İnsân" yazmakta olup eski tasnif numarası (647/22091) ve yeni kütüphane numarası (918) bulunmaktadır. Harekeli olarak kaydedilen metinde, yer yer tashihler ve bazı kelimelerin anlamlarını içeren haşiyeler bulunmaktadır. Metinde bazı kelimelerin altı kırmızı mürekkeple çizilmiş ve anlamları verilmiştir. Kullanılan siyah mürekkebin tonlarının farklılığına bakılarak bu ilavelerin metne sonradan eklenmiş olduğu söylenebilir.

1.3. Gazi Hüsrev Nüshası [GH.]

Gazi Hüsrev Kütüphanesi 1329/8'de bir mecmuanın içinde *Pend-nâme-i Vâhidî* adıyla kayıtlıdır.

Başı:

ḥamd-i bî-ḥadd ol bîr ü bâra kim bir fermânu birle on sekiz
biñ cihânu peydâ kıldı...

Sonu:

Tamām oldı bi-ḥamdillāh risāle

Oḳuyan ʿere fürḳatden viṣāle

Nüsha, dört buçuk varak olup her sayfada ortalama 23 satır bulunmaktadır. Başlıklar kırmızı mürekkeple satırlar siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Yazma *Tecaribü'l-İnsân*'ın mensur kısımlarını içermektedir.

2. Metin Tesisinde Kullanılan Yöntemler

Metinde nâsıhların mensur biçimde verdikleri nasihatlerden sonra gelen manzum bölümler numara verilerek gösterilmiş, her bir beyit ayrıca numaralandırılmıştır. Her bir manzum bölümün vezni ve nazım şekli belirtilmiştir. Bunlardan nazım şekilleri, metinde doğru verilmeyenlerin nazım şekilleri olması gereken şekilde yazılmış ancak dipnotta ilgili nüshada verilen nazım şekli belirtilmiştir. İÜ. nüshasında bölüm başlığı yerine kullanılan “der-âgâz, emmâ-ba'd” gibi ifadelerde ve nâsıhların isimlerinde farklı tonda bir siyah mürekkep kullanılmıştır. Metinde nüshaların varak ve sayfa numaraları metin üzerinde köşeli parantezle gösterilmiştir.

Metin tenkidine İÜ. ve T. nüshaları dahil edilmiş, GH nüshası *Tecâribü'l-İnsân*'ın sadece mensur kısımlarını içerdiğinden metin tenkidinin dışında bırakılmıştır. Metin tenkidinde nüshaların ihtilafa düştüğü noktalar dipnot verilmek suretiyle ilgili varak numarası belirtilerek işaret edilmiş, değerlendirmeye tabi tutulan iki nüshadan herhangi biri temel alınmamış, ihtilafli yerlerde anlam, kafiye ve vezin açısından en uygun nüshanın metni esas alınmıştır.

Metinde vezin açısından müdahale zarureti bulunan yerlerdeki ilaveler köşeli parantez içerisinde tarafımızca yapılmıştır. Yine vezinde hata bulunan beyit ve mısralar ilgili yerde dipnot verilmek suretiyle belirtilmiştir.

Metinde geçen âyet ve hadis iktibasları italik biçimde verilmiş ve anlamları dipnot verilmek suretiyle açıklanmıştır. Yazım hatası bulunan ve müstensih tarafından düzeltme işlemi yapılan noktalar da ilgili yerlerde orijinali verilmek suretiyle belirtilmiştir. Metindeki nâsıhların adlarının geçtiği yerde dipnot verilmek suretiyle

açıklamalar kısmına yönlendirilerek hayatları hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Vezin gereği yapılan ünlü düşümleri-“k’ola, n’ola” gibi- kesme işaretiyle ayrılmıştır.

Cümlelerin ve özel isimlerin ilk harfleri büyük yazılmıştır. Bunun dışında metinde noktalama işareti kullanılmamıştır.

Metindeki atıf vavları, önceki kelimenin son harfiyle kalınlık ve incelik uyumu gözetilerek ve bu harfin sessiz-sesli ya da uzun ünlü olması dikkate alınarak “u, ü, vü” şeklinde verilmiştir.

“-ıla/-ile” edat ve bağlacı vezin ve varsa metindeki harekelemenin gereği olarak “-ıla” ya da “-la” şeklinde okunmuştur. Yine ek fiilin “-i-mek”li kullanımında da aynı husus gözetilmiştir.

“Kâinât, dâim, kâim” gibi kelimelerde olması gereken hemze yerine metinde “y” harfi kullanıldığı için (bu kelimeler “kâyinât, dâyim, kâyim” şeklinde metne sadık kalınarak çeviri yazıya aktarılmıştır.

Birinci tekil şahıs ekinde yuvarlaklaşmaya dikkat edilerek ek, “-um, -üm” şeklinde okunmuştur. Metinde Arapça ve Farsça tamlama kurallarına uyulmuş, Arapça Farsça ön ve son eklerin yazımında birlik sağlanmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

Vâhidî mahlaslı bir müellife ait *Tecâribü'l-İnsân*, kırk kadar seçkin insanın dörtlü hususlar şeklinde söylediği nasihatlere ve o nasihatlerin manzumlştırılmış biçimlerine dayanmaktadır. Eserin müellifinin şu ana kadar kimliği tespit edilememiştir. *Tecâribü'l-İnsân* ve onun atfedildiği diğer eserler, mahlas benzerliğinden ve tezkirelerdeki müselnel hatalı bilgi aktarımlarından dolayı 16. asırda yaşamış, ulema sınıfının mensubu Abdülvâhid Vâhidî'ye (1540?-1577) atfedilmiştir. Abdülvâhid Vâhidî'nin yaşadığı tahmin edilen tarihler dikkate alındığında *Tecâribü'l-İnsân*'ın Vâhidî'nin doğum tarihinden önce kaleme alındığı sonucuna varılmıştır. *Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab*, *Saâdet-nâme*, *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*, *Cinânü'l-Cenân*, *Gülistân*, *Dürc-i Lugat* Vâhidî'nin diğer eserleridir. Gazi Hüsrev Kütüphanesi 1329/8'de "Pend-nâme-i Vâhidî" adlı Vâhidî'ye ait 5 varaklık bir eser bulunmakla birlikte yaptığımız inceleme sonucunda bu eserin *Tecâribü'l-İnsân*'ın sadece mensur kısımlarını içeren bir nüshası ya da bir ön denemesi olduğu sonucuna varılmıştır.

Tecâribü'l-İnsân'ın Vâhidî adlı müellife aidiyetine tezkire bilgileri, mukaddime verileri ve içerik-üslup karşılaştırması gibi yollarla ulaşılmıştır. Vâhidî'nin eserlerinden *Dürc-i Lugat* bir sözlük olduğundan, *Gülistân* dağınık bir kompozisyon düzeni bulunduğundan, *Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab* ise konu olarak farklılık arz ettiğinden karşılaştırmaya dahil edilmemiştir. Yapılan inceleme sonucunda Vâhidî'nin bilinen eserleri *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*, *Saâdet-nâme*, *Cinânü'l-Cenân*'da dil ve üslup özellikleri açısından *Tecâribü'l-İnsân*'la aralarında çok sayıda benzer özellik olduğu görülmüştür. Bu verilerden ve eserlerin mukaddimesinde kullanılan mahlastan hareketle zikredilen eserlerin ve *Tecâribü'l-İnsân*'ın aynı Vâhidî'ye ait olduğu kanaatine varılmıştır.

Tecâribü'l-İnsân'ın ele aldığı konu ekseninde kaleme alınan ve *Tecâribü'l-İnsân* ile büyük oranda benzeşen başka nasihat-nâmelerin varlığı eserin telif mi tercüme mi olduğu noktasında şüphe uyandırmaktadır. Özellikle 16. asırda kaleme alınmış Kâtip Ali Efendî'nin *Pend-nâme* ve Yavuz Sultan Selim dönemi hattatlarından Abdülvâhid Meşhedî'nin istinsah ettiği *Ticâretü'l-İnsân* adlı eserler,

Tecâribü'l-İnsân ile karşılaştırıldığında birkaç istisna dışında aynı şahısları içerdikleri, aynı üslupla benzer nasihatleri verdikleri ve bu nasihatlerin sıralamalarının dahi aynı olduğu görülmüştür. Bu nedenle *Tecâribü'l-İnsân* ve diğer iki eserin ortak bir kaynağa dayandığı ancak *Tecâribü'l-İnsân*'ın mensur kısımları diğer iki eserle benzeşmekle birlikte yapılan manzum ilavelerle genişletildiği ve telif hüviyeti kazandığı kanaatine varılmıştır.

Tecâribü'l-İnsân, sonuna düşülen tarih beytinden hareketle 942/1535-36 tarihinde kaleme alınmış olup 36 nâsıhın dörtlü hususlar şeklinde söylenmiş kırk iki nasihatini içermektedir. Eserde Hz. Muhammed'in üç, Hz. İsâ, İmam Cafer-i Sâdık, İmam Zeyne'l-Âbidîn ve Bâyezid-i Bistâmî'nin ikişer nasihati bulunmaktadır. Bunlar dışında Cemâleddin adlı bir şahısla İskender ve Abdullah Ensârî'nin nasihatleri onlu hususlar şeklinde verilmiştir. Bu haliyle eserdeki nâsıh sayısı 38'e, verilen nasihat sayısı ise 45'e çıkmaktadır. Eserde nasihati verilen kişilerden sadece Birehmen-i Hindî ve Cemâleddin hakkında bilgi bulunamamıştır.

Tecâribü'l-İnsân'da verilen nasihatler konu başlığı olarak tasnif edildiğinde dinî nasihatler, yönetimle ilgili nasihatler, faydalı ve iyi şeyler, faydasız ve kötü şeyler şeklinde bir başlıklandırma ortaya çıkmaktadır. Eserde yöneticilere verilen saltanatın devamı ve adaletle ilgili nasihatler siyâset-nâme türüyle ilgili olsa da sebep-i telifte eserin umuma hitaben kaleme alındığının bildirilmesi, nasihat-nâme olarak adlandırılmasını gerektirmektedir.

Eserde farklı nazım şekilleri kullanılmıştır. Tespitlerimize göre eserdeki 46 şiirin 26'sı kıta; 21'i mesnevi; 3'ü nazm şekliyle kaleme alınmıştır. Bununla birlikte İÜ. nüshasında nazım şekli farklı olan şiirlere de nazm başlığı verildiği tespit edilmiştir. 46 şiirin 22'si remel bahrinin *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla; 9'u hafif bahrinin *Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* (*Fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*) kalıbıyla; 7'si muzârî bahrinin *Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* kalıbıyla; 4'ü hezec bahrinin *Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla; 3'ü remel bahrinin *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla; 1'i de remel bahrinin *Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla kaleme alınmıştır.

METİN
TECĀRİBÜ'L-İNSĀN

[T:2^b; İÜ: 2^b]

Be-nām-ı Hüdā-yı mihribān u bahşende²²⁵ hamd-i bî-hadd ol bîr
ü bāra kim bir fermānı birle on sekiz bin cihānı peydā kıldı senā-yı bî-
'add²²⁶ ol Kirdgāra²²⁷ kim dört muhālif nesne birle kālīb-ı insānı
hüveydā eyledi bu kafes-i kālīb-ı çār-dīvār ü şeş-cihet içre murğ-ı cānı
beş gün bu yedi kat felegün mihmānı etdi kıt'a²²⁸

[Fe'ilātün mef'ilün fe'ilün]

Çār tab'-ı muhālif ü ser-keş
Oldılar penc rüz çün dem-sāz [T: 2^a]

Bunlaruñ ger biri ola gālib
Eyler ol demde murğ-ı cān pervāz

Tuħfe-i²²⁹ taħiyāt-ı bî-nihāye²³⁰ rûh-ı pāk-ı **Muħammed**
Muštafā şallallāhu 'aleyhi veselleme olsun ki icād-ı dünyāya sebep
olmuşdur dürüd-ı bî-gāye āline çār-yār-ı bā-şafāya ki ahyār-ı halāyık-
dururlar rıdvānu'llāhi 'aleyhim ecma'in²³¹ kıt'a²³²

[Mef'ülü fā'ilātü mef'ilü fā'ilün]

Beş gün muşāhib olmağla²³³ cān Muštafāsına
Bu āb ü hāk ü āteş ü bād oldı çār-yār

Bu mülk-i cisme oldı nizām intizām içün
Nā-çār birbirine bu ezdād-ı çār-yār [T: 3^b]

²²⁵ Be-nām-ı Hüdā-yı mihribān u bahşende: - T.

²²⁶ 'add: 'aded İÜ.

²²⁷ Kirdgāra: kerīme İÜ.

²²⁸ kıt'a: -T.

²²⁹ tuħfe: tuħaf T.

²³⁰ bî-nihāye: bî-gāye İÜ.

²³¹ rıdvānu'llāhi 'aleyhim ecma'in: - İÜ.

²³² kıt'a: rubā'ī T.

²³³ beş gün muşāhib olmağla: tā beş muşāhib olmağla: İÜ.

Ammā-ba'd bu efkar-ı fuḳarā vü ez'af-ı zu'afā Vāhidī-i [İÜ: 2^a] şeydā²³⁴ ba'zı kelimāt-ı mürselīnden ve selāḫinden²³⁵ ve neşāyih-i 'ulemādan ve ḥükemādan tecārib-i fuḫalādan ve 'uḫalādan cem' edüp endek güftārla ma'nā-yı bisyārla edā eyledi ve cā-be-cā ebyāt-ı ma'nā-dār-ile mücellā kıldı tā her kim ki kırā'at ede te'emmül birle diḳḳat eyleye ve tecrübe kıla dünyāda bih-rüz ü 'uḫbāda pīrüz²³⁶ ola inşā'allāhu te'ālā **kıḫ'a**²³⁷

[Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Bu murabba' kelām olan kitebün

Oldı nāmu Tecāribü'l-İnsân

Cüssede gerçi kaḫtre tek görünür

Līk ma'nāda çün yem-i 'ummān [T: 3^a]

Oldı hem çil 'azīzden mervī

Her birinden birer kelām ey cān

Raḫmet etsün Ḥudā mü'ellifine

Kim ederse du'ā oḫduḡı ān

Kim ola bunlaruḡla 'āmil anı

Şāhib-i erba'īn ede Yezdān

Der-āḡāz-ı İn Kitāb²³⁸ Ḥaḫḫ subḫānehū ve te'ālā kemāl-i luḫfından buyurur ki dört kütüb-i semāviyyeden her kim ki dört kelimeyi evrād²³⁹ edinse dünyāda 'uḫbāda ber-murād ola Tevratdan

²³⁴ şeydā: - T.

²³⁵ mürselīnden İÜ.

²³⁶ pīrüz: bī-rüz T.

²³⁷ kıḫ'a: - T.

²³⁸ Der-āḡāz-ı İn Kitāb: - T.

²³⁹ evrādı vird: evrād İÜ.

men ani'a ebi'a ²⁴⁰. Zebürdan *men amete nec *²⁴¹ İncilden *men i'tezele seleme*²⁴² ur' ndan *ve men yetevekkel 'alall hi fe huve asbuh *²⁴³ [ : 3^b]

[Fe'ilatün mef 'ilün fe'ilün]

amt   'uzlet tevekkül   ursend
Dört kit bu bular me' nisi [T: 4^b]

Bunlar  alet  dinen²⁴⁴  zine
Her s zinde ola me' nisi

N s  oyup aa tevekkül  den
Ola b k  v c d-ı f nisi

 yle ola 'aziz ol kimse
Her v c du   r h-ı  nisi

Ol sult n-ı enbiy  a'n  habib-i ud  **Muammed Mutafa** alav tull hi 'aleyhi ve sel m h  buyurur ki bir kimse²⁴⁵ bu dört nesne birle olsa d ny da d nd r olup 'ömri baından ber-urd r ola 'ub da mer tib-i ' liyye bulup v sil-ı env r-ı did r-ı Kirdg r ola **it'a**²⁴⁶

[Mef 'ilün mef 'ilün fe'ulün]

Biri bu kim ola emr-i ud da
 de s nnetler m hem o ri' yet

²⁴⁰ "Kanaat eden doyar" anlamına gelir. Tevrat'taki: "Kanaat eden doyar, tamah edense alalır."  yetinden iktibastır. Mehmet Yılmaz (2008). *Kültürümüzde Arapa ve Farsa Asillı Vecizeler S zl g  1-2*, İstanbul: Sütun Yayınları, s.644.

²⁴¹ "Dilini tutan kurtulur." Anlamındaki hadistir. (Tirmizi, Kıy met 50/1250). Metinde Zeb r'dan bir  yet olduu ifade edilse de kaynaı bulunamadı.

²⁴² "Uzleti yeqlen kurtulur." anlamındaki İncil  yetidir. Mehmet Yılmaz (2008). *Kültürümüzde Arapa ve Farsa Asillı Vecizeler S zl g  1-2*, İstanbul: Sütun Yayınları, 640.

²⁴³ Tal k s resinin 3.  yetinden iktibastır. "Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter." anlamındadır. (et-Tal k 65/3).

²⁴⁴  dinen:  dersen   .

²⁴⁵ kimse: kimesne T.

²⁴⁶ it'a: - T.

Murâdı 'aksin êde nefsinüñ hem
Hem ola zikre ol meşgûl gâyet [T: 4^a]

Ol pâdişâh-ı hâfîkeyn ya'ni İskender-i Zü'l-karneyn²⁴⁷ buyurur
kim salţanat dört nesne birle kıyım olur vü revnaķ-ı dâyim bulur
sulţân olan kimesne 'adl ü dâd üzre câzim cihan-gîr olmaķda 'âzim
umûr-ı memleketde²⁴⁸ hâzim fermân-ı Yezdânî üzre mülâzım ola
nazm

[Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün]

Ger mülk-i cisme mâlik isen şimdi husrevâ [İÜ: 3^a]
Şîrîn kelâmuñ-ile kulübı musahhar êt

Vêr her vücûda kıaddi kıadar cüd hil'atın
Şehler serinde pâyuñ çün efser-i zer êt²⁴⁹

Nüşirevân gibi yedi iklîme şâhsañ
Ye'cûc-ı zulme 'adlünjı sedd-i Sikender êt [T: 5^b]

Bâb-ı edâ-yı emr-i Hudâya mülâzım ol
Ser vêr o derde kendünjı cehd ile server êt

Aristoğâlis²⁵⁰ hekim eydür dört nesnenüñ huşulı muhâldür
meger dört nesne birle salţanat êtmek olmaz meger 'adâlet birle
düşmeni def' eylemek olmaz meger meşveret birle gönjüller şayd
êtmek olmaz meger mülâyemet birle murâda êrişmek olmaz meger
mezellet birle **nazm**²⁵¹

[Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Şâh-isen mülk-i tende âd eyle
Ya'ni şürb ü ekilde dâd eyle

²⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁴⁸ memleketde: memâlike T.

²⁴⁹ efser-i zer êt: efser êt İÜ.

²⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁵¹ Nazım şekli Mesnevidir.

Tā ki her demde ten-dürüst olasın
Ceng-i nefsi adūda cüst olasın

Ḥor ü ḥvābuḡda dād étmez-isenḡ
Kişver-i tende ād étmez-isenḡ [T: 5^a]

Saḡa nefsi ‘adū olur ḡālib
Kaşđ eder cān metā‘ına ḡālib

Def‘ine cān-ile müşāvere kıll
Ol ‘adūnuḡ yerin muḡāḡara kıll

Hīḡ yüz vërme zīr-i dest eyle
Ḳademünđe çü ḡāk pest eyle

Ḥaḡer-i cev‘-ile anı kıtl ét
Cānuḡa yegdür öldüḡi ol it [İÜ: 4^b]

Meskenet birle eyle şayd-ı kıllüb
Ḥabl-ı ḡub birle eyle kıyd-ı kıllüb

Ermez-isenḡ²⁵² murāda şabr eyle
Künc-i fürkıatde nefse cebr eyle

Destünj erdükçe zeyl-i maķşūda
Ėdesin ḡamd ü şükri ma‘būda

Boķrāḡ²⁵³ ḡekīm eydür dört nesne salḡanatı şaķlar²⁵⁴ diyānet-i
pāk vezīr-i emīn ü ḡüb-idrāk her kārđan cezm étmek aḡyārđan ketm-
i ‘azm étmek [T: 6^a] kıḡ‘a²⁵⁵

²⁵² éremezsenḡ; érmezisenḡ; İÜ.

²⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁵⁴ şaķlar: ḡıfz eyler T.

²⁵⁵ kıḡ‘a: -T.

[Fe'ilatün mefâ'ilün fe'ilün]

Şehr-i dînünde şāh olam dersen
Cân-ile dilde kıl 'aķıderi pāk

Cānuŗa 'aķluŗı vezīr eyle
Ger olursa emīn ü ħūb-idrāk

Ba'd ez-ān her işünde ħākım ol
Cünd-i efkārıń ola hem çālāk

'Azm kıl nefsinüń vilāyetine
Velī bildürme yürı ol bī-bāk

'Azmüńi düşmenüń ki bilmeyicek
Ġālib olursın aŗa ol derrāk

Batlamyūs²⁵⁶ ħekīm eydür dört nesne dört [T: 6^b] nesne birle
ħācete gelür zīrek-ŗab' sultān vezīr-i dānā birle eyü at tāziyāne birle
merd-i dilīr eyü silāħ birle eyü şemşīr zūr-bāzū birle **meşnevi**²⁵⁷

[Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün]

'Aķluŗ kim ola vezīr-i dānā
Sen de olasın şeh-i tevānā

'Aķluŗ kim ola vezīr-i nā-dān [İÜ: 4^a]
Sen şāhun ola bilādı vīrān

Esbe gerek oldı tāziyāne
Uġramıya ıssı tā ziyāne

Cismüń senün esb-i nīk-revdür
Beş gün o daŗı saŗa girevdür

²⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁵⁷ meşnevi: - T.

Destün aña tâziyâne lâ-reyb
Dest olmasa cismün ola bâ-‘ayb

Olsa bir erün eyü silâhı
Cenginde bulur ol er felâhı

Bil saña silâh ma‘rifetdür
Merd olana ol eyü şifâtdur

Bir merd-i dilîre hûb-şemşîr
Olsa éder ol neberdi²⁵⁸ çün şîr [T: 7^b]

Sen merd-i dilîr-isen zebânun
Olur saña tîğ-i hûn-feşânun²⁵⁹

Kim sözde²⁶⁰ senünle étse perhâş
Ur gerden-i cehlin²⁶¹ éy qarındâş

Sokrât²⁶² hekîm eydür salţanatun şebâtı dört nesne birledür
‘azîmet-i tamâm ‘adâlet-i devâm şecâ‘at der-intikâm sehvâvet bâ-hâş u
‘âm **meşnevî**²⁶³

[Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

Kaşd-ı tām ét işde sen éy pāk-zāt
Mülk-i tende salţanat bulsun şebāt

Olsun aḥvālünde ‘adlün ber-devām
Olasın tā sen şehā şāh-ı tamām

²⁵⁸ neberdi: merdi İÜ.

²⁵⁹ feşân: fişânT.

²⁶⁰ sözde: hünerde İÜ.

²⁶¹ gerden-i cehlin: gerden-i cihânı: T.

²⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁶³ meşnevî: - T.

İntikâm etmekde nefse ol seçî'
Bula rûhuñ cāy çün 'İsî refî' [T: 7^a]

Her vucûda ére hem cûduñ senüñ
Ola elde cümle mevcûduñ senüñ [İÜ: 5^b]

Olasın tā mülk-i tende pâdişâh
Ola her 'uzvuñ saña hayl ü sipâh

Erdişîr-i Bâbek²⁶⁴ eydür salţanat-ı devletüñ aşlı dört nesnedür
vezir-i kâr-dânî te'yîd-i âsmânî müşîr-i cihân-dîde debîr-i pesendîde
meşnevî²⁶⁵

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Devletüñ aşlı budur éy şehr-i yâr
Kim ola bahtuñ saña her lahzâ yâr

Hem éde 'aqluñ senüñ rây-ı şavâb
Tâ vére şavr-ı vezâretde cevâb

Hem ola dîden cihân-dîde müşîr
Ola hem destüñ pesendîde debîr [T: 8^b]

Böyle olursañ bu milke şâhsın
Âsmân-ı cân ü dilde mâhsın

Ol âsmân-ı çehârüm²⁶⁶ üzre mâh ya'ni 'İsî²⁶⁷-i rûhullâh 'aleyhi's-
selâm buyurur ki dört nesne âdemînüñ necâtıdır ve sebep-i şıhhat-ı
hayâtıdır az yemek az uyumağ az söylemek az eylemek²⁶⁸ ya'ni
cimâ'ı helâl-ile²⁶⁹ kıt'a²⁷⁰

²⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁶⁵ meşnevî: - T.

²⁶⁶ çehârüm: çârüm İÜ.

²⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁶⁸ eylemek: içmek İÜ.

²⁶⁹ ya'ni cimâ'ı helâl-ile: - İÜ.

²⁷⁰ kıt'a: - T.

[Fā'ilatün fā'ilatün fā'ilün]

Şihhat istersen eger²⁷¹ ey ādemī
Ekl ü şürb ü nevmüni āz eyle āz

Hem helālünle cimā'ı kıl kalīl
Uyma gösterme harāmī nefsün āz [T: 8^a]

Her²⁷² marazdan bula hem cismün necāt
Bulasın maḳdūr-ise 'ömr-i dirāz

Ten-dürüst olup sebük-rūḥ olasın
Çün Mesīḥ-i pāk-bāz ü ser-firāz [IÜ: 5^a]

Yine ol 'aleyhi's-selām buyurur ki bende-yi bī-çāre dergāh-ı
Kirdgāra dört nesne birle erişür terk-ile tecrīd-ile 'uzlet-ile ḳanā'at-ile

[Mef'ülü fā'ilatü mefā'ilü fā'ilün]

Dergāh-ı Haḳḳa ḫalib isen ey melik eger
Terk eyle tāt u taḫt u zerrīn-libāsı sen

Gir bir 'abāya yā nemedede 'ārif ol yūri [T: 9^b]
Zerrīn-libāsdan eyü gör bir pelāsı sen²⁷³

Tecrīd ihtiyār édüp aza ḳanā'at ét
Dünyāyı bir yaḫa ḳo bir yaḫa nāsı sen

Bu vech-ile eger édesin 'uzlet-i tamām
Her zülmetün çü mihr olasın rüşenāsı sen

Mevlā daḫı seni ḳapusında ḳabül éde
Belk'olasın niçe ḳuluḫ muḳtedāsı sen²⁷⁴

²⁷¹ eger: eşit T.

²⁷² her: hem T.

²⁷³ Gir bir 'abāya yā nemedede 'ārif ol yūri
Zerrīn-libāsdan eyü gör bir pelāsı sen : - IÜ.

²⁷⁴ Mevlā daḫı seni ḳapusında ḳabül éde

İftiyâgüres²⁷⁵ **hekîm** eydür dört nesneden kişveristân²⁷⁶ tebâh olur bî-‘adâlet²⁷⁷ emîrden gaflet-i vezîrden nefrîn-i fakîrden hıyânet-i debîrden **kıt‘a**

[*Mef‘ülü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün*]

Ger ekl ü şürb ü nevme ki şâh etmese ‘adl
Emrâz bu vilâyet-i cismi harâb eder [T: 9^a]

‘Aklıñ vezîri kim êde efkâr bâtıla
Ma‘nâ ra‘iyyetine o nâ-ğak²⁷⁸ gadâb eder

Nefrîni ol fakîrlerün âhirü’l-emir
Vêrür hâlel memâlik-i cânı yebâb eder [İÜ: 6^b]

Destün debîri kim ola hâyin yazar ğalať
Alup o mâl-ı şâhîyi yanlış hesâb eder

Sultân-ı cân kim ola bu aĥvâlden ĥabîr
Ba‘de harâbe Başra bulara ‘ıķâb eder

Re‘y-i Hind²⁷⁹ **eydür** dört gürüh birle müdarâ eylemek ĥübdur²⁸⁰ sitem-kâr²⁸¹ birle üstâd-ı [T: 10^b] ĥüşyâr birle nikû-kâr yâr birle merdüm-i bîmâr birle **kıt‘a**

[*Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün*]

Nâgehân olsañ muřâĥib bir şeh-i bed-kâr-ile
Kıl müdarâ lîk sa‘y et olıĝor andan cüdâ

İĥtirâz et hem daĥı sen merdüm-i ĥüşyârdan
Her ne söylerse belî de yoĥsa görürsin belâ

Belk’olasın niçe ĥuluñ muĥtedâsi sen : - T.

²⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁷⁶ kişveristân: kişver-i şâh T.

²⁷⁷ bî-‘adâlet: bî-‘dâdî T.

²⁷⁸ nâ-ğak: tâ Ĥak T.

²⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁸⁰ müdarâ eylemek ĥübdur: müdarâ eylen İÜ.

²⁸¹ sitem-kâr: sitem-ger T.

Bir dahı bir merdüm-i bīmāra varursañ eger²⁸²
Çoğ oturma hem ne isterse oşun de dēme lā

Bir dahı bu bir nikū-kāruñ olursañ hem-demi
Luţf u ihsānuñ ne denlü var-ise göster aña [İÜ: 6^a]

Bu naşīhatler bize k'olmuş-durur²⁸³ eslāfdan [T: 10^a]
Eşidüp şutarsañuz hoş ben size dēdüm helā²⁸⁴

Kisrā²⁸⁵ **eydür** dört nesneye şurū' eylemek muhāţaradur sulţān
hizmetinde olmak gümān-ile zehr şatmak 'avratlara sır söylemek
düşmenlere i'timād eylemek kıţ'a²⁸⁶

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Sūd bī-haddür egerçi hıdmet-i sulţānda
Aşşısından līk artuğdur ziyānı ey veled

Degme bir ādemle olma hem-nişin ü hem-nefes
Ādemī var zehr-i kātildür zebānı ey veled

Sırruñ şakla be-ğāyet söyleme 'avratlara
Ēdeler yoğsa²⁸⁷ hemān şāyi' bil anı ey veled [T: 11^b]

'Ākıl isen bu 'adū nefse sen etme i'timād
Atma girdāb-ı helāke cism ü cānı ey veled

²⁸² varursañ eger: varsañ görmege T.

²⁸³ bize ki olmuş-durur: ki olmuş-durur bize T.

²⁸⁴ helā T.

²⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁸⁶ kıţ'a: - T.

²⁸⁷ ēdeler yoğsa: erlere vēr ne T.

Birehmen-i Hindî²⁸⁸ eydür şart-ı ri'yyet dört nesnedür²⁸⁹ tâ'at
naşîhat şefkat emânet **meşnevî**²⁹⁰[İÜ:7^b]

[Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün]

Şâh étse ri'yyete ri'âyet
Anlar da éder²⁹¹ aña itâ'at

Şâh étmese şefkat ü naşîhat
Anlar da tutar râh-ı hıyânet

Şehden ki raḥim göre re'âyâ
Eylerler olar daḥı emânet

Şâhuñ kademinde cân vürürler
A'dâsına eyleyüp ihânet

Bil imdi şehâ elünde imiş
Zıll ü 'izz ü hullet ü 'adâvet

Câlinüs²⁹² hekim eydür dört kimsenün [T: 11^a] sözinden garre
olmağ olmaz mütelevvin-ṭab' sulṭânun muḥibb-i nisânun 'ilimsüz
zâhidün nâsıh-ı gürbüzün **meşnevî**²⁹³

[Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün]

Şâhuñ kim ola ṭabî'ati tîz
Sözinden anuñ sen eyle perhîz²⁹⁴

Zîrâ sözünün sebâtı olmaz
Tutan sözini felâḥ bulmaz

²⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁸⁹ şart-ı ri'yyet dört nesnedür.: dört nesne şart-ı ri'yyetdür İÜ.

²⁹⁰ meşnevî: - T.

²⁹¹ éder: éderler İÜ.

²⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁹³ Meşnevî: - T.

²⁹⁴ Bu beyitle ilgili T. nüshasının derkenarında "Bir âdemün ṭabî'ati tîz ola sen ol âdemün sözünden perhîz eyle" ifadesi bulunmaktadır [T. 11^a].

Kim sözini tutup olsa ğarre
Merdüm anı göre dīv-i nerre

Zen-dōst olan kimesne ey dōst [İÜ: 7^a]
Mağz anlamaz ol çü har görür pōst

Anuñ gibi ādemün sözini [T: 12^b]
Eşitme görme hem yüzini

Zāhid ki ‘ilimden olsa hālī
Cehline göre olur maḳālī²⁹⁵

Anuñ²⁹⁶ gibinün sözün eşiden
Red sözün eşide her kişiden

Nāşih ki naşihāt ede gürbüz
Minberde şalup saḳalı çün büz

Olmazsa sözine göre ‘āmil
Nāşih kaçan olısar o cāhil

Nāşih sözine göre iş etmez
Ğayrı da anuñ sözün eşitmez [T: 12^a]

Filikūs²⁹⁷ hekim eydür dört nesne gönli açar nüvāht-ı sulṭān
müsā‘ade-i devrān du‘ā-yı zāyirān şenā-yı zīrekān **meşnevī**²⁹⁸

[*Mef‘ülü mefā‘ilün fe‘ülün*]

Her kime nüvāziş etse sulṭān
Ya etse müsā‘ade bu devrān

²⁹⁵ Zāhid ki ‘ilimden olsa hālī
Cehline göre olur maḳālī – İÜ.

²⁹⁶ anuñ; anlar T.

²⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

²⁹⁸ Meşnevî: - T.

Qalbi anuñ ola şād ü ħurrem [İÜ: 8^b]
Rūhı ıarab eyleye dem-ā-dem

Zāyirlerüñ olsa hem du‘ası
Zîreklerüñ olsa ya şenâsı

Anlardan olup gönül güşāde
Dāyim ola zevk-ile²⁹⁹ şafāda

Nizāmü'l-mülk³⁰⁰ eydür dört nesne ādemi murāda ergusür ol murād içinde ada ergusür³⁰¹ devletlülerle yaqın olmak devletsüzlerden irağ olmak küşe-nişinlerden [T:13^b] isti‘ānet etmek³⁰² ‘azizler mezārını ziyāret etmek³⁰³ kıt‘a³⁰⁴

[Mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün]

Devletlülerle ol saña devlet gerekse gel
Hem ere cān murād-ı dile leylü ve’n-nehār

Devletsüz olan ādem-ile olma hem-nişin
Ver ne olursın ancılayın bî-murād ü ħvār

Küşe-nişinlerden eger sen mu‘āvenet
İstersen olasın dü cihān içre kām-kār

Oldı dilek yeri çü mezār-ı ‘azizler
Erer murādına kim olur zāyir-i mezār

Bu sözleri eger edesin cān-ile qabül [İÜ: 8^a]
Muqbil qul edine seni bābında Kirdgār [T: 13^a]

²⁹⁹ zevk-ile: şevk-ile T.

³⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁰¹ ol murād içinde ada ergusür: - İÜ.

³⁰² etmek : istemek İÜ.

³⁰³ etmek: eylemek İÜ.

³⁰⁴ kıt‘a: - T.

Cāmās³⁰⁵ **hekīm** eydür dört nesne eblehlice delīldür hamākata sebīldür ğayrlaruñ ‘aybın görmek kendi ‘aybın görmemek baḥīl olmağ ğayrlaruñ³⁰⁶ seḥāsına ṭama‘ ṭutmağ **kıṭ‘a**³⁰⁷

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Kendü ‘aybuñ gör ço sen eblehligi
Ġayrlar ‘aybın görüp cūş eyleme

Zem meyin cām-ı hamākatdan müdām
Bezm-i eblehlerde sen nūş eyleme

Nāgehān olsañ olurlar muḥtelit
Ṭur oturma sözlerin gūş eyleme

Eyleme kimse seḥāsına ṭama‘ [T: 14^b]
Kendüñi seyr³⁰⁸ ét siyeh gūş eyleme

Sen civān-merd ol baḥīl olma şaḥın
Pendümi hergiz ferāmūş eyleme

Ol sūtün-ı serāy-ı dīn ya‘ni İmām Zeyne’l-‘Ābidīn³⁰⁹ raḍiyallāhu fi’ d-dāreyñ [İÜ: 9^b] buyurur dört nesne eyü baḥtluluğa delīldür ve ululuğa sebīldür şadākat-i aḳvāl melāḥat-i ef‘āl sa‘y-ı kesb-i ḥelāl el açığı ber-ehl ü ‘ıyāl **kıṭ‘a**³¹⁰

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Şādıku’l-ḳavl ol hemīşe ey aḥī
Olmağ istersen eger sen nīk-baḥt

Hem şaḥīḥü’l-fi’l olursañ bulasın³¹¹[T: 14^a]
Mülk-i devletde sezā-yı tāt u taḥt

³⁰⁵ Cāmās: Cāmas T; Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁰⁶: ğayrlaruñ; seḥīlerüñ T.

³⁰⁷ kıṭ‘a: - T.

³⁰⁸ seyr: şīr T.

³⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³¹⁰ kıṭ‘a: - T.

³¹¹ bulasın: olasın İÜ.

Güşiş ét kesb-i helâle rûz u şeb
Mâluna katma harâmdan hiç laht

Ol güşâde-dest rûşen ehlüne
Anlara gösterme dest-i rû-yı saht

Evlîyânun dil-ârâmı ya'ni Bâyezîd-i Bistâmî³¹² rahmetullâhi
‘aleyh buyurur dört nesne dört nesneye êrgürür sa‘y-yı belîğ şariğ-i
müstakîme êrgürür³¹³ perhîz zühde êrgürür³¹⁴ kanâ‘at kudrete
êrgürür³¹⁵ şabr murâda êrgürür³¹⁶ **nazm**³¹⁷

[Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

Ṭâlib-i Hâk olagör sen ey gedâ [T: 15b; İÜ:9a]
Kim senün maṭlûbuñ olmuşdur Hudâ

Sa‘y edersen bulasın sen râh-ı râst
Olasın hem sâlikine pişvâ

Hem buyurmuşdur Hudâ Kur’ânda
*Leyse li’l-insâni illâ mâ se‘â*³¹⁸

Ger olursañ rûz ü şeb perhîz-ile
Kişver-i zühde olasın pâdişâ

Eyle ta‘lîm-i kanâ‘at nefsunê
Olasın tâ şâhib-i kudret şehâ³¹⁹

Şâbir olursañ murâduñ bulasın
Olasın ‘ıyş ü şafâda dâyimâ [T: 15a]

³¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³¹³ êrgürür: -İÜ.

³¹⁴ êrgürür: -İÜ.

³¹⁵ êrgürür: -İÜ.

³¹⁶ êrgürür: -İÜ.

³¹⁷ nazm: - T.

³¹⁸ “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.” mealindeki Kur’ân âyetidir (Necm 53/39).

³¹⁹ Olasın tâ şâhib-i kudret şehâ: - İÜ.

Ol sırr-ı ledünniye mahrem ya'ni İbrâhim Edhem³²⁰ 'aleyhi'r-rahmetuhu³²¹ buyurur dört nesne ululığa delîldür ve 'izzete sebîldür 'ilmi 'azîz tutmağ harâmdan perhîz etmek mülûka ta'zîm eylemek ehl-i sülûke nedîm olmağ ya'nî anlarla hem-nişîn olup hem-dîn olmağ **nazm**

[Fe'ilatün mefâ'ilün fe'ilün]

Eyler-iseñ heves ululığa ger
Eyle ta'zîm 'ilme ey dâver

Dağı eyle harâmdan perhîz
Olasın dîn içinde tâ server

Gördigünçe mülûkı ta'zîm³²² et [T: 16^b]
Belki yolında cân-ile ser ver

Ol cihetden dedüm ki âgâh ol
Sâye-i Hâk-durur haqîkat olar

'İzzet eyle sülûk ehline hem
Anlaruñ gibi sen de ol bir er

Ol gerçek 'âşık ya'nî [İÜ: 10^b] İmâm Ca'fer-i Şâdık³²³ rağiyallâhu 'anhu buyurur dört nesne âdemi dört nesneden şağlar perhîz harâmdan şağlar anlamağ fesâddan şağlar³²⁴ sehâvet âfetden şağlar emânet hıyânetden şağlar **nazm**³²⁵

[Mef'ülü fâ'ilatü mefâ'ilü fâ'ilün]

Her kankı dilde kim ola perhîzle şinâht [T: 16^a]
Ol şâhib-i dil ola münakkağ harâmdan

³²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³²¹ 'aleyhi'r-rahmetuhu: rahmetullâhi 'aleyh T.

³²² ta'zîm: i'zâz T.

³²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³²⁴ eklemek fesâddan şağlar: - İÜ.

³²⁵ nazm: - T; Nazım şekli kıt'adır.

Nefsi o kimsenün ki seḥā vü em̄n ola
Olsa ‘aceb midür o gürüh-ı ‘izāmdan

Şaḳlar seḥāvet eyleyeni her dem³²⁶ ol İläḥ
Āfāt-ı āsmāndan ü şerr-i hevāmmdan

Her kim emānet eylese görmez ḥıyānet ol
Dünyāda olduḡınca ḥavāş ü ‘avāmdan

Ol maḥbübü'l-‘āşıḳın ya'nī İmām Zeyne'l-‘Ābidin³²⁷
raḍıyallāhu ‘anhu buyurur dört nesne bed-baḥtlığa delıldür şekāvete
sebıldür redd-i su’āl [T: 17^b] şoḥbet-i cühhāl hırş-ı māl ḥisset-i ber-ehl
ü ‘ıyāl **naẓm**³²⁸

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Kim ki senden su’āl éde bir şeyi
Anı redd étme gitmesün maḥrüm

Yohsa ol³²⁹ eşkıyā defātirine
Seni de³³⁰ kātibeyn éder merḳüm³³¹

Varma zinhār bezm-i cühhāle
Vér ne olursın olar gibi mezmüm

Hırş gösterme māl-i dünyāya
Ehline ḥod ḥabāşeti ma‘lüm

Ḥisset étme ‘ıyāl ü ehlüñe kim [T: 17^a]
Geliser her ne ise ḥod maḳsüm

³²⁶ her dem: - T.

³²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³²⁸ naẓm: - T; Nazım şekli küt’adır.

³²⁹ ol: kim T.

³³⁰ Seni de: sende T.

³³¹ merḳüm: mersüm İÜ.

Diri oldıkça bāri hoşca diril
Olırsarsın çü nāgehān ma‘düm [İÜ: 10^a]

Ol vākıf-ı sırr-ı sermed ya‘ni İmām Muḥammed³³² raḍiyallāhu
‘anhu buyurur her kim ki bu dört nesneden ırağ olsa hıç anı bir
mekrūh erişmeye³³³ hışm ‘ucb ğazab tekāhül³³⁴ **naẓm**³³⁵

[Fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Tā saña hıç erişmeye mekrūh
Olasın pāk-dīn ü rāst-şu‘ūr

Ġazab ü hışm ü ‘ucb ü kāhillik
Var-ise sende anları kıl dūr [T: 18^b]

Gökden inmiş yere melek şanalar
Yüzünjü göreler çü meh pür-nūr

Kim ki olsa ğazūb ya mu‘cib
Ola iblīs-vār ol maḫhūr

Kāhil olsa işinde bir kimse
Hāl ü qālī³³⁶ olur anuñ meksūr

Bu şıfatlardan ol kim olsa beri
Ola pākīze merdüm-i ma‘mūr

Ol evliyā içinde fāyık ya‘nī İmām Ca‘fer-i Şādık³³⁷ raḍiyallāhu
‘anhu buyurur dört nesne [T: 18^a] ‘uqbāda dünyāda³³⁸ zilletdür bed-
güy olmak bed-hüy olmak saht-rüy olmak şadr-cüy olmak **naẓm**³³⁹

³³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³³³ erişmeye: ermeye T.

³³⁴ tekāhül: tekāsül T.

³³⁵ naẓm: - T; Nazım şekli kıt’adır.

³³⁶ hāl ü qālī: qāl ü hālī T.

³³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³³⁸ ‘uqbāda dünyāda: dünyāda ‘uqbāda T.

³³⁹ Nazım şekli kıt’adır.

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Bu hıṣāl-i erba'a oldı dü-'âlem 'illeti³⁴⁰
Var-ise başuṅda 'aqluṅ³⁴¹ ol bulardan sen ba'îd

Ger ba'îd olduṅsa bunlardan tamâmet ey cüvân [İÜ: 11^b]
Olasın anda sa'îd³⁴² ü olasın bunda ba'îd

Her kiṣi bed-güy bed-hüdan be-gâyet incinür
Her ne denlü kim kemâlât içre olsa ol ferîd³⁴³

Şadr-cüy olmak kabâhatdür miyân-ı nâsda
Anı 'ârifler görür fenn-i hamâkatda vaḥîd³⁴⁴

Ol fermân-ı Yezdâna mülâzım ya'nî İmâm Mûsâ [T: 19^b]
Kâzım³⁴⁵ raḍiyallâhu 'anhu buyurur dört nesne müdbirlikdür³⁴⁶
eblehler birle tedbîr eylemek mâl-i helâli nâ-maḥalle şarf eylemek
döstlerden naṣîhat kabûl eylememek zamâne aḥvâlinden 'ibret
almamak nazm³⁴⁷

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Ëtme eblehlerle tedbîr ey cüvân
Yoḥsa³⁴⁸ olursın o dem müdbir hemân

Nâ-maḥalle mâluṅ şarf eyleme
Yerine şarf eyle der-zarf eyleme

Döstlar pendin kabûl ét cân-ile
Olasın tâ her nefes cânân-ile

³⁴⁰ Zilleti: illeti İÜ.

³⁴¹ başuṅda 'aqluṅ: 'aqluṅ başuṅda T.

³⁴² sa'îd: ba'îd T.

³⁴³ ferîd: vaḥîd İÜ.

³⁴⁴ vaḥîd: ferîd İÜ.

³⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁴⁶ müdbirlikdür: müdbirlik degüldür T.

³⁴⁷ nazm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

³⁴⁸ yoḥsa: ver ne T.

Cān gözini aç ü gör her şüreti [T: 19^a]
Her birinden al baḥş-ı ‘ibreti³⁴⁹

Tā ki müdbirlikden olasın beri
Olasın hem sen de bir ‘ibret eri

Ol ṭarīk-i evliyāda pīšvā ya‘nī İmām ‘Alī Mūsā Rızā³⁵⁰ [İÜ: 11^a]
raḍiyallāhu ‘anhu buyurur dört nesne kişinüñ kemāline delīldür ve
eyü ḥiṣāline sebīldür dōstlar birle meşveret étmek düşmenler birle
müdārā eylemek hevā nārını mā’-yı terkile söyündürmek telḥ-
kelāmını³⁵¹ hażm eylemek **naẓm**³⁵²

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Diñle bu ḥaṣletleri sen éy püser
Gör bulardan saña ḥāşıl n’olısar

Ger düşersen³⁵³ nā-gehān düşvār işe
Danış ehl-i dānişe düş var işe³⁵⁴

Dōstlarla meşveret her kārda [T: 20^b]
Hübdür gāyet de hem efkārda

Dōstlarla kıl telaṭṭuf dāyimā
Ger dilersen sermedī ‘ıyş ü şafā

Kıl ‘adūlarla müdārā éy cüvān
Kim tutar segler dehānda³⁵⁵ üstühvān

Āb-ı terk-ile hevānuñ nārını
Gel söyündür gör Ḥaḫuñ dīdārını³⁵⁶

³⁴⁹ ‘ibreti: şüreti T.

³⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁵¹ kelāmını: kām İÜ.

³⁵² naẓm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

³⁵³ düşersen: dilersen T.

³⁵⁴ Ger düşersen nā-gehān düşvār işe

Danış ehl-i dānişe düş var işe : - T.

³⁵⁵ dehānda: dehānın T.

³⁵⁶ dīdārını: gül-zārını T.

Ger olursan hâzım-ı telh-kelâm
Olasın 'âlemde sen merd-i tamâm [T: 20^a]

Ol cân-ile isteyen Hakkı ya'nî İmâm Muhammed Nakî³⁵⁷
rağiyallâhu 'anhu buyurur dört nesne egerçi kim az görünür amma
ma'nide³⁵⁸ çok görünür biri düşmen ikinci âteş üçüncü dâniş dördüncü
vâm nazm³⁵⁹

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Nefs-i düşmen gerçi kim görünür az
Lîk çoğ iş eyler ol gösterme³⁶⁰ az

Zerre tek âteş görüp etsen ferâğ [İÜ: 12^b]
Yanar andan tutuşup şahrâ vü tağ

Gerçi 'ilme ibtidâ vardur şehâ
Lîk yokdur hiç anı intihâ

Az görme borcu³⁶¹ olursa kalîl [T: 21^b]
Vérmez-iseñ keşrete olur delîl

Az görmez bunları merd-i tamâm
Çok gören kimse olur lâ-büd hümâm

Ol merd-i muttakî ya'nî İmâm 'Ali Taķî³⁶² rağiyallâhu 'anhu
buyurur dört nesne 'âdet-i memdühdür ve haşlet-i rühdür kanâ'at
birle dirilmek meşveret birle iş işlemek tâkat birle ğazabı hazm
eylemek 'âķibete nazır eylemek nazm³⁶³

³⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁵⁸ ma'nide: mu'ayyen İÜ.

³⁵⁹ nazm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

³⁶⁰ gösterme: getirse İÜ.

³⁶¹ borcu: deynüñ T.

³⁶² İmam 'Ali Taķî : Taķî İÜ; Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁶³ nazm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Kim ƙanā'atle dirilmek³⁶⁴ rüz ü ŧeb
Zinde-dil olup éder cānı ƙarab

Meŧveret birle kim eylerse iŧin
Getiriserdür ƙaƙ üzre cünbüŧin [T: 21^a]

Tāƙatince ƙıŧmını hazm eyleyen
Bātlı ƙoyup ƙaƙa 'azm eyleyen

Bulisardur Ƙaƙ ƙatında mertebet
Ya'ni fi'd-dāreyn a'lā menzilet

Kim ki étse āƙir-i ƙāra naƙar
Ola ol kimse be-gāyet mu'teber

Ol evliyānuŋ diliri ya'nī İmām Ƙasan 'Askeri³⁶⁵ rađiyallāhu
'anhu buyurur dört nesnenüŋ 'āƙibeti dört nesnedür lecācuŋ 'āƙibeti
fezāhatdur [İÜ: 12^a] ğazabuŋ 'āƙibeti nedāmetdür kibrüŋ 'āƙibeti
'adāvetdür [T: 22^b] ƙāhilligüŋ 'āƙibeti zilletdür **nazm**³⁶⁶

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Her kim étmese kelāmında sitiz
Tutalar ƙalk-ı cihān anı 'aziz

Her kimüŋ olsa lecācet 'ādeti
Ol giyer āƙir fezāhat ƙil'ati

Kim ğazab-nāk olsa çün kelb-i 'aƙür
Görüp anı édeler merdüm nefür

Baŧı yer āƙir nedāmet taŧını
Taŧlardan görmez olur baŧını

³⁶⁴ dirilmek: dirilse İÜ.

³⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁶⁶ nazm: - T; Nazım ŧekli mesnevidir.

Kim ki gösterse bu halka kibr ü kîn
Görelər şeytân gibi anı hemîn³⁶⁷ [T: 22^a]

Kâhil olma ey cüvân her kârda
Görme zillet sen bu iki dârda

Ol 'ilmde dānā ve bīnā ya'nī Ebū 'Alī Sīnā³⁶⁸ eydür dört
nesnenün zamānı āz olur³⁶⁹ bī-dād-ı sulţān 'itāb-ı dūstān şoĥbet-i
bedān 'ıŝķ-ı emredān

[Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün]

Sulţān ki zālīm olsa zevāli olur qarīb
Olur qaşır 'ömri sitem-kāruñ ey püser

Yārān ki birbirine 'itāb etse dem-be-dem³⁷⁰
Mīr'āt-ı dillerindeki gerd şanma kim gider³⁷¹

Olmaz şebāt şoĥbet-i eşrārda daĥı [T: 23^b]
Olma muşāhib anlar-ıla eyle key ĥazer

Emredlerün muĥabbeti bād-ı şabā gibi
K'olur görünmedin yine anı güzer eder

Ol 'azizlerün ulusu ya'nī H'vāce Naşır-i Tūsi³⁷² [İÜ: 13^b]
raĥmetullāhi 'aleyh buyurur dört nesne dört nesne birle tamām olur
ma'rifet 'aķilla dīn perĥizle kār niyyet ile ni'met şükr-ile **nazm**³⁷³

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Ma'rifet cem' olmaz illā 'aķl-ile
Şanma cem' olur ma'ārif naķl-ile

³⁶⁷ hemîn: ĥīn İÜ.

³⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁶⁹ zamānı az olur: orĥalmaz: İÜ.

³⁷⁰ dem-be-dem: o dem yine İÜ.

³⁷¹ gerd şanma kim gider: gird-i keder gider İÜ.

³⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁷³ nazm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

Âdem olur bir sözi biñ eşidür
Lîk anuñ yine ferâmûş işidür [T: 23^a]

Bil ki ‘âkıldür ma‘ârif şâhibi
‘Âkıil-iseñ ol ma‘ârif t̄alibi

Olmağ istersen eger sen d̄in-d̄âr
D̄ayimü’d-dehr olıgör perhîz-kâr

Her kimüñ kim olmasa perhîzi bil
D̄ini içre râst olmaz muţtaşıl

Niyyetünle olısar k̄aruñ tamâm
Kim işe niyyet temeldür³⁷⁴ ey hümâm

Bu kelâm-ı seyyid-i sādâtdur
Ya‘ni *el-a‘mālū bi’n-niyyāt*³⁷⁵dur
Şükr edersen ni‘metün olur mezîd [T: 24^b]
Eylemezsen nağş olısar ey velîd

İmdi ni‘met üzre şükr et dem-be-dem
Tâ seni Rezzâk ede şâhib-ni‘am

Ol d̄in içinde şân-ı ‘âlî ya‘nî İmâm Muhammed Ğazâlî³⁷⁶
rahmetullâhi ‘aleyh buyurur dört nesne dört nesne getirür epsem
olmağ selâmet getirür eylük emânet getirür sehâvet siyâdet getirür
şükr ziyâdet getirür **naẓm**³⁷⁷ [İÜ: 13^a]

[*Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün*]

Ger selâmet ister iseñ şâmit ol
Kim ne d̄er-ise d̄esin sen sâkit ol

³⁷⁴ İşe niyyet temeldür: etse niyyet ‘ameldür İÜ.

³⁷⁵ “Ameller niyetlere göredir.” (Buhârî, *Sahîh*, 1, 54, 2529, 3898, 5070).

³⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁷⁷ naẓm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

Tâ ki her yerde selâmet bulasın [T: 24^a]
Lâ-cerem şâhib-şa'âdet olasın

Eylük eylerseñ emânetdür işün
Hakka vâsıl eyler âhir cünbişün³⁷⁸

Ger sehvâvet sofrasın etsen güşâd
Resm ola şâhib-kerâmet saña ad

Şâkir-i ni'met olursañ rûz u şeb
Ni'metün eفزün êde her demde Rab

Ol çäk-künende-i cübbe-i kayd ya'ni Şeyh Cüneyd³⁷⁹
rahmetullâhi 'aleyh buyurur dört nesne dört nesne keser şükr
etmemek ni'meti keser 'adl etmemek³⁸⁰ kuvveti keser kâhillik devleti
keser tekebbürlik mürüvveti keser [T: 25^b] nazm³⁸¹

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Ni'mete şükr etmese bir âdemî
Ni'metinden dem-be-dem noqşân olur

Şâh kim mülkinde 'âdil olmasa
Kuvveti gidüp aña hüsran olur

Kâhil olsa bir kişi her kârda
Kâr-gâh-ı devleti virân olur

Kim tekebbürlik êderse lâ-cerem
Ol mürîd[in] mürşid[i] şeytân olur

Qalmayup anda mürüvvetden eşer
Rû-siyeh şeytân gibi tuğyân olur³⁸²

³⁷⁸ Hakka vâsıl eyler âhir cünbişün; gece gündüz diyânetdür işün İÜ.

³⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁸⁰ etmemek: eylememek T.

³⁸¹ nazm: - T; Nazım şekli kıt'adır.

³⁸² Qalmayup anda mürüvvetden eşer
Rû-siyeh şeytân gibi tuğyân olur : - İÜ.

Ol ‘aşıklar içinde meşhūr ya‘nī Ḥallāc-ı Manşūr³⁸³ rahmetullāhi ‘aleyh buyurur [İÜ: 14^b] dört nesne dört nesneden gelür az yemekden zillet az gelür çok yemekden zillet çok gelür bed-kārlığdan³⁸⁴ devletsüzlük³⁸⁵ gelür ve bed-kār ü fāsıqlara muşāḥabetden rüsvālīk gelür³⁸⁶ **nazm**³⁸⁷

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Ëy cüvān dinle naşīḥat pīrden [T: 25^a]

Ya‘ni mülk-i ‘ıṣka mālīk mīrden

Gir ṭarīke kıl kalīl iftāruḡı

Merkeb-i cisme sebük kıl bāruḡı

Tīz-reftār ola tā bu esb-i cān

Gidesin menzil be-menzil şādumān

Ger pūr ėtseḡ leng olur hem süst-rev

Ḳor seni vādi-i zilletde girev

Kim ki bed-kār olsa ġayretsüz olur

Kim ki bī-kār³⁸⁸ olsa devletsüz olur

Olma sen bed-kār şāḥib-‘izzet³⁸⁹ ol

Olma sen bī-kār şāḥib-devlet ol [T: 26^b]

Ol ṭarīkat kişverindeki mīr ya‘nī Şeyḡ-i Kebīr³⁹⁰ rahmetullāhi‘aleyh buyurur dört nesne dört nesneden ḡopar ‘adāvet

³⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁸⁴ bed-kārlığdan: bī-kārlıktan İÜ.

³⁸⁵ devletsüzlük: ġayretsüzlük İÜ.

³⁸⁶ “bed-kār ü fāsıqlara muşāḥabetden rüsvālīk gelür: - İÜ

³⁸⁷ Nazım şekli mesnevidir.

³⁸⁸ bī-kār: bed-kār T.

³⁸⁹ ġayret: ‘izzet T.

³⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

hasedden kıpar incinmek lañifeden kıpar fûrkat istihkârdan kıpar
ceng lecâcetden kıpar **nazm**³⁹¹

[Fe'ilatün mefâ'ilün fe'ilün]

Hased étme şakın kimseye kim
Giderek ol hased 'adâvet olur

Döstlarla lañife az eyle
Étme çok kim dile kıasâvet olur [İÜ: 14^a]

Döstuñdan tefakkuğı kesme
Vér ne ol dösta hâkâret olur [T: 26^a]

Döstuñ ki gehî ziyâret kııl
K'ol sefer mükeşşer muhabbet olur³⁹²

Sözde lecâc olma kim yoħsa³⁹³
Ceng olup arada melâmet olur

Ol pîr-i haqqânî ya'ni Ebu'l-Hasan Hârakânî³⁹⁴ rahmetullâhi
'aleyh buyurur dört nesne kişinüñ elif kâmetin lâm eyler ve meydân-
ı miñnetde anı nişâne-i tîrü'l-âm eyler keşret-i düşmen ve keşret-i
ferzende-i zen ve keşret-i zallâm ve keşret-i vâm **nazm**³⁹⁵

[Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün]

Çok édinme düşmenüñ sen éy fetâ
Râst kıaddüñ yoħsa eylerler dü-tâ

Düşmenüñ kim bir ola biñ döstuñ
Alur arkıañdan o düşmen pöstuñ [T: 27^b]

³⁹¹ nazm: - T; Nazım şekli kıt'adır.

³⁹² Döstuñ ki gehî ziyâret kııl
K'ol sefer mükeşşer muhabbet olur : - T.; Beyitte vezin hatalıdır.

³⁹³ kim yoħsa: ver ne eyle T.

³⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁹⁵ nazm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

Yeg görür bir düşmeni ‘aķıl olan
Böyle buyurdu bize kāmīl olan

Ƙıl aķillā kendüñe ħalkı tamām
‘Ārif ol düşmen edenme ey hümām

Rāĥat istersen ‘alāķaņ Ƙıl Ƙalīl
Ʀālib-i ‘irfāna bil budur delīl

Keşret-i vām ediser püştü kemer
Vām-dār olan Ƙişidür³⁹⁶ bil kim er

Keşret-i zulm ediser merdi zebün
Ħalk arasında olısar ser-nigün

Zulm-i zālinden bizi sen yā İlāh [T: 27^a]
Şaķla kim sensin bize püşt ü penāh [İÜ: 15^b]

Ol ĥaķāyıkun baĥri ya‘nī Ħasan Başrı³⁹⁷ raĥmetullāhu ‘aleyh
buyurur her kim dört nesne birle dört nesne eylese mübtelā ola her
kim ki su‘āl etse zillet bula her kim ki istiĥfāf eylese tenhā ola ve her
kim ki ‘aķibetine nażar etmese peşimān ola ve her kim ki ser-i sulţāna
cür’et eylese helāk ola **nażm**³⁹⁸

[Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Kim su‘āl eylemse bulur zilleti
Tā ölince ĥıç gitmez Ƙilleti

Her Ƙişinün rızķına muĥtāc olur
Baĥnı vü ‘aynı hemişe aç olur [T: 28^b]

Kim ki istiĥfāf ederse her zamān
Lā-cerem tenhā Ƙala ol ey cüvān

³⁹⁶ kimesnedür: Ƙişidür T.

³⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

³⁹⁸ nażm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

Kim ki étmez âhîr-i kâra nazar
Nâdim olup³⁹⁹ göre albinde keder

Kim ki sultân serine cür'et éde
Ol 'adem mülkine sır olup gide

Ya'ni dilden kim ki keşf-i râz éde
Murğ-ı cânı ol nefes pervâz éde⁴⁰⁰

Ol kütüb-i dîniyyede ser-nâme-i şahîfe ya'ni İmâm-ı A'zâm Ebü
Hanîfe⁴⁰¹ rahmetullâhi 'aleyh buyurur dört nesne cehâletün delîlidür
ü hamâkatuñ sebîlidür [T: 28^a] emr olunmuşa⁴⁰² küstâhlık eylemek
'avratlardan vefâ ummağ⁴⁰³ düşmenlerden emîn⁴⁰⁴ olmağ oğlanlarla
meşveret eylemek nazm⁴⁰⁵[İÜ: 15^a]

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Anı kim emr eyledi Yezdân-ı pāk
Ara küstâhlık éden ola helāk⁴⁰⁶

Emr-i Yezdânun edâsında dürüst
Olmaz-isen bāri ol 'özründe cüst

Kim vefâ umsa görüp bir 'avratı
Ol erün mekşûf olısar 'avreti

Kim ki düşmenden olur emîn⁴⁰⁷ o dem [T: 29^b]
Düşmen anı eyleye⁴⁰⁸ zir-i adem

³⁹⁹ olup: ola T.

⁴⁰⁰ Ya'ni dilden kim ki keşf-i râz éde
Murğ-ı cânı ol nefes pervâz éde : - İÜ.

⁴⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

⁴⁰² olunmuşa: olunmasa İÜ.

⁴⁰³ vefâ ummağ: vefâ çeşmin utmağ T.

⁴⁰⁴ emîn: imîn İÜ.

⁴⁰⁵ nazm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

⁴⁰⁶ Bu dize İÜ'de "ola ara küstâhlık éden helāk" şeklindedir.

⁴⁰⁷ emîn: imîn İÜ.

⁴⁰⁸ eyleye: édiser ser İÜ.

Meşveret eden kişi şıbyān-ile
Olısdur dāyimā hüsran-ile

Ol ‘alem-i ‘ilm-i dīnūñ rāfi‘i ya‘nī İmām Şāfi‘ī⁴⁰⁹ rahmetullāhi
‘aleyh dört nesne gitse yine gelmesi muhāldür söylenmiş söz ve
geçmiş kazā atılmış oğ ve geçmiş ‘ömr **naẓm**⁴¹⁰

[Fā‘ilatūñ fā‘ilatūñ fā‘ilūñ]

Çün edersin dōstum feth-i kelām
Eyle bāri bāb-ı fikre i‘tişām

Söz odur kim dilde evvel fikr ola
Ba‘d-ez-ān yārān öninde zıkr ola [T: 29^a]

Söyler-isen sözünñ endīşesüz
Ol olısar gelmeyen bir işe söz

Söylenen söz döne mi ey pür-uşul
Tīr kim pertāb ola döner mi ol

Çün kader kıvsinden ol tīr-i kazā
Çıksa olunur siper anā rızā

Çün kazā tīri gele toğrı saña
Çāre bu eyle siper sīnen anā

Bir atılmış oğ gibi ‘ömrün dahı
Gelmeyiserdür yine bil ey ağı [İÜ: 16^b]

Ol evliyānuñ hümāmı ya‘nī Bāyezīd-i Bistāmī⁴¹¹ [T: 30^b]
rahmetullāhi ‘aleyh buyurur ki *Qur‘ān-ı Kerīmūñ* ve *Furqān-ı ‘azīmūñ*
tefsiri dört nesnedür Hūdānuñ farīzasın edā etmek Resūlūñ sūnnetin

⁴⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

⁴¹⁰ nazm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

⁴¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

mu'teber tutmak vâlideyni râzı eylemek Hâliķun ħalkına ihsân eylemek⁴¹² **nazm**⁴¹³

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Kim Hüdâ fermânını etse edâ

Ola hem anuñ rızāsınca Hüdâ

Kim Resülün sünnetini mu'teber

Ṭutsa hoş ṭuta anı Peygâmbir

Vâlideynin⁴¹⁴ kim ki hoşnüd etse ol

Cennet-i Firdevse bula ṭoğrı yol

Hâlikun ħalkına ihsân eyleyen

Özine eşyâyı ihvân eyleyen

Olısar lâ-büd o maĥbûbu'l-ķulûb

Ḥalk ola ṭâlib o maṭlûbu'l-ķulûb [T: 30^a]

Hatm-i kelâm hâtem-i enbiyâ ĥabîb-i Hüdâ ya'nî Muĥammed Muṣṭafâ 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm⁴¹⁵ buyurur ki dört nesne 'alâmet⁴¹⁶-i ehl-i Cennetdür vech-i melîh ü lisân-ı faşîĥ ü ħalb-i naķâ ve yed-i seĥâ **nazm**⁴¹⁷

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Çün gül-i handân edersen yüzünĭ

Gören ola 'âşıkun⁴¹⁸ çün 'andelîb

Ger olursan luṭf-ıla şîrîn-zebân

Cümle ħalk ola muĥibbün sen ĥabîb

⁴¹² ihsân eylemek: ihsân yüzün göstermek T.

⁴¹³ nazm: - T; Nazım şekli mesnevidir.

⁴¹⁴ vâlideynin: vâlideyni T.

⁴¹⁵ 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm: 'aleyhi's-selâm. İÜ.

⁴¹⁶ 'alâmet: melâmet İÜ.

⁴¹⁷ ; Nazım şekli kıt'adır.

⁴¹⁸ 'âşıkun: 'âşık T.

Ol mü'eddeb kıl muşaffā albünj
Öyle buyurdı o sultān-ı edīb

Ol cüvān-merd eylegil destün şehā [T: 31^b; İÜ: 16^a]
Senden alsun merdüm-i efar naşīb

Ya'ni her derd-i dile eyle devā
Çünkü oldu cānib-i Hadan abīb

Yine ol buyurur 'aleyhi's-selām dōrt nesne 'alāmet-i ehl-i
Cehennemdür vech-i 'ābis lisān-ı fāhiş kalb-i şedīd ü yed-i baıl
nazm⁴¹⁹

[Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Yüzünj burtarma zinhār ēy cüvān
Kim vērür ol ehl-i Dūzadan nişān

Dūza ehlinden-durur takık bil
Her kim olsa her zamān fāhiş lisān

albi kimünj seng-i hārādan ola [T: 31^a]
Bil aa dār⁴²⁰-ı Cehennemdür mekān

Her kimünj kim olısar desti baıl
Her sözi dāı olısdur yalān

Ol vāıf-ı sırr-ı Subhānī ya'nī şey-i Rabbānī kıdvetü'l-
muhakıkın Cemāleddīn⁴²¹ addesallāhu rūa buyurur her yerde
kim olası⁴²² Allāh haretini hāzır u nāzır bilüp⁴²³ zıkr eyle hūūını
fıkr ēdüp emrini farīza bil ü dūşmenlerünj kim ise⁴²⁴ ihsān eyle
dōstlara hōd vācibdür çün ayrlar 'aybın göresin görmezlen kendü

⁴¹⁹ nazm: - T.

⁴²⁰ dār: derk T.

⁴²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aıklamalar.

⁴²² olasıⁿ: olıⁿ İÜ.

⁴²³ hāzır u nāzır bilüp: bilüp ve nāzır anlayup İÜ.

⁴²⁴ dūşmenlerünj kim ise: dūşmenlerünje T.

‘aybuñ defterinün muhâsebesin gör halâyıkuñ mālından tama‘uñ kes kimsenün hālinden bilmege [İÜ: 17^b] étme heves kanâ‘ati ‘âdet edin ü sehâveti zanâ‘at edin [T: 32^b] bed-nefs olan kimselerden ictinâb ét belki ictinâbuñda şitâb eyle harâm loğmadan perhîz édüp özünj temîz eyle ve her kimi kim görseñ kendünnden eyü gör az günâhuñı çok gör⁴²⁵sırruñı kendünnden gayrıya söyleme dilünj eyü söze ögret dil-âzâr olma ‘avrata inanma mâluña tayanma a‘mâl-i şâlihün⁴²⁶ ne kadar az olursa çok gör zirâ defâtir-i a‘mâlde i‘tibâr hayradur şerre degüldür **Nizâmü'l-mülk** ‘Abdullâh Enşârî⁴²⁷ ,hâzretlerine haber gönderdi ki bize luğ édüp pend eylesün tâ ki gönümüz ol pend-ile bend ola cânumuz dañı ‘indallâh pāye-i bülend bula ol dañı yazup gönderdi ki her kimse ki bu on haşleti ‘âdet edinse dünyâda ve ‘uqbâda şâhib-i sa‘âdet ola [T: 32^a] ‘indallâh merâtib-i ‘âliye bula Hâkla şıdkla hâkla inşâfla nefsele qahrıla faqr ile luğfla ulularla ħurmet ile [İÜ: 17^a] küçilerle şefkat ile dōstlarla naşihat ile düşmenlerle ħilmle cühhülle müdārâ ile ‘ulemâyla tevâzı‘yla gönüller ri‘âyetinde güşiş eyle ve ‘özrler kabûl eyle ve ‘ayblar örtücü ol dînünj dünyâya şatma ve cânuñı cehenneme atma çün bu mektüb Nizâmü'l-mülke yêtişdi görüp eytdi **mışrâ**‘

Tâ ‘ömr nizâm est in naşihat-ı ü-râ tamâm est

İskender-i Zü'l-ğarneyn buyurur bir kişi emîr-i leşker olsa gerekdür ki bu on haşleti ‘âdet edine tâ ol leşker-keşlige liyâkat bula şecâ‘atde çün şîr ħilede çün rubâh çâpüklükde⁴²⁸ çün gürg kuvvetde çün bebr şıçramağda çün yüz⁴²⁹ cengde [T: 33^b] çün seg taħammülde çün ħar devirde çün esb uyumağda çün küleng seher-ħizlıkda çün kelâğ kanâ‘atde çün ‘uğğâb menzil almağda çün kebüter her kimsede ki bu on haşlet ‘âdet ola ol cihân-gîr olmağa liyâkat bula⁴³⁰

[Mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün]

Tamâm oldı bi-ħamdillâh risāle

Oğyan ere fürkatden⁴³¹vişāle

⁴²⁵“ az günâhuñı çok gör” ibaresi T’de yer almamaktadır.

⁴²⁶ a‘mâl-i şâlihün : eyü ‘amelün T.

⁴²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açıklamalar.

⁴²⁸ çâpüklükde: çâpük olmağda İÜ.

⁴²⁹ yüz: puz T.

⁴³⁰ her kimse de ki bu on haşlet ‘âdet ola ol cihân-gîr olmağa liyâkat bula -T.

⁴³¹ fürkatden: fürkatde T.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet (1313/1895). *Vâhidî: Cinânü'l-Cenân*, İstanbul: Dersâadet İkdâm Matbaası.
- AKÇA, Volkan (2008). *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- AKPINAR, İsa (2023). *Emîrî-Râz-nâme (İnceleme-Metin)*, 1. Baskı, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- ALGAR, Hamid (1997). "Hasan el-Askerî", İstanbul: TDVİA, C. XVI, s. 289.
- ALPER, Ömer Mahir (1999). "İbn Sînâ", İstanbul: TDVİA, C. XX, s. 319-322.
- ATLANSOY, Kadir (1998). *Bursa Şairleri, Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa: Asa Kitabevi.
- AYBAKAN, Bilal (2010). "Şâfiî", İstanbul: TDVİA, C. XXXVIII, s. 423-433.
- AYDIN, Cengiz; Aydın Gülseren (1992). "Batlamyus", İstanbul: TDVİA, C. V, s. 196-197.
- BALCI, Musa (2013). *İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed (2000), *Bursa Vefeyâtnâmeleri 1: Ravza-i Evliyâ* (Haz. Mefail Hızlı, Murat Yurtsever), Bursa: Arasta Yayınları.
- BENLİ, Şeyma (2020). "Dört Dörtlük Öğütler: Dört Sayısı Üzerine Kurulmuş Türkçe Mensur Nasihatnamelerin Mukayesesi ve Katip Ali Efendi'nin Pendnâme'si", *ADED*, 4/4, s.1069-1092.
- Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. Ali Fikri Yavuz; İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333 Hicriyye, c.2.

- CANIM, Rıdvan (2015). Pendnâmeler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları, Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, 1988/3, s. 153-160.
- CHURCWARD, James (2020). *Kayıp Kita Mu'nun Çocukları*, İstanbul: Omega Yayınları.
- CİĞA, Özkan (2016). "Vâhidî'nin Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab ve Sergüzeşt-i İştân Tercümesi Üzerine", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, S. 16, s. 442-450.
- CİĞA, Özkan (2018). *Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab Tercümesi" (İnceleme-Metin)*, Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- CİĞA, Özkan (2018). Mensur Bir Aşk ve Macera Hikayesi: Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab, *Hikmet*, Yıl: 4, Sayı: 8, s. 275-304.
- ÇAĞRICI, Mustafa (1997). "Gazzâlî", İstanbul: *TDVİA*, C. XIII, s. 489-505.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2006). "Nasihat", İstanbul: *TDVİA*, C.XXXII, İstanbul, s. 408-409.
- ÇALIK, Pınar (2009). *Yemmezzâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attâr Tercümesi*, Aydın: İtimat Ofset Matbaa.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı yayınevi.
- DOSAY GÖKDOĞAN, Melek (2007). "Pisagor", İstanbul: *TDVİA*, C. XXXIV, s.292-293.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el Buhârî (2000). *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîh* (Thk. Muhammed Zuheyr b. Nasîri'n-Nâsîr), Beyrut: Dâru Tevkî'n-Necât, s.42.
- EFENDİOĞLU, Süleyman (2013). *Vâhidî: Cinânü'l-Cenân (Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Dizinler)*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- EKİNCİ, Ramazan (2012). "16. Asırda Yazılmış Mensur Bir Nasihat-Nâme: Abdülkerim Bin Mehmed'in Nesâyihü'l-Ebrâr'ı", *Turkish Studies*, Volume 7/2, s. 423-441.

- ERAYDIN, Selçuk (2011). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 9. Baskı.
- FAYDA, Mustafa (2005). "Muhammed", Ankara: TDVİA, C.XXX, s. 408-422.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (1994). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, (Haz. Mustafa İsen), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1935). Menâkıb-ı Hâce-i Cihân, *Türkiyat Mecmuası*, C.3, s.129-132.
- HALİFÂT, Sahbân (1999). "İbn Hindû", İstanbul: TDVİA, C. XX, s. 67-70.
- HARMAN, Ömer Faruk (2000). "İsâ", İstanbul: TDVİA, C. XXII, s. 465-472).
- İsmail Belig (2016). *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belig'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı* (Haz. Suat Donuk), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- JUNG, Carl Gustav (2019). *Dört Arketip*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.
- KAHYA, Esin (1998). "Hipokrat", İstanbul: TDVİA, C. XVIII, s. 118-121.
- KAPLAN, Mahmut (2001). "Manzum Nasihatnâmelerde Yer Alan Konular", Konya: SÜ. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: IX, s. 133-185.
- KAPLAN, Mahmut (2002). "Türk Edebiyatında Manzum Nasihatnâmeler", Ankara: *Türkler*, C. 11, s. 791-799.
- KARABEY, Turgut; ŞİĞVA Bülent; BABÜR, Yusuf (2015). *Vâhidî: Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân (İnceleme-Tenkitleli Metin)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T. (1993). *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân, Vâhidî (Tenkidli Metin-Tahlil ve Tıpkıbasım)*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Doktora Tezi.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T. (2004). "Menâkıb-ı Hoca-i Cihân", Ankara: TDVİA, C. XXIX, s. 108-110.
- KAYA, Mahmut (1991). "Aristo", İstanbul: TDVİA, C. III, s. 375-378.

- KAYA, Mahmut (2000). "İskender", İstanbul: *TDVİA*, C. XXII, s. 555-557.
- KAYA, Mahmut (2009). "Sokrat", İstanbul: *TDVİA*, XXXVII, s. 352, 352-354.
- KELEŞ, Reyhan (2010). "Türk Edebiyatında Nasihat", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, s. 183-209.
- KELPETİN ARPAGUŞ, Hatice (2001). "Kara Dâvud", İstanbul: *TDVİA*, s. 359
- KELPETİN ARPAGUŞ, Hatice (2001a). "Kara Dâvud İzmitî" İstanbul: *TDVİA*, C.XXIV., s. 359-360.
- KILAVUZ, Ahmet Saim (1989). "Ali el-Hâdî", İstanbul: *TDVİA*, C. II, s. 394-395.
- KILAVUZ, Ahmet Saim (1989). "Ali er-Rızâ", İstanbul: *TDVİA*, C. II, s. 436-438.
- KILAVUZ, Ahmet Saim (2013). "Zeynelâbidîn", İstanbul: *TDVİA*, C. XLIV, s. 365-366.
- KILIÇ, Mahmut Erol (1999). "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", İstanbul: *TDVİA*, C.XX, s. 493-516.
- KILIÇ, Muzaffer (2021). *Vâhidî'nin Gül ü Bülbül Risâlesi ve Ahmed Remzi Akyürek'in Gülzâr-ı Aşk Çevirisi*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi (2004). *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURNAZ, Feride (2018). *Nasuh Nevâlî'nin "Çeşme-i Hayât" Adlı Nasihatnâmesi İnceleme-Metin*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- KURTULUŞ, Rıza (2022). "Keyânîler", CXXV, Ankara: *TDVİA*, s. 345-346.
- KUT, Günay, "British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar ve Tevaif-i Aşere'den Taife-i Bektaşiyân", *TDAY Belleten*, 1971, sayı: 338, s.209-230.
- KUTLUER, İlhan (1993). "Câlînûs", İstanbul: *TDVİA*, C. VII, s. 32-34.

- Latîfî (2000.*Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (Haz. Rıdvan Canım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LENDERİNG, Jona (2009). *Büyük İskender*, (çev. Burak Sengir), İstanbul: Kitap yayınevi.
- LEVEND, Agah Sırrı (1963). Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, C.11, s. 89-115.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmânî*, C.5, (Haz. Nuri Akbayar), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÖNGÖREN, Reşat (2013). “Zeyniyye”, İstanbul: TDVİA, C.XLIV, s.367-371.
- ÖZ, Mustafa (1993). “Ca’fer es-Sâdık”, İstanbul: TDVİA, C. VII, s. 1-3.
- ÖZ, Mustafa (2005). “Muhammed el-Bâkır”, Ankara: TDVİA, C. XXX, s. 506-507.
- ÖZ, Mustafa (2006). “Mûsâ el-Kâzım”, Ankara: TDVİA, C. XXXI, s. 219-221.
- ÖZ, Mustafa (2020). “Muhammed el-Cevâd”, Ankara: TDVİA, C.XXX, s. 512-513.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (2007). “Nizâmülmülk”, İstanbul: TDVİA, C. XXXIII, s. 194-196.
- ÖZÇAKMAK, Fatma (2017). *Gülistân-ı Vâhidî (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZÇAKMAK, Fatma (2021). On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinden Vâhidî ve Gülistân-ı Vâhidî Adlı Eseri, *Selçuk Türkiyat*, Aralık: 53, s. 247-271.
- PALA, İskender (2006). “Nasihatname”, TDVİA, İstanbul, C. XXXII, s. s. 409-410.
- PALA, İskender (2012). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 22. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları,
- SCHİMMELL, Annemarie (2017). *Sayıların Gizemi*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

- ŞİĞVA, Bülent (2019). *Vâhidî Saâdet-nâme (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- ŞİMŞEK, Elif (2020). *Vâhidî'nin Saâdetnâme'si (İnceleme- Metin)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- ŞİRİNOV, Agil (2012). "Tûsî, Nasîrüddîn", İstanbul: TDVİA, C. XLI, s. 442-445.
- TAŞ, Hakan (2008). "Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med", İstanbul: *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 19, s. 143-156.
- Ticâretü'l-insân*, (Müstensih: Abdülvâhid Meşhedî), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 3387.
- TÜRK, Abdullah (2009). *Vâhidî'nin Kitâb-ı Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ULUDAĞ, Süleyman (1997). "Harakânî", İstanbul, TDVİA, C. XVI, s. 93-94.
- ULUDAĞ, Süleyman (1997). "Hasan-ı Basrî", İstanbul: TDVİA, C. XVI, s. 291-293.
- ULUDAĞ, Süleyman (1997). Hallâc-ı Mansûr", İstanbul: TDVİA, XV, s. 377-381.
- UYSAI, Enver (2000). "İhvân-ı Safâ", İstanbul: TDVİA, C.XXII, s. 1-6.
- UZUNPOSTALCI, Mustafa (1994). "Ebû Hanîfe", İstanbul: TDVİA, C. X, s. 131-138.
- ÜNVER, İsmail (2000). "İskender", İstanbul: TDVİA, C. XXII, s. 557-559, İstanbul.
- Vâhidî, *Tecâribü'l-İnsân*, İstanbul Üniversitesi TY3077.
- YAVUZ, Kemal (2000). *Garib-nâme*, C. 2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAZICI ERSOY, Habibe (2011). "Vâhidî'nin Cinânü'l-Cenân Adlı Eserinde İmlâ ve Dil Özellikleri", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. I, no. 9, s. 165-186.

- YAZICI, Tahsin (1993). Cemâleddîn-i Sâvî", İstanbul: TDVİA, C. VII, s. 313-314.
- YAZICI, Tahsin ve ULUDAĞ, Süleyman (1998). "Herevî Hâce Abdullah", İstanbul: TDVİA, C. XVII, s. 222-226.
- YILDIRIM, Nimet (2005). Fars Öğüt Edebiyatı, *Nüsha*, Yıl V, sayı 16, s. 51-72.
- YILDIRIM, Nimet (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- YILDIZ, Alim (2002). "İbrahim Gülşenî'nin Pendnâme'si", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:16, s.57-95.
- YILDIZ, Alim (2015). "Şemseddin Sivâsî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pendnâme" <http://akmb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 26.01.2020, s.101-112.
- YILMAZ, Hasan (2009). *Vâhidî'nin Cinânü'l-Cenân'ı (İnceleme-Metin)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- YILMAZ, Mehmet (2008). *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü 1-2*, İstanbul: Sütun Yayınları.
- YÜCEL, Ümmühan (2011). *Türk Halk İnanışlarında Sayılar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

AÇIKLAMALAR

Abdullah-ı Ensârî (Herevî, Hâce Abdullah) [ö. 1089] Mutasavvıf, âlim ve şairdir. 1056'da Herat'ın eski kalesi Kuhendiz'de dünyaya geldi. Pîr-i Herât, pîr-i tarîkat, şeyhü'l-Horasan gibi unvanlarla bilinir. Eyyûb el-Ensârî'nin soyundandır. Dokuz yaşından itibaren hadis ilmiyle uğraşmış ve hadis yazmaya başlamıştır. 1089'da Herat'ta yaşamını yitirdi. Tasavvuf, tefsir, kelim gibi alanlarda çok sayıda eseri bulunmaktadır.⁴³²

Aristoteles [M.Ö. 322] İslâm felsefesini de etkilemiş İlkçağ Yunan filozofudur. 367 yılında Atina'ya gelmiş ve Eflatun'un öğrencisi olmuştur. Sonrasında Makedonya hükümdarı II. Filip'in isteği üzerine Pella sarayına davet edilmiş ve sekiz yıl boyunca II. Filip'in oğlu İskender'in hocalığını yapmıştır. İskender'in tahta çıkmasıyla Atina'ya geçmiş ve orada kendi adıyla da anılan okulunu kurmuştur. Derslerini öğrencileri arasında gezerek verdiği için ekolüne yürüyen anlamında "Periatos" adı verilmiştir. Eserleri çeviri yoluyla İslâm dünyasında da yer bulmuştur.⁴³³

Batlamyus [M.Ö. 168] Milâdî ikinci asırda yaşamış kozmografya, coğrafya ve matematik âlimidir. 108 yılı dolaylarında doğmuştur. Hayatı hakkında bilgiler sınırlı, rivayetler çoktur. İslam kaynakları doğup büyüdüğü ve çalışmalarını yaptığı yerin İskenderiye olduğu konusunda hemfikirdirler. Astronomi, coğrafya, geometri ve müzik çalışmaları yapan Batlamyus'un özellikle astronomi alanında yaptığı çalışmalar İslâm dünyasını derinden etkilemiştir. Astronomiyi sistemli bir bilim haline getiren odur. En önemli eserlerinden biri bu alanda yazdığı *el-Mecisti'*dir.⁴³⁴

Bâyezid-i Bistâmî [ö.784] Asıl adı Tayfur b. İsâ b. Âdem b. Sürûşan olup Nişabur yolu üzerinde bir şehir olan Bistâm'da dünyaya

⁴³² Tahsin Yazıcı ve Süleyman Uludağ (1998). "Herevî Hâce Abdullah", İstanbul: *TDVİA*, C. XVII, s.222-223.

⁴³³ Mahmut Kaya (1991). "Aristo", İstanbul: *TDVİA*, C. III, s. 375

⁴³⁴ Cengiz Aydın; Gülseren Aydın (1992). "Batlamyus", İstanbul: *TDVİA*, C. V, s. 196-197.

gelmiştir. Vahdet-i vücûd anlayışının öncüsü olarak bilinir. 261/784 tarihinde vefat etmiştir.⁴³⁵

Birehmen-i Hindî [ö.?] Kimliği ve hayatı hakkında bilgi sahibi olunamadı. Ancak Hindû din adamlarına verilen Brahman unvanından hareketle kendisinin bir bilgin ya da din adamı olduğunu düşünmekteyiz.

Bokrat (Hipokrat) [M.Ö. 375?] İlk çağın en tanınmış hekimlerindendir. Bilinen sekiz tıp üstadından biridir. Milattan önce 460 yılında Kos adasında doğduğu düşünülmektedir. İlk tıp eğitimini burada almış Yunanistan ve Marmara Denizi'nin kuzeyinde bulunmuştur. İslam kaynaklarında adı Bukrât, Bukrâtîs, Ebukrât, İbukrât, İbukrâtîs gibi isimlerle geçer. Bugün kendisine nispet edilen elli dokuz eserlik bir külliyat mevcuttur.⁴³⁶

Câlînûs [ö. 200?] İslâm tıbbını da etkilemiş meşhur hekimdir. Asıl adı Galenos olup 108'de doğduğu tahmin edilmektedir. Doğum yeri Pergamon'dur. Modern araştırmalar 200 yılı civarında Roma ya da Bergama'da hayatını kaybettiğini belirtir. Antikçağ tıbbında istidlal yanlıları (ashâbü'l-kıyâs) olarak bilinen görüşün Hipokrat ile birlikte temsilcisi olarak kabul edilir.⁴³⁷

Câmâs Hekim (Câmasb) [ö. ?] Avesta'da adı çokça zikredilir. Yaşadığı dönemin ileri gelenlerindendir. Zerdüşt'ün damadı olup Goştâsp'ın vezirliğini yapmıştır. Kendisinden ülkenin ikinci yetkili kişisi olarak bahsedilir. Kadılığı, bilgeliği ve sanatkarlığıyla bilinen Câmasb, bazen de hekim olarak anılır. Kendisi *Câmâsb-nâme* adlı bir eser kaleme almış, gelecekle ilgili kehanetlerde bulunmuştur.⁴³⁸

Cemâleddîn (Cemâleddîn-i Sâvî) [ö. 1232-33] Kalenderiyye tarikatının Cevlekıyye kolunun kurucusudur. İran'da Save şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi, yaşadığı yer ve başından geçenler hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Başından

⁴³⁵ Selçuk Eraydın (2011). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: MÜİV Yayınları, 9. Baskı, s.73.

⁴³⁶ Esin Kahya, "Hipokrat", İstanbul: TDVİA, C. XVIII, s.119-121.

⁴³⁷ Kutluer, Kutluer(1993). "Câlînûs", İstanbul: TDVİA, C. VII, s.32.

⁴³⁸ Nimet Yıldırım (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, s.194-195.

geçen olaylarla ilgili *Menâkıb'* da çeşitli bilgiler ve hikâyeler mevcuttur. Kurmuş olduğu Cevlekiyye tarikatının Kahire'de bir zaviyesi bulunmaktadır.⁴³⁹

Cüneyd-i Bağdâdî [ö.908] Tam adı Cüneyd b. Muhammed Ebû'l-Kâsım el-Cezzâz'dır. Sûfilerin seyyidi ve imamı olarak anılır. Bağdat'ta bir zücaciyecinin oğlu olarak dünyaya gelen Cüneyd-i Bağdâdî, Şâfi mezhebine mensuptur. 279/908 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁴⁰

Ebu'l-Hasan Harakânî [ö.1033] Bistâm'ın kuzeyindeki Harakân köyünde doğmuştur. Çiftçilikle geçimini sağlayan bir ailenin çocuğudur. Kaynaklarda ümmî olduğu, Bâyezîd-i Bistâmî'nin manevi işareti ile Kur'an okumaya başladığı ifade edilmektedir. Nakşibendî silsilesinde önemli bir yeri olup kendisinden sonra gelen Necmeddin-i Dâye, Attâr, Mevlânâ gibi büyük mutasavvıflar üzerinde etkili olmuştur.⁴⁴¹

Erdişir-i Bâbek [ö. 242] Sâsânîlerin hükümdarıdır. İstahr'ın köylerinden birinde 180'de dünyaya geldiği rivayet edilir. Buradaki bir tapınakta görevli olan Erdişir, on dört yılını Eşkânîler'in son hükümdarı Erdevân ve diğer bölge komutanlarıyla savaşarak geçirmiş, 212'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Oğluna din ve hükümdarlık üzerine nasihatleri bilinen Erdişir, bilginleri bir araya getirmiş, kaybolan değerli eserleri toplatmış, Rey başta olmak üzere birçok şehir merkezi kurmuştur.⁴⁴²

Filikûs (II. Philippos) [ö. M.Ö. 336] Büyük İskender'in babası olan Makedonya hükümdarıdır. Kardeşi Perdikkas'ın bir savaşta hayatını kaybetmesi üzerine M.Ö. 360 yılında Makedonya tahtına oturmuştur. Ülkesinin sınırlarını genişletmek için hayatı boyunca savaşmış, Makedonya'nın batı sınırlarını

⁴³⁹ Tahsin Yazıcı (1993). "Cemâleddîn-i Sâvî", İstanbul: TDVİA, C. VII, s. 313-314.

⁴⁴⁰ Selçuk Eraydın (2011). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: MÜİV Yayınları, 9. Baskı, s. 77.

⁴⁴¹ Süleyman Uludağ (1997). "Harakânî", İstanbul: TDVİA, C. XVI, s. 93-94.

⁴⁴² Nimet Yıldırım (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, s.291.

güvence altına alarak siyasi bütünlüğü sağlamıştır.⁴⁴³ M.Ö. 336'da bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.

Hallâc-ı Mansûr [ö. 922] 868'de İran'ın Fars eyaletindeki Beyzâ'nın kuzeydoğusunda yer alan Tûr'da doğdu. Asıl adı Hüseyin'dir ancak daha çok Mansûr ya da Hallâc-ı Mansûr olarak bilinir. Oğlunun verdiği bilgilere göre 12 yaşında hâfız oldu. Ardından Tuster'e geçip Sehl et-Tusterî'nin talebesi oldu. Sonrasında Bağdat'a gelerek dönemin tanınmış sûfilerinin meclislerinde bulundu. Basra'da bir sûfînin kızıyla evlendikten sonra şeyhiyle kayınpederinin arasının açılması üzerine ilk Hac ziyaretini yaptı. Dönüşte Bağdat'a giderek Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetlerine katıldı ancak sorduğu sorular nedeniyle bu meclisten uzaklaştırıldı. Bir süre Tuster'de kaldıktan sonra beş yıllık bir yolculuğa çıktı. Horasan, Maverâünnehir, Sicistan, Kirman bölgelerini dolaşır Fars'ta halka vaazlar verdi. Vaazlarına Ahvaz'da devam etti ve halkın ilgisini kazandı. İkinci haccını yaptıktan sonra Hindistan'a geçti. Horasan, Tâlekân, Türkistan ve Maçin gibi yerlere giderek coşkulu vaazlarda bulundu. Üçüncü haccından sonra Bağdat'a döndüğünde kendisindeki değişiklik fark edilmeye başlanmıştı. Sözleri ve davranışları halk ve ulema arasında huzursuzluğa sebep oldu. İbn Dâvûd ez-Zâhirî öncülüğünde bir grup onun aleyhinde faaliyetlere başladı. Bu faaliyetler sonuç verip bazı müritleri tutuklanan Hallâc, Ahvaz'a kaçtı. Bir yıl sonra yakalanarak Bağdat'a getirildi ve idamla yargılandı. Hakkında verilen hapis hükmü sekiz yıldır. Sonrasında aleyhindeki faaliyetler yeniden başlayınca Vezir Hâmid b. Abbâs'ın çabalarıyla hakkında idam hükmü çıkarıldı ve Bağdat'ta önce kırbaçlanıp, ardından burnu, ayakları, kolları ve sonunda başı kesilerek idam edildi. Asıldığı yer zamanla türbe olarak ziyaret edilmeye başlanmıştır. Öldürülme sebebi hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmış, görüşleri İslâm toplumu üzerinde derin etkiler bırakmıştır.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Jona Lendering (2009). *Büyük İskender*, (çev. Burak Sengir), İstanbul: Kitap yayınevi, s.27-28.

⁴⁴⁴ Süleyman Uludağ (1997). *Hallâc-ı Mansûr*, İstanbul: TDVİA, C. XV, s. 377-378.

Hasan Basrî [ö.728] Künyesi Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî'dir. Medîne'de doğmuş olup tâbiündendir. Çok küçük yaşlarda hafız olan Hasan Basrî, çok sayıda sahabe ile görüşme fırsatı bulmuştur. Sonrasında Vâdilkurâ'ya giderek kendini ilme verdi. Hz. Ali'nin halifeliğinin ardından Basra'ya yerleşti ve vefatına kadar ömrünü burada geçirdi. Kendisi siyasi olayların, isyan faaliyetlerinin içine girmemişse de yöneticileri eleştirmekten geri durmamıştır. Âlimlik ve zâhidlik gibi özelliklerinin yanında iyi bir hatip ve vaizdir ve çok sayıda eseri bulunmaktadır.⁴⁴⁵

Hz. İsa *Kur'an*'da adı geçen ve kendisine kutsal kitap *İncil* indirilen peygamberdir. *Kur'an*'da kendisinden İsa, İbn Meryem ve Mesîh şeklinde bahsedilmekte olup Hristiyanlık'ta ise Tanrı'nın oğlu bir anlamda tanrı olarak kabul edilmektedir.⁴⁴⁶

Hz. Muhammed [ö. 632] İlahî dinlerin sonuncusu İslâm'ı tebliğ etmek üzere gönderilen peygamberdir. Kendisine kutsal kitap *Kur'an-ı Kerîm* indirilmiştir. 571 yılında Mekke'de dünyaya geldi. Kendisi Adnânîler'e mensuptur. Dedesinin adı Abdülmuttalib, babasının adı Abdullah'tır. Annesi Âmine, Kureyş kabilesinin Benî Zühre kolundan bir zatın kızıdır. Babasını ve annesini çok erken yaşlarda kaybetti. Altı yaşına geldiğinde hem yetim hem öksüz kaldı. Ailesini kaybedince kendisine dedesi Abdülmuttalib sahip çıktı. Sekiz yaşında dedesini de kaybedince sorumluluğunu amcası Ebû Tâlib üstlendi. Kendisi amcasına yardım etmek amacıyla ticaretle uğraştı. Ticaret amacıyla çeşitli yerlere seyahat etti. Cahiliyye döneminin hiçbir kötü alışkanlığına bulaşmadı, iffeti, mertliği, merhameti ve güvenilirliğiyle bilindi. Yirmi beş yaşında Hatice bin Huveylid'le evlendi. Mekke'dekilerin inançlarını paylaşmadığı için sık sık Hira Dağı'ndaki mağaraya inzivaya çekiliyordu. 610 yılında kırk yaşındayken kendisine peygamberlik verildi. Bundan sonra görevi yeni din olan İslâm'ı tebliğ idi. Tebliğini açıktan yapması ve İslâm'ı benimseyenlerin sayısının artması Mekke'nin ileri gelenlerini endişelendirdi. Kendisine suikast hazırlığında olduğunu vahiy yoluyla öğrenince Hz.

⁴⁴⁵ Süleyman Uludağ (1997). "Hasan-ı Basrî", İstanbul: TDVİA, C. XVI, s. 291-292.

⁴⁴⁶ Ömer Faruk Harman (2000). "İsa", İstanbul: TDVİA, C. XXII, s. 465.

Ebübekir ile Yesrib'e hicret etti. Onun hicretiyle şehir sonradan Medine adını aldı. Sonrasında İslam'ı yayma görevini buradan sürdürdü. Bedir (624), Uhud (625) ve Hendek (627) savaşlarında bulundu. Döneminde Mekke fethedildi. İslam'ı yayma amacıyla Arap yarımadasındaki birçok kabile reisine ve bu sınır dışındaki ülke yöneticilerine İslam'a davet mektupları gönderdi. 632 yılında Veda Haccı'nı yaptı. Arafat vadisinde 120 000 kişiye hitap ederek Veda Hutbesi'ni okudu. Veda Haccı'ndan sonra sağlığı bozuldu. 8 Haziran 632 Pazartesi günü ruhunu teslim etti. Bıraktığı manevi miras olan Kur'an ve sünnet, hem ümmeti hem de insanlık için son derece önemliydi.⁴⁴⁷

İbn Sînâ [ö.1037] İslam dünyasının filozoflarından ve Orta Çağ tıbbının önemli âlimlerindedir. Buhara yakınlarındaki Efsene köyünde dünyaya gelmiş, babasının ilme olan merakı sayesinde daha küçük yaşlarda felsefe ile tanışmıştır. Küçük yaşlarda Kur'an'ı ezberlemiş, dil, edebiyat, akaid, fıkıh eğitimi almıştır. Bununla birlikte babasından da geometri, felsefe ve aritmetik gibi pozitif bilimlerin ilk bilgilerini öğrenmiştir. Felsefe alanında kendini geliştirdikten sonra tıbbı yönelmiştir. Önemli hocalardan tıp dersleri aldıktan sonra çalışmalarına kendi başına devam etmiştir. Gazneli Hükümdarı Sultan Mesud'un Isfahan'ı almasıyla gelişen olaylar neticesinde sağlığı bozulmuş ve kulunç hastalığına yakalanarak hayatını kaybetmiştir.⁴⁴⁸ Kendisinin felsefe, tıp ve diğer alanlarda eserleri bulunmakta olup *Kânûn* adıyla bilinen tıp konulu eseri meşhurdur.

İbrahim Edhem [ö. 778] Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendisi bir melikin oğludur. Rivayet edildiğine göre bir gün ava çıktığında duyduğu gâibden gelen bir ses sonrası tasavvuf yoluna girmiştir. Bu olaydan sonra Mekke'ye gidip oradaki mutasavvıflarla görüşmelerde bulunmuştur. Sonrasında Şam'a geçerek hayatını burada idame ettirmiş ve h.161/778'de Şam'da vefat etmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ Mustafa Fayda (2005). "Muhammed", İstanbul: TDVİA, C.XXX, s. 408-422.

⁴⁴⁸ Ömer Mahir Alper (1999). *a.g.md.*, s. 320-322.

⁴⁴⁹ Eraydın, *a.g.e.*, s.64-65.

İftiyâgûres (Pisagor) [M.Ö. 500?] Filozof, matematikçi ve astronomdur. M.Ö. 570'te Sisam adasında dünyaya geldiği otuz yaşına kadar burada yaşadığı sonra siyasi nedenlerle Güney İtalya'daki Kroton'a yerleşip burada Pisagorcular adıyla da anılacak kendi okulunu kurduğu rivayet edilir. Felsefi ve siyasi görüşleri nedeniyle siyasi tahrik sonucu kalabalık bir grup tarafından saldırıya uğradığı ve hayatını kaybettiği kaydedilmektedir. Bazılarına göre peygamber olarak da görülen Pisagor, matematiğin bilimleşmesine özellikle geometri alanına önemli katkılarda bulunmuştur. Eserleri günümüze ulaşmayan bilginin çalışmaları hakkındaki bilgilere Aristo, Filolaos, Diogenes Laertios'un verdiği bilgilerle ulaşılmaktadır.⁴⁵⁰

İmam Ali Mûsâ Rızâ [ö.819] On iki imamdan sekizincisidir. 768-770' Medine'de doğdu. Kendisine Sâbir, Râzi, Vefî, Rızâ gibi lakaplar verilmiş olup en bilineni Rızâ'dır. Kendisi Mescid-i Nebevî'de bir ilim meclisi kurup hayatını ilimle geçirmiş ve 816 yılında Halife Me'mûn'un davetiyle Merv'e gitmesine kadar siyasetten uzak durmuştur. Merv'e gittiğinde istemeden de olsa siyasete karışmış, sonunda şüpheli bir ölümle hayatını kaybetmiştir. Fıkıh ve tıp alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.⁴⁵¹

İmam Ca'fer es-Sâdık [ö.765] On iki imamdan altıncısı, Ca'ferî fikhının kurucusudur. 702 yılında Medine'de doğmuştur. Baba tarafından Hz. Ali'nin anne tarafından Hz. Ebu Bekir'in soyundan gelmektedir. Babası İmam Muhammed Bakır'dan aldığı imamet vazifesini otuz dört yıl yerine getirmiştir. Dönemin karışıklığından dolayı hayatını kaybeden amcası Zeyd b. Ali'nin vefatından sonra siyasetten uzaklaşıp kendini ilme vermiş, bu tutumunu Abbasiler döneminde de sürdürmüştür. Döneminde dinî ve pozitif ilimlere vakıf olan Ca'fer es-Sâdık birçok eser bırakmış ve Medine'de vefat etmiştir.⁴⁵²

⁴⁵⁰ Melek Dosay Gökdoğan (2007). "Pisagor", İstanbul: TDVİA, C. XXXIV, s.292-293.

⁴⁵¹ Ahmet Saim Kılavuz (1989). "Ali er-Rızâ", İstanbul: TDVİA, C. II, s.436-438.

⁴⁵² Mustafa Öz (1993). "Ca'fer es-Sâdık", İstanbul: TDVİA, C. VII, s.1.

İmam Hasan Askerî [ö.874] On iki imamdan on birincisidir. Onuncu imam Ali el-Hâdî'nin oğludur. 846 yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Dönemin halifesi tarafından çok küçük yaşlarda Askerisâmerrâ'ya götürüldüğü ve buradan ayrılmasına izin verilmediği için Askerî lakabıyla anılmıştır. Baskı altında bir imamet vazifesi yürütmüştür. Hasan el-Askerî 874 yılı sonunda vefat etmiştir. Ölüm sebebiyle ilgili muhtelif iddialar vardır. Kendisinin vefatı imâmîler arasında ayrılıkların yaşanmasına da sebep olmuştur.⁴⁵³

İmam Muhammed Bakır [ö.733] On iki imamın beşincisidir. 676/677'de Medine'de doğmuştur. Dördüncü İmam Zeynelâbidîn'in oğludur. Hayatının büyük bölümünü Medine'de geçirmiş ve bu dönemde babasından istifade etme imkanı bulmuştur. Babasının ölümünden sonra üstlendiği imamet görevinde babası gibi sükûnet politikası izlemiş, siyasi olaylardan uzak durmuştur. 733'te Medine'de vefat etmiştir.⁴⁵⁴

İmam Muhammed Takî (İmâm Muhammed Cevâd) [ö. 835] Medine'de 811'de dünyaya gelmiş olup Muhammed Takî olarak da bilinir. On iki imamın dokuzuncusudur. Babasının vefatı kendisinin küçük yaşlarına denk gelmesinden dolayı imameti tartışmalara neden olmuştur. Abbasi halifesinin yardımıyla Bağdat'a geldi ve burada evlenip sekiz yıl ikamet etti. Daha sonra ailesiyle birlikte Hac için Medine'ye gitti. Destekçisi olan Abbasî halifesi Me'mun ölünce yeni halifenin davetiyle Bağdat'a döndü ancak kısa süre sonra burada vefat etti. Kaynaklar akıl ve fazilet noktasında üstün bir meziyeti olduğunu nakleder.⁴⁵⁵

İmam Muhammed Gazâlî [ö.1111] Hücetüliislâm ve Zeynüddin lakaplarıyla bilinir. 1058 yılında Tûs'ta doğdu. Asıl nisbesi Gazzâlî (Gazâlî)'dir. Ailesinin Fars asıllı olduğu düşünülmektedir. İlk eğitimini ilme meraklı olan babasının desteğiyle almış olması muhtemeldir. Tûs'ta fıkıh eğitimi aldıktan sonra Cürcan'a giderek İsmâilî adlı bir zatın öğrencisi olmuştur. Burada beş yıl süren bir eğitimden sonra Tûs'a döner.

⁴⁵³ Hamid Algar (1997). "Hasan el-Askerî", İstanbul: TDVİA, C. XVI, s. 289.

⁴⁵⁴ Mustafa Öz (2005). "Muhammed el-Bâkır", Ankara: TDVİA, C. XXX, s. 506.

⁴⁵⁵ Mustafa Öz (2020). "Muhammed el-Cevâd", Ankara: TDVİA, C. XXX, s. 512-513.

O ana kadar kendisini fıkıh, hadis, akaid, gramerde geliştiren Gazâlî, Nişabur'a giderek Nizâmiye Medresesi'nde meşhur kelim âlimi Cüveynî'nin ve meşhur sûfî el-Farmedî'nin öğrencisi olmuştur. Cüveynî'nin vefatı üzerine ünlü vezir Nizâmülmülk'le yakınlaştı, ondan ilgi gördü ve çevresindeki ilim meclisinden yararlanma imkanı buldu. 484'te Bağdat Medresesi müderrisi oldu. Dört yıl sürecek olan bu görevinde eserlerini yazmak için uygun koşulları buldu. Bu sırada içindeki hakikati arama özleminin de verdiği sancuları çekiyordu. Nihayet Bağdat'tan ayrılarak Şam'a gitti. İki yıl buradaki inzivasından sonra Kudüs'e geçti. Sonrasında Hac vazifesi için Hicaz'a gitti, çocuklarının daveti üzerine Bağdat'a döndü. Geçirdiği inziva döneminde en önemli eseri *İhyâ'ü-Ulûmi'd-dîn*'i ve daha birçok eseri yazdı.⁴⁵⁶ 1106'da tekrar Nişabur'a geldi ve Nizamiye Medresesi'ndeki hocalığına devam etti. Sağlık problemleri nedeniyle üç yıl sonra bu görevi tekrar bırakıp Tus'a döndü. Hayatının son zamanlarını burada ders vererek, eser yazarak ve dost sohbetlerine iştirak ederek geçirdi.⁴⁵⁷ 18 Aralık 1111'de vefat eden Gazâlî, verdiği eserlerle ve görüşleriyle kendi dönemindekileri ve kendinden sonra gelenleri etkilemeyi başarmış bir âlim ve düşünürdür.

İmam Musa Kâzım [ö.799] On iki imamın yedincisidir. 745'te Medine yakınlarında bir kent olan Ebva'da doğmuştur. Babası altıncı imam Cafer es-Sâdık'tır. Babasının vefatı üzerine imamet vazifesini babasına yakın isimlerin desteğiyle ilan etmiştir. Döneminde ılıman bir politika izleyip daha çok ilim ve ibadetle uğraşmıştır. Buna rağmen yöneticilerin kendi üzerindeki şüpheleri nedeniyle çeşitli dönemlerde hapse düşmüştür. Yine bu şüphelerden birinin sonucunda Bağdat'ta 799'da öldürülmüştür.⁴⁵⁸

İmâm Şâfi [ö. 820] Şâfiî mezhebinin imamıdır. 767 yılında Gazze'de doğdu. Babası vefat edince annesi tarafından iki yaşında Mekke'ye götürüldü. Geçim sıkıntılarına rağmen dokuz yaşında Kur'ân'ı ezberledi. On üç yaşında Mescid-i Haram'da

⁴⁵⁶ Mustafa Çağrıncı (1997). "Gazzâlî", İstanbul: TDVİA, C. XIII, s. 489-492.

⁴⁵⁷ Mustafa Çağrıncı (1997). *a.g.md.*, s. 493-494.

⁴⁵⁸ Mustafa Öz (2006). "Mûsâ el-Kâzım", Ankara: TDVİA, C. XXXI, s. 219-220.

Kur'ân okutmaya başladı. İlim meclislerine katılıp kıraat dersleri aldı. Çevresindeki âlimlerden ilim öğrendi. Malik b. Enes'in öğrencisi oldu. Hocasının vefatı üzerine Mekke'ye dönen İmam Şâfiî, Yemen'den gelen bir davete icabet etti. Yemen'de evlenip beş yıl kaldı. İsyân tertiplemek suçuyla siyasi bir entrikaya uğrayınca idamdan son anda kurtuldu. Bağdat'ta göz hapsinde tutulmasıyla devam eden bu süreçte Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile tanıştı ve ondan dersler aldı. Sonrasında Mekke'ye döndü. Burada çeşitli ilim münazaralarına katıldı. Birkaç kez Bağdat'a gittiyse de dönem şartları nedeniyle oradan ayrıldı ve Mısır'a gitti. Burada telif ve öğretim faaliyetleriyle meşgul oldu. İmam Mâlik'i eleştirmeye başlayınca hakkında sürgün kararı çıktı. Mısır'dan ayrılamadan vefat etti. Hayatı boyunca çok sayıda talebe yetiştirmiş olan İmam Şâfiî'nin kendisine nispet edilenlerle birlikte çok sayıda eseri bulunmaktadır.⁴⁵⁹

İmam Zeynelâbidîn [ö.712] Künyesi Ebûl-Hasen Ali b. El-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib olup on iki imamın dördüncüsüdür. 659'da Medine'de doğduğu kabul edilir. Ebu'l-Muhammed, Ebu'l-Hüseyn olarak da anılmakla birlikte daha çok Zeynelâbidîn olarak bilinmiştir. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'dan sağ kurtulan tek evladıdır. Dönemindeki zulmü ve karmaşayı görerek hayatı boyunca hiçbir siyasi eylemin içinde yer almamıştır. Hayatını daha çok ilim ve ibadetle geçiren Zeynelâbidîn, 712'de Medine'de vefat etmiştir. Kendisinin çok sayıda eseri bulunmaktadır.⁴⁶⁰

İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe [ö. 767] Künyesi Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zütâ b. Mâh'tır. Hanefî mezhebinin imamı olup daha çok Ebû Hanîfe veya İmâm-ı Âzam diye anılır. 699 yılında Kûfe'de doğmuştur. Dedelerinin Fars menşeli olduğu rivayet edilir. Bununla birlikte atalarının menşei hakkında farklı rivayetler de mevcuttur. Kendisi ticaretle uğraşan bir ailenin çocuğudur. Bu sebeple ilim öğrenmeye başlamadan önce ticaretle de uğraşmıştır. Dönemin âlimlerinden ilim tahsil etmiş; Kur'an, hadis, kıraat, akaid, cedelden sonra fıkıh ilmine

⁴⁵⁹ Bilal Aybakan (2010). "Şâfiî", İstanbul: TDVİA, C. XXXVIII, s. 423-424.

⁴⁶⁰ Ahmet Saim Kılavuz (2013). "Zeynelâbidîn", İstanbul: TDVİA, C. XLIV, s. 365-366.

yönelmiştir. Fıkıh ilmine yönelişi ile ilgili farklı rivayetler olsa da bu konuda söylenebilecek şey Hammâd b. Ebû Süleyman'ın öğrencisi olduktan sonra kendisini amelî fıkıhta geliştirdiği ve bu alanda otorite olduğudur.⁴⁶¹

Ebû Hanîfe devrin âlimleriyle görüşme imkanı bulmuş ve ilmî anlamda bu görüşmelerden istifadede bulunmuştur. Hocası Hammâd'ın 738 yılında vefatı üzerine onun yerine ders vermeye başlamış, kısa sürede geniş bir ders halkası kurmuştur. Hayatının elli iki yılı Emevîler, on sekiz yılı da Abbâsîler döneminde geçen Ebû Hanîfe, bu sürede gerçekleşen birçok siyasi olaya tanık olmuştur. Emevîlerin politikasına tenkitçi yaklaşımları sonucu hapse atılmış, hatta darp edilmiştir. Ehl-i Beyt'e yaklaşımları nedeniyle Abbâsîler'e ılıman davranmış ancak Abbâsîlerin bazı kanlı hükümleri üzerine bu tavır ağır bir tenkide dönüşmüştür. Halife Mansur'un deneme sınama amacıyla yaptığı kadılık teklifini reddettiği rivayetine göre bunun üzerine Bağdat'ta hapse atılmış ve işkence görmüştür. Bu olayların neticesinde 767'de zehirlenerek farklı bir rivayete göre de hapisten çıktıktan bir süre sonra vefat ettiği ifade edilir. Hayatının neredeyse tamamını ders vererek geçiren Ebû Hanîfe'nin çok sayıda eseri bulunmaktadır.⁴⁶²

İskender [ö. 323] Makedonya hükümdarıdır. Babasından aldığı devleti, çok genç yaşta olmasına rağmen 12 yıllık bir süre içerisinde bir imparatorluk haline getirmiş, Persleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır. İçkili bir eğlencenin ardından hastalanarak ölmüştür. Başarıları birçok devlet adamının yanında sanatçıları da etkilemiş ve yaşamı birçok esere konu olmuştur.⁴⁶³ Zamanla İskender, Kur'an'da adı geçen Zülkarneyn ile karıştırılmış, Zülkarneyn'in kimliği İskender'e sindirilmiş "İskender-nâme" adı verilen bir edebî tür oluşmuştur.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Mustafa Uzunpostalcı (1994). "Ebû Hanîfe", İstanbul: *TDVİA*, C. X, s. 131-138.

⁴⁶² Mustafa Uzunpostalcı, *a.g.md.*, s. 131-138.

⁴⁶³ Mahmut Kaya (2000). "İskender", İstanbul: *TDVİA*, C. XXII, s. 556.

⁴⁶⁴ Mahmut Kaya (2000). *a.g.md.*, s. 557..

Kisrâ (Nûşirevân) [ö.579] Kisrâ, İran hükümdarları için kullanılan unvanlardan biridir. Bu unvanı ilk kez Nûşirevân kullanmıştır. Bazı rivayetler bu kelimenin “büyük padişah, padişahlar padişahı” anlamına gelen Hüsrev kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğu yönündedir.⁴⁶⁵ Eserde kastedilen Kisrâ'nın bu unvanı ilk defa kullanan Nûşirevân olduğu kanaatindeyiz.

Muhammed Nakî (Ali el-Hâdî) [ö.868] On iki imamdan onuncusudur. Medine yakınlarındaki Süreyya köyünde 829 yılında dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebu'l-Hasan olup en bilinen lakapları Hâdî ve Nakî'dir. Genç yaşta imamet vazifesini üstlenen İmam Nakî, aynı zamanda fıkıh âlimi olup ömrünü Medine'de zühd ve takva içinde ilimle uğraşarak, dinî bilimleri okutarak geçirmiştir. Ancak kendisi hakkında yöneticilere yapılan bazı şikayetler neticesinde Sâmerra şehrine götürülmüş ve hayatının kalan kısmını burada gözetim altında geçirmiştir. Kendisine ait üç risale olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶⁶

Nâsir-i Tûsî [ö.1274] 1201 yılında Tûs'ta doğdu. En bilinen lakabı Hâce Nasîrüddîn'dir. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra küçük yaşlarda dönemin önemli ilim merkezlerine yolculuk yapıp devrin önemli âlimlerinden dersler aldı. Aklî ve naklî bilimleri öğrendi. İlim tahsilinden sonra ünü etrafa yayıldı. Moğol baskısının arttığı bir dönemde Kuhistan'dan İsmâilî bir liderden gelen davete icabet etti ve en önemli eserlerini burada yazdı. Bir müddet sonra arası İsmâilîlerle açılan Tûsî, önce hapse atıldı, sonrasında Alamut'a gönderildi. Moğolların kaleyi kuşatması üzerine kalenin tesliminde rol oynadı. Bunun üzerine Moğol hükümdarı Hülagu'nun ilgisini kazandı. Hatta bazı kaynaklara göre vezirlerinden biri oldu. Bu durum ilmî faaliyetlerini sürdürmesi için uygun ortamı da sağlamış oldu. Bu destekle Azerbaycan'ın Meraga şehrinde bir rasathane inşa ettirdi. Tûsî, Bağdat'a yaptığı bir seferde vefat etmiştir. Kelam, felsefe, ahlak, riyazat, astronomi vb. alanlarda 150 civarında eseri bulunmaktadır.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Pala, İskender (2012). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 22. Baskı, s.277.

⁴⁶⁶ Ahmet Saim Kılavuz (1989). “Ali el-Hâdî”, İstanbul: TDVİA, C. II, s. 394-395.

⁴⁶⁷ Agil Şirinov (2012). “Tûsî, Nasîrüddîn”, İstanbul: TDVİA, C. XLI, s. 442-443.

Nizâmülmülk [ö. 1092] Künyesi Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî'dir. Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri olup, İslâm dünyasının en önemli devlet adamlarından biridir. 1018 yılında Horasan'ın Tûs şehrinin Râdkân köyünde doğdu. Annesini küçük yaşta kaybeden Nizâmülmülk'ün eğitimiyle babası ilgilendi. İlk evrede dönemin âlimlerinden hadis dersleri aldı, dönemin ilim meclislerinde bulunarak inşâ ve hitabet sanatının inceliklerine vakıf oldu. Hasan Sabbah ve Ömer Hayyam'la arkadaş olup birlikte ders aldığı da iddia edilir. İlk görevlerinde babasıyla birlikte Tus, Hüsrevcird ve Gazne'de görev alan Nizâmülmülk, Horasan'ın Selçukluların eline geçmesiyle yine babasıyla birlikte Selçukluların hizmetine girdi. Bazı görevler ifa ettikten sonra Alparslan ve kardeşi Süleyman'ın taht kavgasında Alparslan'ın yanında yer aldı. Alparslan'ın dikkatini çeken Nizâmülmülk, vezirliğe kadar yükseldi ve Malazgirt Savaşı hariç Alparslan'ın bütün savaşlarına katıldı. Sultan Melikşah'ın tahta geçmesinde, Hasan Sabbah ve adamlarıyla mücadele edilmesinde büyük rol oynadı. Sultan Melikşah ile birlikte Isfahan'dan Bağdat'a yapılan bir seyahat sırasında bir Bâtınî fedaisi tarafından öldürüldü. Kendisi adaleti, idari kabiliyeti, cömertliği, bilgeliği ve güzel ahlakıyla tanınmıştır.⁴⁶⁸

Rey-i Hind (İbn Hindû) [ö.1032] Filozof, hekim, şair ve devlet adamıdır. Lakabı Hindû olsa da Arap kökenli olup Kum şehrinde doğmuştur. Küçük yaşlarda Rey'e göç etmiş, yaklaşık yirmi yaşına kadar burada yaşamış ve ilk tahsilini burada yapmıştır. Daha sonra ekonomik nedenlerden Nişabur'a geçmiştir. Burada felsefe ve mantık, sonrasında gittiği Bağdat'ta tıp öğrenmiştir. Yine ekonomik ve siyasi sebeplerle Nişabur, Cürcan ve Bağdat arasında gidip gelmeleri olmuştur. Bu sırada zaman zaman yakınlaştığı yöneticiler sayesinde katiplik görevinde bulunmuştur. Felsefe alanında yaptığı çalışmalarla tanınan İbn Hindû, 1032 yılında Esterâbâd'da vefat etmiştir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Abdülkerim Özaydın (2007). "Nizâmülmülk", İstanbul: *TDVİA*, C. XXXIII, s. 194-195.

⁴⁶⁹ Sahbân Halifât (1999). "İbn Hindû", İstanbul: *TDVİA*, İstanbul, C. XX, s. 67-69.

Sokrat [M.Ö. 399] Antik Yunan filozoflarından. M.Ö. 470'te Atina'da doğan, babası bir taş ustası ve annesi ebe olan Sokrat bir süre babasıyla çalıştı. Varlık ve bilgi felsefesi üzerine önemli görüşleri olan düşünür, görüşlerini eleştirenler tarafından yargılanmış ve idam edilmiştir. Kaynaklar ondan sade bir hayat yaşayan, aktif politikadan uzak duran bir filozof, cesur bir asker, giyim kuşama önem vermeyen bir derbeder olarak bahseder.⁴⁷⁰ Yunan filozoflarından Eflatun'un da hocası olan Sokrat'ın felsefi görüşleri İslâm dünyasını etkilemiştir.

Şeyh-i Kebîr (Muhyiddin İbnü'l-Arabî) [ö.1240] Tasavvuf ve İslâm dünyasını etkilemiş büyük sûfidir. 1165'te Endülüs/Mursiye'de doğmuştur. Soylu bir aileden gelen İbnü'l-Arabî, sekiz yaşında ailesiyle birlikte Endülüs'ün başkenti İsbîliye'ye göç etmiş, genç yaşlarda İbn Rüşd'ün dikkatine çekmiştir. Yirmi altı yaşında Tunus'a gitmiş ve burada Şeyh Abdülazîz el-Mehdevî ile görüşmüştür. Sonraki seyahatlerinde çeşitli tasavvuf erbaplarıyla görüşmüş, 1200 yılında Hacc vazifesini yerine getirmiştir. Bu seyahatleri sırasında tanıştığı sûfilerden istifade etme imkanı bulmuştur. Anadolu'ya geçtiği dönemde Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykavus ile yakınlık kurmuş ve 1240'ta vefat etmiştir.⁴⁷¹ İbnü'l-Arabî, eserleriyle ve yetiştirdiği öğrencilerle tasavvuf ve İslâm dünyasında önemli etkiler bırakmıştır.

⁴⁷⁰ Mahmut Kaya (2009). "Sokrat", İstanbul: *TDVİA*, XXXVII, s. 352.

⁴⁷¹ Mahmut Erol Kılıç (1999). "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", İstanbul: *TDVİA*, C.XX, s. 493-495.

DİZİN

- Abdullâh Enşârî, 54, 64, 118
Abdullah-ı Ensârî, 64
Abdülkerim b. Mehmed, 34, 35
Abdülvâhid Vâhidî, 7, 23, 35
Agah Sırrı Levend, 4
Ahmed Cevdet, 24, 119
Ahmed Fâkih, 5
Ahmed-i Dâî, 5
Ahmet Yesevî, 32
Ali b. Hüseyin, 5
Aristoteles, 20, 41, 65, 88, 127
Âşık Paşa, 27, 32
Attar, 2
Ay Togdı, 32
Batlamyus, 42, 65, 75, 90, 119,
127
Bâyezid-i Bestâmî, 19, 45, 53,
65, 105
Birehmen-i Hindî, 43, 65, 96,
128
Bokrâş, 41, 89
Brahma, 30
Câhız, 3
Câlinûs, 44, 65, 96
Câmâs, 45, 99
Câmâs Hekim, 65, 128
Cemâleddîn, 53, 117
Cemâleddîn-i Sâvî, 64
Cüneyd-i Bağdâdî, 65
Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 6
Ebû 'Alî Sînâ, 49, 108
Ebû Hafs-ı Kûfî, 24
Ebu'l-Hasan Haraķânî, 51, 112
Ebu'l-Hasan Harakânî, 65
Ebu'l-Leys Semerkandî, 25
Emîr Şehîd, 37
Erdeşir-i Bâbek, 42, 64, 96
Erzurumlu Mehmed Şerîfî, 6
Feylekus, 44, 64, 97
Filikûs, 21, 97
Hâllâc-ı Mansûr, 50, 111
Hasan Başrî, 52, 113
Gölpınarlı, 9, 22, 121
Gün Togdı, 32
Günay Kut, 9, 22
Hâce Naşîr-i Tûsî, 50, 108
Hallâc-ı Mansûr, 65, 124, 130
Hasan Basrî, 65
Hz. Ali, 80, 131, 133
Hz. Fâtıma, 80
İbn-i Sînâ, 65
İbnü'l-Mukaffâ, 3
İbrahim Edhem, 18, 45, 65, 101,
132
İftiyâgures, 43, 65, 77, 94
İmam Ali Musa Rıza, 48, 64,
105
İmam Ali Takî, 49, 65, 106
İmam Cafer-i Sadık, 20, 46, 47,
65, 101, 103
İmam Gazâlî, 65
İmam Hasan Askerî, 49, 65, 107
İmâm Muḥammed, 47, 50, 103,
109
İmam Muhammed Nakî., 48,
65, 106
İmam Musa Kâzım, 64, 135
İmam Şâfî, 65
İmâm Şâfî'î, 52, 115
İmâm Zeyne'l-Âbidîn, 46, 99,
102
İmam Zeynel Abidin, 64

İmam-ı Azam Ebu Hanife, 52,
65, 114
İskender, 41, 64, 65, 88, 118,
122, 123, 124, 127, 129, 130,
137, 138
İskender-i Zü'l-ıkarneyn, 41,
88, 118
Kâdî-i Haremeyn, 37
Kara Mustafa, 14, 121
Kâtip Ali Efendi, 34, 35, 36
Keykavus, 27
Kınalızâde Âlî, 5
Kısrâ, 43, 64, 95, 138
Koçi Bey, 6
Latîfî, 9
Lokman, 3
Melik Eşref, 37
Muhammed Muştafâ, 16, 40,
69, 85, 87, 116
Muhammed, 3, 23, 64, 80, 121,
123, 129, 131, 132, 133, 134,
136, 138
Muhyiddîn-i Arabî, 65
Nâbî, 6
Nasuh Nevâlî, 34

Nevâlî, 35
Nizâmülmülk, 3, 44, 54, 64, 98,
118, 123, 135, 139
Odgurmuş, 32
Oşnar, 27
Ödgülmiş, 32
Pisagor, 28, 30, 120, 133
Rey-i Hind, 43, 65, 94, 139
Sâfî Mustafa Efendi, 6
Sinan Paşa, 5
Sokrât, 42, 91
Sokrates, 65
Sünbülzâde Vehbî, 6
Şeyh Cüneyd, 19, 50, 110
Şeyh Şakîk-i Belhî, 37
Şeyh-i Kebîr, 51, 111
Şiva, 30
Vâhedî, 9
Vâhidî, 7, 9, 13, 14, 15, 22, 23,
25, 34, 36, 38, 56, 86, 119, 120,
121, 123, 124, 125
Veysî, 6
Yunus Emre, 5
Yusuf Has Hâcib, 3